

249183

Колл
8.1

Рік VI.

Р. 1897 кн. V.

Том XIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER SEWCENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWSKYJ

VI Jahrgang.

1897, V B.

Band XIX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Бедиарського.

ЗМІСТ ХІХ ТОМУ.

1. Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі, написав Стефан Томашівський с. 1—70
2. Описи Перемишльського староства 1494 і 1497 р., подав Михайло Грушевський с. 1—24
3. Miscellanea: а) Рукописні церковні книги в с. Волосянці, подав Др. В. Охримович; б) Документ 1586 р. про козацький промисел, под. М. Княжевич; в) Образок з львівського життя в серед. XVII в., под. С. Томашівський с. 1—14
4. Наукова Хроніка: Огляд часописей за 1896 р.*) — Часописи видавані на Україні російський (кінець) с. 1—32
5. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 50) с. 1—51
6. З Товариства с. 1—3

Inhalt des XIX Bandes.

1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwskyj S. 1—70
2. Beschreibungen der Domänen von Peremyśl, mitgetheilt von M. Hrušewskyj 1—24
3. Miscellanea 1—14
4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32
5. Bibliographie 1—51
6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinskyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniažewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hrušewskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von A. Konyskyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

*) В тексті помилка в титулі: замість 1895 треба 1896.

Рік VI.

Р. 1897 кн. V.

Том XIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEWSKYJ

VI Jahrgang.

1897, V B.

Band XIX.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Веднарського.

НБ ПНУС

249183

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту

Інв. 249183

ПОДАТКОВІ УХВАЛИ ЗА КАЗИМИРА ЯГАЙЛОВИЧА В ПОЛЬЩІ.

Написав С. ТОМАШІВСЬКИЙ.

ВСТУПНІ ЗАМІТКИ.

Значіння податкової свободи в середніх віках взагалі. Інтерес тих студій для нас.
Метода сеї праці. Жерела.

Пятнайцятий вік в історії Польщі займає дуже важне місце не так для поверховного блиску польської держави, як для тих перемін, що відбули ся у внутрішніх відносинах її. В тім часі боротьба станів з центральною королівською властю переходить від духовенства до стану шляхти. Зразу головним політичним чинником була олігархія, що розпоряджала польською короною після смерти Казимира Великого. В короткім часі в політичний рух втягали ся чим раз ширші круги шляхотства, так що протягом XV в. вироблюють ся такі внутрішні відносини, які опісля з початком XVI ст. одержали остаточну правну санкцію. Рух сей автономії шляхотського стану проти центральної влади обертав ся найбільше коло трох головних постулатів: 1) податкова вільність, 2) ограничене воєнної влади короля, 3) участь в інституціях законодавства. Перший з тих пунктів беремо саме тепер під розвагу, тому що він у середньовічних політичних еволюціях безперечно займає перше місце.

В Англії прим. один з найважніших, правдиво конституційних параграфів (§. 12) Великої хартії вільности (1215) усував королівську самоволю в назначуванню податків: ніякий податок не може бути наложений инакше, як спільною радою держави. Річ проста,

що разом з добутком такого права родились ріжного закрою ради, збори, інакше — тут початок середньовічного парламентаризму. Де лишень стани уміли добути від корони певні привілейні податкові уступки, там слідом за тим розвивались парламентарні інституції.

У Славян, натурально, такі привілеї появляють ся пізнійше, найперш у Чехів, де вже в р. 1310 король Ян Люксембурґський дає чеській шляхті привілей податкової вільности¹⁾. Король не міг домагати ся походу за границі краю, зрік ся всіх податків окрім податку на коронацію та на випадок подружжя королівської дочки. В Чехії не малий вплив на розвиток парламентаризму мала ся обставина, що сей край був складовою частию німецької держави і для того то згодом добувають і міста право репрезентації у чеськім соймі.

Податкову свободу добула польська шляхта аж в другій половині XIV ст. у звістнім кошицькім привілею (1374), що опісля стає фундаментом зросту, значіння і переваги шляхти над королівською властю і над низшими станами. При кожній грошовій потребі доконечним було скликати до життя упривілейовані верстви та послухатись їх голосу. Тут отже генеза не лишень репрезентаційного сойму, але й провінціональних соймиків, що здобувають собі найважнійше становище в політичнім житю Польщі. Одначе напрям розвитку сих інституцій тут иньший як на Заході, а навіть в Чехії, — він виключно шляхотський. В часі, що ним занимаємо ся, внутрішні польські відносини представляють переходовий стан, взаємини помалу проявлювались, набирали чимраз виразнійших форм, в круговорот політичного життя втягла ся ціла шляхотська суспільність. Вона уміла так сильно угрупувати своє виключне упривілейоване становище (побіч духовенства), витворити т. зв. шляхотську демократію, що перетривала без ніяких змін аж до кінця самостійної Польщі.

Представлене сих початкових відносин, о скільки вони групують ся коло податкових справ повинно мати значний інтерес і для нас Русинів. Землі Галицької Руси, прилучені в р. 1340 до державного організму Польщі, звільна ассімілювались що до правно-політичних справ, а в р. 1435 землі Руські були вповні зрівнані що до своїх прав і привілеїв з чисто-польськими краями. Від тоді руська шляхта бере живу участь в горячковім житю великополь-

¹⁾ В сусідній Угорщині ще в р. 1222 Великий привілей (Андрія II) увільнив угорську шляхту від податків і нормував сойм.

ської та малопольської шляхти. Студії над початками польської шляхотської демократії мають для нас ще й те значіння, що вони кидають також світло на істину перестрою литовсько-руської суспільності з давніших відрубних форм на польський лад, перестрою, що стався протягом головної XVI ст.

В отсій праці я зібрав усі податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі. Мушу заважати з гори, що говоритиму тільки про польські ухвали, себто що пропускаю зовсім такі ухвали литовські, мазовецькі та пруські. Не думав я й дати повну картину польської скарбовості другої половини XV ст., через те обговорюю тут тільки при нагоді оподатковане міст, на стільки, на скільки вони обійняті податковими ухвалами польських соймів. Не вважив я тут і торговельного мита й таких скарбових доходів як соляні жупи та різні міські акцизи. Ледви подекуди я згадую про них. Причина сему одно те, що така тема була б занадто широка, а друге те, що мало маємо жерел. Тай взагалі більших документів з податковими ухвалами дуже не багато; найчастіше наші жерела — то тільки побіжні згадки у Длугоша, що часто навіть пропадають в його оповіданню і годі порозуміти, з якою податковою ухвалою маємо діло.

Нашу працю ми поділили ось як:

А. Історія податкових ухвал за Казимира Ягайловича.

Б. Податкова організація за К. Я—ча.

Перший розділ, що має бути більш історичним оглядом, поділено ще на п'ять відділів, залежно від причин і внутрішніх обставин, що домагались надзвичайних податкових ухвал. Відділи ці такі:

I. Податкові ухвали до Казимира Ягайловича.

II. Від р. 1447—1455 себто податки ухвалювані в початках пановання Казимира. Вони були призначені на поправу скарбу, на оборону Руських земель від Татарів, вкінці одна з них (1455) на війну з орденом, що почалась в р. 1454.

III. 1455—1470. Це найважливіша фаза в оподаткованню Польщі XV в. не тільки задля великого числа ухвал і для висоти податків, до якої ніколи пізніше податки не піднеслися, але й для того що тут оподатковане обіймає також шляхту. До р. 1466 потреби Пруської війни змушували шляхту годитись на нові податки, а опісля мотором сим була справа заплати наємним військам.

IV. 1470—1479. Це час т. зв. династичної політики короля і коло тих головних справ обертаються податкові ухвали того часу.

V. 1480—1492. В тім часі податки ухвалювано для забезпечення східних границь держави від Турків. З причини неприхиль-

ности шляхти і знеохоченя короля ухвали йдуть пняво і повертають до давніх форм, дарма, що в останніх двох фазах видно було змагання до реформи податкової організації.

Другий головний розділ обіймає:

I. Форми оподаткування.

II. Оподатковане поодиноких станів.

III. Способи накладування, вибираня податків і податкового поступованя. Закінчене.

Найважнішим жерелом для сеї розвідки був VI том Польської Історії Длугоша (Краків 1878), де згадують ся майже всі податкові ухвали, одначе, на жаль, лишень поверховно, так що він не дає ніякого майже материялу до докладного образу оподаткування. Найліпший матерьял до подібних студий се побіч центральних урядових рахунків — податкові універсали. Перших не маємо (принаймні виданих) ані одного, натомісь маємо кілька універсалів, що подають менше-більше докладно розмір поодинокі ухвали. Вони надруковані в кодексі Бандке *Jus Polonicum* та Е. Рачинського *Codex diplomaticus Majoris Poloniae*. Важний також *Codex epistolaris saec. XV ed. Sokołowski-Szujski* (Краків 1876). Інші жерела подамо в дописках.

Як підручниками користувались ми: О. Бальцера *Corpus juris polonici med. aevi* і А. Павінського *Sejmiki ziemskie*. Перша книжка се реєстр середньовічних ухвал як таких, що документи до них переходились до наших часів, так тих, що лишень згадують ся в літописах. Найбільша частина зазначених тут податкових ухвал належить до сеї другої категорії. Одначе реєстр сей показав ся неповним: з одного боку опущено тут дещо через недогляд, з другого появилось кілька нових жерел. Сі згадано в праці А. Павінського¹⁾. Деякі архівальні документи, знайдені пок. професором, мали бути ним видані в збірці документів до панованя Казимира Ягайловича, але смерть не дала йому виповнити намір, тому то поки що його книжка мусить мати подекуди жерельну вартість.

¹⁾ Про неї див. просторе наше справозданє в XVIII т. Записок.

А. Історія податкових ухвал за Казимира Ягайловича.

I.

Податкові ухвали до Казимира Я.

Кошицький привілей і його значінє. Надзвичайний податок з р. 1404. Перший земський скарб. Скарбовий заряд на Русі за малолітства Владислава. Лихий стан коронного скарбу. Податок з р. 1441.

Аби порозуміти характер, значінє та організацію податків за панованя Казимира Ягайловича, доконче потрібно сягнути до того жерела, де всі появи з польської скарбовости в ті часи, що ми обговорюємо, мов би ниткою звязані. Такою дуже важною історичною хвилиною є кошицький привілей Людвика Угорського в 1374 р. Се немов підвалина тої шляхоцької будівлі, що дає польській шляхті окреме становище в державно-суспільнім житю. Причини, через які головний хід польського політичного життя пішов сею, а не иньшою дорогою, лежали головнє в тих політичних ситуаціях, що переходила польська держава після того, як вимерла п'ястівська династія. На лихо, тоді як Польща опинила ся в дуже корисних обставинах для зросту наверх, настають часті кризиси в її королівській династії. Польська шляхта, лиш за малою виїмкою, при таких випадках опинила ся в тім стані, до якого доводить почутє панованя в даній обставині, почутє незалежности й власти навіть орудувати короною.

Такою хвилиною, дуже зручно використаною до еґоїстичних цілей, була справа наслідства трону після Людвика Угорського. Король огранничив себе, чи властиво своїх наслідників у власти. Воно чудно виходить на око, що король, зрештою розумний, добровільно пристав на таку згоду. Не треба одначе забувати духа часу, згаданого у вступних замітках (Людвик панував у себе над шляхтою свободною від податків). З другої сторони ми можемо се пояснити тим, що він не клав великої ваги на польську корону, а хотів тільки ціною ограниченя своєї власти задержати при Угорській короні Червону Русь. Польська шляхта за признанє прав на трон дочці Людвика визволила ся від послуг публичних та військових, від усяких дачок, бранок і податків. Вона позволяє лиш, аби селянин від кожного лану платив для короля сталий податок по два гроші, що звав ся поральним, подимним або королівщиною. Крім того вона бере на себе обовязок краєвої оборони.

Похід за границі країни мусить бути відповідно нагороджений. До будовання нових замків причинає ся шляхта на стілько, на скільки сама на те позволить, а то мусить їх будувати сам король власним коштом¹⁾.

Тут не місце характеризувати сей привілей, як далеко сягав в своїх наслідках взагалі, — ми звернемо увагу лишень на те, що йде до нашої теми.

З кошицького привілея виходить, що хоч би як потрібно було побільшити скарбові доходи, король може зробити се лишень за згодою шляхти. А *consensus* свій могла шляхта давати або на загальних з'їздах із усеї Польщі (*conventio generalis*), або на почастих, провінціональних з'їздах (*conventio particularis*). І справді, на скільки ми можемо дізнати ся з жерел, усі надзвичайні податки після 1374 р. були наложені й зібрані за згодою шляхти в тій чи сій формі. Звичайно, з часом такі материяльні способи як гроші тратять на ціні, то й пізнійше треба їх мати більше, аби можна купити то само, вже не кажучи про те, що з часом ростуть і ріжні державні потреби. Тим то незвичайно короткозора була політика тих, хто думав, що подимного податку вистане на всі часи. Така була тота політика, як подивимось на неї з безсторонного історичного становища, алеж вона була незвичайно хитра, як глянути з точки станово-економічних інтересів шляхоцької суспільности: ма й же з а к о ж д и й *consensus* король мусить платити. Таким способом ростуть швидко права шляхоцького стану, і вкупі з тим настають такі державно-суспільні порядки, які бачимо в Польщі від XVI ст.

Докладніша звістка про надзвичайну податкову ухвалу є в Длугоша під 1404 р.²⁾: покладено на королівській раді викупити від хрестоносців Добжинську землю. Ціна була 40.000 черв. зол. Се була така велика сума, що її важко було зібрати зо звичайних скарбових доходів; задля того король Владислав скликав соймики, а в осени сего-ж року загальний сойм до Нового Міста Корчина, де за загальною згодою пралатів, панів і шляхти усього королівства ухвалено надзвичайний податок по 12 гр. від кожного зайнятого лану, в що почислено і звичайне 2-грошове подимне, тож властивий надзвичайний податок чинив тільки 10 гр.

Шляхта дуже добре тямилася кошицький привілей, через те до сеї податкової ухвали з 1404 р. додано застереження, що се податок

¹⁾ Привілей надрукований у Бандке *Jus polonicum* ст. 184.

²⁾ Длугош III, 558.

надзвичайний тай одноразовий, тож аби на далі не став обов'язковим¹⁾. Ще до ухвали з 1404 р. зауважити треба, що королівський проєкт в сій справі був мабуть трохи инакший, а власне домагав ся грошової підпомоги з кишені самої шляхти²⁾. Але-ж вона держалась буквально кошицького акту і міцно стояла на принципі, що шляхта особисто зовсім вільна від податків і через те ухвалено, аби сей тягар упав на самих селян. Иньше діло було зі шляхтою, що не мала селян; отся, як і иньші селяне, платила звичайно ланові податки. Невідомо, чи й на міста наложено подібний податок, знаємо одначе, що Краків дав 10-ту часть цілої суми викупна себто 4.000 зл.³⁾. Се мабуть не звичайний податок, а з гори визначена грошова підмога.

При сій ухвалі мусимо зазначити й те, що тут уже виступають податкові збирачі не від короля, а вибрані шляхтою. В їх руки дають дідичі гроші зібрані від селян. Отсе перша поява земських збирачів, що мають дбати про те, аби гроші призначені на публичну справу були відповідно стягнені та видані на відповідну ціль. Як бачимо, шляхта вже рано старає ся придбати собі вплив на фінансові справи, і се прямуване показало ся в пізнійшій розділі скарбу тай у переході адміністрації державних доходів з рук володаря до шляхти.

Є ще згадка про податок перед 1404 р., а то під р. 1399⁴⁾: в Серадзькій землі був тоді з'їзд (*consilium generale*), де крім достойників була й шляхта⁵⁾. Між иньшим там ухвалено: аби кожний шляхтич від кожного селянина дав пів гроша, шляхта же, що не мала селян, по два гроші. Зібрані гроші мають бути дані до земського скарбу (*ad thesaurum terrestre*). Хто-б не хотів заплатити сей податок, тому збирач (*exactor*) забере вола, коли-ж би упирав сь, то й за се має бути покараний карою *pancznadziesze*, і сї гроші теж йдуть у земську касу.

Скільки можемо виснувати з сеї згадки, то сей податок не був такий самий, як усі пізнійші, що до них давав би ініціативу король, змушений державними потребами. Се, бачить ся, ухвала зовсім окрема, провінціяльна, спонукана потребами самої Серадзької землі. Так треба думати поперед усього по тім, що гроші мали бути

¹⁾ Codex diplom. Pol. ed. Muczkowski 369.

²⁾ Павіньський *Sejmiki ziemskie*, Варшава 1895 ст. 4.

³⁾ *ibidem* нотка.

⁴⁾ *ibid.* 10; також див. Додатки N. 119.

⁵⁾ *per nobiles viros terre S. dignitarios et alios nobiles.*

зложені до земського скарбу сеї території. З другого боку треба піднести сю ухвалу от через що: з неї виходить, що вже в кінці XIV ст. шляхта вміла в певній хвилині обернути податок виключно на свою загальну користь, збираючи його в окрему земську касу, що була очевидячки під земською управою.

Після 1404 р. жерела якийсь час мовчать про надзвичайні податкові ухвали¹⁾.

Найбільший вплив на скарбові справи мала шляхта, або краще олігархія, за малолітності короля Владислава Варненчика. Для орудовання всякими скарбовими доходами, як подимним, митами, жупами, коронними добрими і т. и. вибрано земських провізорів²⁾. На Русі, що в відносинах правно-політичних зрівнала ся з иньшими провінціями від 1435 р., у Львові був з'їзд 1438, де ухвалено, аби руський воевода Одровонж і перемиський староста Сенько Сенявський були збирачами й орудниками скарбових доходів і видавали тільки для загального добра за відомостию загалу шляхти. Супроти короля запевнено собі обоюсторонню відповідальність і оборону³⁾. Се була чимала переміна, її можна було виправдати тільки виїмковим станом Русі супроти Татарів⁴⁾. Мабуть центральний скарбовий уряд дуже надуживав своєї влади, коли руська шляхта ухвалила таке, як було потім в XVII ст.⁵⁾.

Кілька неділь після того (грудень 1438) молодий Владислав узяв керму уряду. Від тоді перестало, бодай формально пановане опікунів і провізорів, державна адміністрація вернула ся до давних форм. Кажемо: формально, бо над недосвідним королем панувала по давньому олігархія серед великого безладя. А про те ся олігархія міцно держалась кошицького привілея, бо при першій потребі грошової підмоги мусіла обертатись до загалу шляхти. Пановане Владислава Варненчика привело до цілковитого упадку господарку королівських дібр і доходів, так що від тоді вона стає нужденною, і на кожду потребу треба надзвичайного податку.

¹⁾ Павіньський (ст. 7, 8) на підставі поданої ним записки судової книги Ленчицької землі (Додаток N. 3) догадуєть ся про якусь податкову ухвалу з р. 1411. Бєть се судово записка з р. 1412 про слідство проти двох братів, що їх отець бувши земським колектором мав присвоїти собі певну суму. Догадка правдоподібна, але не безумовно: се може бути або ремінісценція з р. 1404, а як лучить ся з окремою ухвалою, то може вона подібна згаданій сєрадзькій.

²⁾ Длугош IV 547.

³⁾ Codex epistolaris saec. XV t. II ed. A. Lewicki N. 250.

⁴⁾ Павіньський с. 48.

⁵⁾ *ibid.* 49.

Коли король пішов на Угорщину, прикрий фінансовий стан примусив його обернути ся з проською за грошовою підмогою до шляхти в 1441 р., і взято податок по 12 гр. від лана¹⁾.

Як бачимо, в усім сїм періоді від 1374 р. аж по кінець пановання Владислава Варненчика шляхта, добувши раз повну податкову свободу, дуже міцно держить ся сего свого привілея, роблячи залежною від свого дозволу всяку ухвалу, що змушує наложити надзвичайний податок. Та в сїм періоді ще не так конче потрібно ухвал надзвичайних податків, бо з одного боку державні потреби були тоді ще невеликі, а з другого — польська скарбовість ще не була так потонула в западні баламуцтва й безладя як воно вже було під кінець сего часу; ось чому ледви двічі узято 12-грошевий податок від лана, та крім того знаходимо кілька менших вказівок. Оподатковані селяне, шляхта, що селян не має, і міста. Шляхта позволяючи податок, застерігає собі від короля признанє його добровільности; ще більше — вона не хоче більших фондів, призначених на цілі загально-державні, віддати в виключне орудуванє королеви, але віддає збір грошей і догляд над їх ужитком вибраним споміж себе збирачам. Бачимо навіть сліди змагання відділити зо всім особисті доходи короля від загально-державних (*thesaurum terrestre* сєрадзької землі). Кінець сего періоду визначає ся упадком королівського скарбу, бо через малолітство короля адміністрація переходить в руки олігархії, що заводить в коронних добрах грабіжне господарство. Супроти того загал шляхти старає ся вплинути на скарбову адміністрацію, віддаючи її в руки земських урядників. Настанє пановання Владислава не перемінює тут нічого, крім одної форми. Королівський скарб котить ся швидко в безодню.

II.

(1447—1455).

Податкова ухвала сойму в Пйотркові 1447. Податок землі Руської 1450. Ухвала корчинська 1451. Ухвала р. 1453. Привілей податкової свободи р. 1454. Початок пруської війни. Цереквіцький привілей і ншавські статуту. Ухвала под. під Лашином і в Пйотркові 1455. Проект малопольської шляхти.

Не довго після коронації Казимир скликав загальний з'їзд у Пйотрків (24 серпня), де взяла уділ і посполита шляхта²⁾. На соймі зроблено декотрі важні реформи на полі судівництва та

¹⁾ Павіньський 51 нот.

²⁾ Длугош V, 37.

декотрі реформи митові, впорядкованя монети і т. и.¹⁾. Як скарб був порожний, а коронні добрі позаставлювані, то аби дати змогу молсдому королеви зробити скарбові реформи та викупити позаставлювані добра, всі зібрані ухвалили в один голос надзвичайний податок²⁾: кождий селянин від кожного лана, як з дібр королівських, так і всяких иньших має зложити 12 грошів (*unum fertonem*). Але в сїм має міститись і звичайне 2-грошове подимне. Ся ухвала обіймає й міщан: хто з них оре і обробляє лан, платить 12 грошів, хто пів лана — 6 грошів. Речинець: час між Різдвом і Попельцем.

Ухваливши податок, шляхта не проминула, в почутю залежності його від її *consensu*, узяти в свої руки переведене сеї ухвали. Через те збирачами настановляє не урядників королівських, а виборних (*deputati collectores*). Ся проява, як ми бачили, не нова, а така, що повстала вкупі з потребою наложити надзвичайний податок. Тут вона на стілько варта уваги, що шляхта протягом 40 років з верхом не тратить провідної нитки своєї політики. Мусимо піднести й те, що шляхта, беручи в свої руки збиранє, а за тим і орудуванє податковими грішми, поводи входить і в права, що доти служили тільки королеви, а то тим, що вкупі з надзвичайним податком попадає ся в її руки і подимне, призначене доти виключно на королівські потреби. Значить, се не тільки завязок пізнійших реформ із перших років XVI ст., але й повного відібраня в короля виключного права на поральне, що переведено за Владислава IV.

Маючи на увазі те, що надзвичайного податку не ухвалювано від довшого часу, мусимо піднести, що шляхта зі свого боку не застерегла собі при ухвалі 1447 р. королівської запоруки, що привілей податкової свободи тим не нарушає ся: треба думати, що шляхта бачила зовсім оправдану причину оподаткованя³⁾. З другого боку не треба забувати, що при виборі Казимира Ягайловича Поляки були в дуже некористнім стані, коли радше просили його прийняти корону, ніж обдарували його нею. Король був паном ситуації, шляхта, або красше пани, старались не відпихати нового короля. Через те й звичайну присягу на привілеї при коронаційнім акті відкладено на потім.

Але Казимир немов би не вмів оцінити прихильности шляхти для себе і довго барив ся з потвердженням шляхоцьких прав та при-

¹⁾ Длутос V, 37—38; Вандке 252—8.

²⁾ IX розділ статуту у *Jus pol.* 258.

³⁾ Павіньский с. 58.

вілеїв. Він виїхав на Литву і не хотів стикатися з Поляками, боючись запрягти привілеїв. Не зробив сего і на загальному сеймі в Пйотркові, що відбувався в грудні 1449 р. Через те повстав між шляхтою жал і недовіра до короля. В Малопольщі повстала зараз опозиція проти короля, котру вів і піддержував кардинал Олесніцький.

На загальному з'їзді 1451 (17 червня), четвертим з черги, годі додати, аби між шляхтою і королем був якийсь конфлікт: мабуть догода амбіції кардинала Збігнева втихомирила опозицію. Отже ухвали відбулись без усякої перешкоди¹⁾.

Із Пйотркова пішов король у Малопольщу у Нове Місто Корчин, де в липні 1451 р.²⁾ відбувався з'їзд шляхти землі краківської, сандомирської та люблінської³⁾. На дневну чергу покладено справу — забезпечити границі від татарських набігів⁴⁾. На думку шляхти, не слід було ухвалювати загального походу, намість того дозволено зібрати одноразовий надзвичайний податок по 6 грошів від лана⁵⁾. Зібрані гроші (якими збирачами, королівськими чи земськими в Длугошу не сказано — мабуть земськими) мали бути віддані в руки двох воеводів, краківського і сандомирського та двом зі шляхти. Причина сего віддання орудованя грошми згаданим функціонерам та мандат для них міститься у словах Длугоша: *non nisi pro ardua distribuendos*. Шляхта просто не вірить урядови, що він, як треба, уживе гроші, через те віддає їх земським відпоручникам.

От тільки про сю ухвалу говорить Длугош, а иншого жерела ми не маємо, через те про неї годі сказати що-небудь докладніше. В усякім разі певно то, що тут оподатковано селян; чи й міщан і безчиншову шляхту, годі твердити на певно, хоч воно дуже імовірно, з огляду на аналогічні ухвали попередні і дальші.

Сим разом малопольська шляхта держалась уміркованої політики супроти короля, дозволяючи сей податок без огляду на те, що король не схотів потвердити привілеїв. Неохота знов зросла, коли

¹⁾ Є сліди, що Руські землі платили якийсь податок на початку 1450, але се мабуть провінційний податок. Він був призначений „*in subsidium Alexandri, palatini Moldaviae*“. Король видав про нього 15/III записку податкової свободи для руської шляхти (Рикачевский *Inventarium docum. privil.* 68).

²⁾ Длугош V, 87.

³⁾ *ibidem*.

⁴⁾ Павіньский 59.

⁵⁾ Длугош V, 87.

після смерти Свидригайла (1452) Луцк попав ся в руки Литвинам проти первісної згоди з Свидригайлом, по котрій він мав дістати ся Польщі. Виступили з міцними закидами проти короля і на королівській радї у Кракові (1452) і на сєрадзькїм соймї, де відмовлено військової помочи проти опольського князя, і навіть мали вийти такі сцени, як каже Длуґош, що король упав навколїшки перед панами і молив здержати ся¹⁾. Справа протягла ся аж до 1453 р. і на день св. Івана Хрестителя скликано загальний сойм до Пйотркова²⁾, де під загрозою заложити загальну конфедерацію і навіть скинути з трону Казимира, король піддав ся і присяг заховувати привілеї³⁾. Се потверджене⁴⁾ доволї загальне, через те шляхта не могла вдоволити ся ним і від тоді пильновала при всякій нагодї добути від короля якийсь окремий привілей.

Чекали не довго. Татарські набіги нищили Руські землі, досягаючи аж підо Львів. Казимир мусїв подумати про способи поради на се. Для того мали служити поперед усього окраїнні замки⁵⁾. На жаль, вони були позаставлювані і в дуже лихім станї. Тож треба було грошевих засобів, аби їх викупити та укріпити. Король обернувся до шляхти просячи податкової підпомоги, як бачить ся, вкінці 1453 р. Ухвалено надзвичайний податок по шість грошів від лана⁶⁾. Зроблено се очевидно на земських соймниках обох частин корони⁷⁾.

Незабаром після сеї ухвали вийшов (14 марта 1454) з королівської канцелярії у Кракові лист, де знов потверджує ся шляхоцький привілей свободи від податків, ось як: остатний збір уставлено „по добрій власній і вольній“ волї пралатів, панів і шляхти; тим на далі вони не будуть обовязані і до того ніяк не можуть бути силовані; усї дотеперішні свободи лишають ся непорушені; лишає ся тільки звичайне 2-грошеве подимне⁸⁾.

¹⁾ Длуґош V, 114.

²⁾ Длуґош V, 139.

³⁾ пор. Павіньский 82.

⁴⁾ Бандке Jus pol. 264.

⁵⁾ Павіньский Sejm. ziem. 65.

⁶⁾ ibid. 66—67 нот.

⁷⁾ Під 1453 р. 25/9 маємо жерельну звістку про податкову ухвалу бжеської землі. На кошти подорожі для посла до короля (що жив у Литві) зібрана на соймику шляхта ухвалила: шляхтич, що має селян, повинен дати по півгроша; ті, що не мають — по 1 гр.; коршма і млин по пів гр.; збирачі виборні, за недбальство мають забирати худобу (Павіньский S. Z. додатки нр. 11, 5, також ст. 45).

⁸⁾ Павіньский Sejm. ziem. 67 нот. Документ заповіджений в загальній колекції актів до часів Казимира Я.

В тім самім році (1454) король прийняв підданство пруських станів у Торуні та Ельблонзі, що було початком довгої пруської війни. Але справа прилуки Прусів до Польщі не була така легка, як зразу видавало ся. Казимир переконав ся, що при помочи міст і пруських станів та нечисленного свого затяжного війська не переможе сили хрестоносців. Стан королівського скарбу від довшого часу був неможливий, через те годї було думати ані про нові затяжні полки ані щоб грішми спонукати чеських наємників, аби покинули хрестоноську справу.

Король мусів покликати шляхту до зброї. Великопольській шляхті наказано іти під Хойніце. Зібрана під Цереквицею шляхта згодила ся рушити власним коштом під Хойніце, але за те король видав 15 вересня 1454 р. т. зв. цереквіцький привілей¹⁾, „велику хартию“ польської шляхти. Тут обговорено становище великопольської шляхти в соймках і земській самоуправі та королівську власть праводатну, судову та адміністраційну. Сей привілей незвичайно важний в політично-суспільнім розвитку шляхти, як один з головних стовпів шляхоцької волі — основних перемін чи постанов на полі польської скарбовости в нім нема, подано лиш деякі другорядні порядки що до збору податків і заряду жупами та митову реформу в напрямку повного скасування мит, „що заведено недавно і без ухвали загального сойму“.

Щож дала за те шляхта королеви? Стидке розбите під Хойніцями.

А про те крок великопольської шляхти знайшов наслідників. Коли після розбитя король покликав малопольську шляхту, мусів видати т. зв. нешавські статuti²⁾.

Так само і в сїм, обширнійшій від цереквіцького, статuti нема нічого нового про податки, навіть нема ще тут застереження, що на податкову ухвалу треба dokonче згоди земських соймиків, хоч виразно зроблено тут застереження супроти скликування до загального походу. Не вважаючи на те, в статї: *De exactionibus regalibus* уміщено перло шляхоцької волі: „Г. в. король не має на далі і на віки збирати ніяких нових податків від селян як духовних так

¹⁾ Бандке 265.

²⁾ 11 падолиста для земель краківської, сандомирської, люблинської, радомської та вісліцької; 12 для земель великопольських; 16 для землі сєрадзької; 23 загальний, а до того ще 11. XII (під Радзимом) окреме для землі холмської (*Bobrzyński O ustawodawstwie nieszawskiem*; *Bandkie Jus. pol.* 270).

і сьвіцьких осіб, але має бути вдоволений поральним, від кожного лана два гроші¹⁾.

Інші статі про податки і взагалі скарбовість менше-більше подібні до попередних цереквіцьких, характеру більш адміністративного, про них буде говорено низше.

„Тринацятилітня пруська війна дала взагалі чимало нагід скріпити становище шляхти. Поперед усього безперестанна потреба грошових засобів в формі надзвичайних податків, попри кількаразову потребу загального походу викликала безперестатний рух шляхти в напрямку добування собі чим раз важніших прав. Серед тих відносин розвила ся податкова система, розширила свої основи і прийняла такі форми, що протрєвали віки²⁾.

Хоч пруська війна була ведена в доволі удачних обставинах, а про те мало яка війна в Польщі взяла більше жертв. По части винен сему недосвід короля, недостача у него військових здібностей, нездарність шляхетського війська, особливо для здобування твердинь — але найбільше винні тут внутрішні відносини Польщі, а специяльно те, що до кожного загального походу, до кожної найменшої податкової підпомоги треба було згоди й дозволу всеї шляхочької суспільности.

Видавши нешавські привілеї король пішов на чолі шляхти зимою через Вислу та обляг невеличке укріплене місто Лашин. Усякі змагання добути його були даремні. Тоді шляхта переконала ся, що до такого веденя війни ліпше наємне військо, через те зібравши ся в таборі під Лашином вона позвіл дає на податок 12 грошей від кожного селяньського лана (початок 1455 р.)³⁾. Розіслано збирачів. Але чи спосіб ухвали, чи інші обставини не дали здійснити ся тій ухвалі. *Sed tardius omnia pro necessitate indigentium movebantur*, каже тут Длугош⁴⁾.

¹⁾ Jus. pol. 274. Незвичайно важний параграф, що йде до обмеження королівської господарки в коронних добрах: „Як добра й посілости нашого королівського стола призначені в принципі не виключно для нашої особи, але й для оборони і удержання всеї держави, то обіцяємо: що не заставлятимемо замків і земель, де є староста; а хто-б в застав прийняв, тим самим тратить гроші“. Як бачимо, ся течія — обернути державні доходи виключно на потреби держави, що визначила ся давно, приймає чим раз виразніші форми. Тепер ясно висказано основний погляд шляхти на характер і призначенє коронних дібр.

²⁾ Павіньский 82.

³⁾ Длугош V, 198.

⁴⁾ *ibid.*

Через те зараз на загальнім соймі, що відбув ся в маю тогож року¹⁾ в справі пруської війни, піднесено у-друге податкову справу. Сюда прийшли заступники пруських станів просили двигнути новий загальний похід, особливо на поміч Королівцєви, обложеному хрестоносцями „бо королівські наємники через недостачу грошей вдоволяють ся обороною міських мурів, а ніяким чином не хочуть вийти в чисте поле і завдати рішучу битву“²⁾. Але рада прийняла за відповідне не скликати загального походу всіх земель на се літо, бо то річ „дуже коштовна й важка, і навіть непотрібна (*sumptuosa et nimis onerosa imo nec necessaria*)“, особливо зваживши мале число неприятелів, з котрими легко можуть бороти ся королівські наємники³⁾.

На перший погляд бачить ся, немов би король і його порадиники забули, що ведуть війну наступну, не відпорну. Але взявши на увагу нужденні наслідки попередних походів польської шляхти (під Хойніце й Лашин), ми переконаємо ся, що такий кінець справи був для Казимира бажаний. Він міг більше надіятися на добрий кінець з наємними вояками, як з шляхтичами, аби тільки дано засоби їх оплатити. Для того повторено (на пйотковськїм соймі) податковий проєкт, що й ухвалено (12 гр. від лана)⁴⁾. Але соймові пани не зважили ся остаточно прийняти сей податок без згоди шляхти, заступників котрої не було доволі на соймі; через те відослано його ще на провінцияльні сойми. За одним заходом назначено речинець другого загального з'їзду на день св. Івана Хрестителя.

Проект податку обговорено тепер на соймниках, великопольськїм і малопольськїм. Але згоди в ухвалах не було. Великополянє з огляду на сусідство війни⁵⁾, згодили ся без ніякої опозиції на податок і зараз узяли ся збирати його. Инакше вийшло в Мало-польщі. Тут шляхта поклала умовою своєї згоди: аби всі державці королівських дібр віддали половину своїх доходів. Така умова значила не що, як забите справи, бо державці ніяким чином не хотіли згодити ся на се⁶⁾.

Становище малопольської шляхти не треба пояснювати виключно опозиційними мотивами, немов би сю умову покладено тільки для того, аби провалити справу. Се був крок добре обдума-

1) Длугош V, 203.

2) *ibid.*

3) *ibid.*

4) *ibid.*

5) *ibid.*

6) Длугош V, 204.

ний і навіть розумний, що йшов до рівномірного розложення податків. Се змагане, як побачимо, стане ширше і виразнійше трохи пізнійше. Тепер сеї умови не прийнято, одно тому, що вона була доволі ненадійна, а друге тому, що звалювала тягар дуже односторонно: атжеж і сама шляхта тай духовенство особисто не платили ніякого податку.

Землю краківську та иньші малопольські удалось врешті спонукати, аби приняла проєкт податку¹⁾. Та ще при нагоді пйотрківської ухвали додав Длугош свою замітку, що вона *magis placida quam utilis* — і воно справді так було, бо користь із неї по кількості не відповідала потребам. Отже король обернув ся в иньший бік. Аби заплатити наємникам, він забрав із костьолів інзенських, вроцлавських та познанських, за згодою біскупів, дорогі річі на застав²⁾. Не вважаючи на все те, король мусів ще зі шляхтою пійти в осени на ново під Лашин³⁾. Після даремної, важкої облоги він зняв табор і 5 падолиста 1455 р. прийшов зі шляхтою в місто Грудзьондз⁴⁾.

Оглянувши час межи роком 1447 і 1455, ми бачимо, що за сих дев'ять років пять раз треба було надзвичайного податку, і кождий з них мусів бути ухвалений звичайною дорогою переданою попередниками, себто за згодою шляхти. Робить ся воно або на соймі загальнім, або на провінціональнім. Ухвала загального сойму обов'язує усю Польщу, хиба що він сам віддає справу провінціяльним соймам (1447 і 1455). Загальну ухвалу прийнято і в таборі під Лашином (1455). Маємо також одну загальну ухвалу із незвісного близше з'їзду 1453 р. Окрему провінціяльну ухвалу, що обов'язувала тільки малопольські землі, маємо одну (1451), а крім того згадку про податок Руської землі в р. 1450 і берестейської 1653. Коли загальний з'їзд 1455 віддав податковий проєкт пйотрковського сойму на розвагу соймиків, кожда частина ухвалила податок у своїх границях, не оглядаючись на другу.

Потреби, що змушували хапати ся надзвичайних податків, були викликані по части плянами реформи королівської господарки (1447), по части доконечности оборони від Татар (1451, 1454), а врешті пруською війною (1455).

¹⁾ Длугош V, 206.

²⁾ *ibidem* 209; Павіньський 86 нот.

³⁾ Длугош V, 208.

⁴⁾ *ibid.* 214.

В усіх сих ухвалах оподатковані були селяне, лише ухвала з 1447 р. виразно називає й міщан, що обробляли поле. В інших випадках нема виразної згадки, хоч мабуть і міщане несли податкові тягари. Три з тих ухвал приймають податкову стопу по 12 грошів від лану, вчисляючи до одної з них (1447) і подимне. Одна загальна ухвала (1453) і одна провінційальна, малопольська (1451), мають стопу 6 грошів від лана. Одна з ухвал (лашинська 1455) не була сповнена, по всім іншим ухвалам податок зібрано.

Шляхта, маючи в руках власть позволяти або відмовляти податок, старає ся використати сей привілей для себе, витягаючи від короля різні застереження. За сей час не зроблено ніяких важних, основних перемін в дотодішній податковій системі. Але змагання до перемін показало ся вже в первісній малопольській ухвалі (1455), де добивали ся, аби державці королівських дібр давали половину своїх доходів. Шляхта взагалі зразу без великих трудностей приймає податкові проєкти короля, але пізнійше бере їх труднійше і старає ся за них добути собі привілеї. До того причиняєть ся головню неохота короля присягнути на права шляхти. Опозиційною стає поперед усього Малопольща і зістаєть ся навіть після того, як властива причина незгоди з королем була усунена.

III.

(1455—1470).

Податкова ухвала в Грудзьондзу 1455. Знесенє її. Загальна ухвала в Пйотркові 1456. Провінційональні ухвали в Корчині і Колі. Значінє їх. Ухвала Корчинська 1457, Кольська й Пйотрковська 1458. Соймові ухвали з р. 1459. Внесенє і ухвала 1461. Ухвала 1462 і *subsidiū charitativū* духовенства. Акциза. Ухвала берестейська і кувська 1463. Постанови з р. 1464, 1465. Ухвала руська тогож року. Податки і *subsidiū charitativū* духовенства з р. 1466. Ухвала лєнчицька 1467. Корчинська 1468.

Пйотрковська і кольська 1470. Огляд.

Як ми сказали, вимога малопольської шляхти, аби державці королівських дібр давали половину своїх доходів на публичні потреби, не була випадкова і незабаром піднята в иньшій формі.

Коли в Грудзьондзу радили про те, як далі вести війну, обізували ся з поміж загалу шляхти голоси, що в тій воєнній невдачі винна непорадність королівської ради. Отже король, слухаючи загального голосу, усунув дотодішню раду — *et quidam iuniores ex communitate ad reformandum Rplcae statum lecti*, як каже Длугош¹⁾.

¹⁾ V, 214.

Сї iuniores, як поясняє автор „Sejmików ziemskich“, то були репрезентанти дрібнійшої шляхти¹⁾. Се було в половині падолиста. Сї „молодші“ порадики ставлять і ухвалюють таке: Аби з усіх земель королівства селяне духовні та королівські давали від лана по 24 гр., селяне-ж, що належали до шляхти, по 12 гр. Так само й усі духовні й церковні особи повинні віддати половину доходів з бенефіцій. Отся постанова на стілько ріжнить ся від голосу краківської шляхти, що намість державців королівських дібр обтяжує головно духовенство.

Ту ухвалу, що Длугош називає „popularia magis quam regia decreta“, оповіщено з наказом, аби духовенство давало половину доходів і по 24 грошів від лана під загрозою кари. Тут вийшла, як каже Длугош, *improba deformitas et rusticana temeritas*, що пятнувала королівське імя, бо накладено податок на слуг божих не в формі просьби, а самовільним наказом (*imperiosa auctoritate*) немов на яких купних невольників і слуг, не тямлючи про давні привілеї та права духовного стану²⁾.

Слова Длугоша мусимо вважати за голос усього духовенства. Значить, воно стало в міцну опозицію до такої новини. Вплив і вага його були надто міцні, аби можна було сповнити ухвалу, не вважаючи на його голос.

Під впливом духовенства на загальнім з'їзді, що відбув ся в початку січня в Пйотркові, взято назад ся ухвалу „серед наріканя біскупів на кривду, тягар і утиск, на великий сором тим, що те постановили“³⁾.

Аж після сего знесеня стали далі радити про пруську справу. Поперед усього ухвалили загальний похід на весну. З другого боку бачили, що пруська війна скінчилась би инакше, як би можна заплатити хрестоносцям наемникам плату, що їм належала ся; вони обіцяли, що зараз покинуть хрестоносців і віддадуть кріпости, що їх боронили, між иньшими і Мальборг. Супроти повної недостачі грошей у скарбі, духовенство і пани, що тільки що кидали громи на шляхту за таку сміливу ухвалу, мусіли вдоволити ся лишень моральною сатисфакцією, відкинувши накидане їм податків — бо самі мусіли вернути ся до ірудзбондзкої ухвали. Отже ухвалено податковий внесок: аби на державні ціли зложено половину вся-

¹⁾ Павіньский 86.

²⁾ Длугош V, 215.

³⁾ V, 218.

ких чиншів і дібр катедральних костелів (за згодою біскупів) і дібр королівських та шляхотських (*militum*)¹⁾.

Наємникам треба було виплатити 437.000 зл., з чого шляхта й міста пруські обов'язалися заплатити половину²⁾. Тож не виходило нічого иншого, як тільки предложити повисший проєкт до ухвали загальному соймови. Він був скликаний в початку вересня 1456 у Пйотркові³⁾. Але сойм не дав остаточного рішення, а лише видав загальні зариси податкової ухвали, решту же віддано земським соймникам⁴⁾.

Головні статті пйотрковської ухвали такі: накладається податок на всіх пралатів, баронів, духовних і св'ятських, усіх шляхотних землян і всі стани в висоті половини всіх їх чиншів і се мають зложити в день св. Мартина.

Далі настановлено збирачів у землях: ленчицькій, сєрадзькій, познанській, каліській, гнєзненській і дано їм деякі інструкції що до податкового поступованя.

Нарешті звернулись до єпископів, аби й вони дали якусь частину своїх десятин. Стало на тім, що гнєзненський архієпископ і вроцлавський єпископ були з'обов'язані зложити половину доходів і грошових десятин (*decimarum fertonalium*), познанський єпископ половину чиншів і третину десятин.

Повторено, що всі духовні пралати, більші й менші мають дати половину з усіх своїх бенефіцій і служебщин по таксі на день св. Мартина. Тільки сказано в пйотрковській ухвалі — решту віддано провінціальним соймникам, з котрих новокорчинський соймник мав зібрати ся на день св. Ядвіги (15 жовтня 1456), а для Великопольщі в Колі в дві неділі пізнійше. Під розсуд дано поперед усього: 1) справу про довги (*pro debitis*), чи від них має бути взятий податок, 2) чи признати королевні з огляду на його потреби (*visis suae serenitatis magnis necessitatibus*) подимне того року, на що пйотрковський сойм згодився, 3) чи з загального податкового обов'язку не треба виняти добжинської землі (її урядників і шляхту), бо вона здавна має шкоду від неприятелів і завше готова йти на війну. Ся остання справа очевидно належала до кольського з'їзду.

¹⁾ Длугош V, 222.

²⁾ Длугош V, 229; пор. Павіньський 90.

³⁾ Длугош 228.

⁴⁾ Бандке 294.

Взагалі всі пралати, барони й суспільність тих частин Польщі (Великопольщі) — сказано в кінці ухвали — мають платити половину чиншів укупі з усіма духовними й світськими урядниками земель краківської, сandomірської та люблинської; бо вони що до себе згодилися на сей податок і зобов'язалися спонукати до того загал шляхти (*communitates*) малопольської в Корчині.

Тут маємо цікавий випадок, що послі, або краще репрезентанти одної провінції дають податкову обіцянку як за себе так за всю свою частину, репрезентанти ж другої ледви в своїм імені годять ся на те. Се наслідок недостатчі мандату. Як бачимо, справа віддана провінціальним соймам тільки з огляду на малопольську шляхту.

Провінціальні сойми відбули ся в свій час. У Великопольщі справа, як уже було зазначено на пйотрковськiм соймі, не мала трудностей. Инакше було в Корчині. Зібрана тут шляхта земель малопольських і руських хотіла з сеї нагоди покористувати ся, аби добути від короля признание певних привілеїв, що доповняли-б нешавські, в справі залежності загального походу від згоди шляхти, в чім Великопольща мала користнійше становище¹⁾. Казимир мусів піддати ся: На сам перед він видав особний привілей для Руси, де потверджує всякі дотодішні права (*jura, privilegia, literas et munimenta*), віддає суд в часи проїздів королівським місцевим судям, забороняє старостам забирати силою шляхотських підданих, увільняє усю шляхту від мит за власні товари і т. д.²⁾.

Такий привілей одержала спеціально Русь; видано й загальний малопольський привілей, де між иньшим запевнено, що король не буде скликати загального походу без попереднього скликання сойму земель краківської, сandomірської, руської та подільської. Під такими умовами ухвалено податок по проєкту пйотрковского сойму³⁾.

Духовенство, пани і шляхта були обов'язані дати половину своїх чиншів; нечиншова шляхта 12 гр.; солтиси, війти (*advocati*), що мали чинші — половину їх; солтиси і війти, що обробляли лан по 12 гр.; вільні слуги (*servi liberi*) — 12 гр.; усі вірителі — половину річних доходів, дідичні мельники — 12 гр.; мельники, що віднаймали млин — 6 гр.; селяне, що від трох років сидять на волі, платять від лану 12 гр. в підмогу своїм панам (*dominis suis*

¹⁾ Павінський *Sejm. ziem.* 92—3.

²⁾ Бандке *Jus pol.* 292—3.

³⁾ *ibidem* 296—7.

in subsidium); усякий иньший кметь від лана — 12 гр., теж у підмогу; всі міщане і городяне від усього свого майна рухомого і нерухомого від гривни по 2 гр.; купці, місцеві й чужі, теж від кожної гривни маєтку — по 2 гр.; нарешті Жиди — по 4 гр. від гривни.

Такий розклад податків малопольської ухвали. Як бачимо, старалися захопити ним усі тодішні стани і то переважно в напрямку доходів, для міщан — маєтків. Перевершене не мале: усі що мають чинші, давали 50% доходів, а з майна по $4\frac{1}{6}\%$ (жиди $8\frac{2}{6}\%$). Ще одно мусимо тут піднести. Властиве були тут оподатковані: шляхта, духовенство, міщане, вільні селяне; селяне-ж з тимчасовою волею і піддані причиняють ся лишень до 50-процентового доходного податку своїх панів. Самий пйотрковський проєкт був такий, бо в нім нема згадки про селян.

Тепер обернім ся до ухвали кольського з'їзду, що в багатьох точках ріжнить ся від новокорчинського¹⁾.

Духовенство, пани і шляхта дають половину своїх доходів; шляхта без селян від лана — пів гривни; солтиси від лана 12 гр.; вільні слуги 12 гр.; вірителі половину річних доходів; від кожного вітрового млина по його вартости 2 гр.; від вітрового млина (хто віднаймає?) по 4 гр.; кождий кметь від себе 1 гр., він же від жінки 1 гр.; подібно-ж загородник від себе й від жінки по 1 гр.; слуги й невільники (двірські й фільваркові?) по 2 гр. від кожного вярдунку (12 гр.) своєї платні; міщане і городяне від гривни майна 2 гр.; купці норимберські і взагалі чужі 2 гр. (місцеві купці певне підходять під попередній розділ); Жиди від гривни по 4 гр.; кождий мущина або жінка, що живуть у місті, платять від особи 1 гр.; кождий учитель школи (magister scholae) шестину своєї платні (salarium); від ґрунту, що дає престації (comprestatur) половну ціни, і нарешті зазначено, що порожні ґрунти (mansio deserti) увільнені від податку²⁾.

Як бачимо, великопольська ухвала не мало ріжнить ся від малопольської ухвали: Поперед усього безчиншова шляхта платить тут два рази висший податок, бо пів гривни, себто 24 гр.; податок солтисів нормуєть ся виключно ланом, а не чиншом; при оподаткованю зважено на оцінкову стопу; селяне піддані та загородники платять податок від голови і то безпосередно, як за себе так і за жінку: селяне, що сидять на волі дочасній тут не зауважені; далі

¹⁾ Рачинський Codex dipl. Maior. Pol. 175—9.

²⁾ Що до добжинської землі, то сойм не прихилив ся до проєкту пйотрковского сойму, бо назначив там збирачів.

потягнуто тут фільваркову службу до доходного податку майже 17% (16 66); в містах окрім маєткового податку бачимо й поголовний; нарешті й на учителів наложено доходний податок 17%. В Малопольщі міста полишає ся королеви, тут настановляють і для них збирачів.

Для огляду кладемо побіч себе обі ухвали.

Оподатковані	Великопольща	Малопольща
Пралати, панове й шляхта	половину чиншів	половину чиншів
шляхта, що селян не має	24 гр. від лана	12 гр. від лана
солтиси (війти), що мають чинші	—	половину чиншів
солтиси (війти) з лану	12 гр.	12 гр.
вільні слуги	12 гр.	12 гр.
вірительі	половину річного доходу	половину річного доходу
млинарі дідичі	2 гр. від гривни вартости вітрака ($4\frac{1}{6}\%$)	12 гр.
млинарі, що віднаймають	4 гр. від вітрака	6 гр. від млина
селяне на волі від 3 літ і піддані	—	12 гр. від лана
кметь, загородник і їх жінки по	1 гр. від особи	—
слуги	16 66% своєї платні	—
міщане й купці	2 гр. від 1 гривни вартости майна ($4\frac{1}{6}\%$)	2 гр. від 1 гривни вартости майна ($4\frac{1}{6}\%$)
Жиди	4 гр. від 1 гривни вартости майна ($8\frac{1}{3}\%$)	4 гр. від 1 гривни вартости майна ($8\frac{1}{3}\%$)
кождий чоловік і жінка у місті	1 гр. від особи	—
учитель	$\frac{1}{6}$ платні	—
за рілю ¹⁾ , що приносить престациї	половину з них	—

¹⁾ запевне у місті.

Як бачимо, зроблено сим разом незвичайне податкове з'усиле, наложено на всякі стани високий податок в напрямку головно доходів і вартостнім. Сей момент мусимо вважати дуже характерний в польських середніх віках, яко прояв прямованя до рівномірного оподаткованя всіх клас. Які були головні мотиви такої великої переміни? Пани королівська рада робили з неминучої потреби, маючи на оці скінчене пруської війни, шляхта же радо піддала ся тому податкови, одно, через те саме, а друге, признаючи що він розложений справедливо. Аджеж вона сама зробила в тім напрямку внесене. Дотодішні податки тяжили лише на селянах, а дрібнійша шляхта дуже тратила через їх збідніне, бо фільваркова господарка була ще нерозвинена, так що головний дохід шляхти були чинші. Колиж наложено загальний маєтково-доходовий податок, шляхта не могла сему спротивляти ся.

При сій нагоді сама приходить нам думка, чи супроти такої податливости шляхти не можна було-б в ту хвилю завести справжньої реформи в системі оподаткованя і на будущину, не ограничуючи ся лише одним роком? Не кажемо, аби можна було наложити сталий податок на шляхту, бо тодішній дух часу сього не дозволяв, лишень аби шляхотський податок зробити чимсь звичайним, не виїмковим, не так, аби ми вже від другої пол. XVI ст. ніде вже більше його не подибували. Мусимо признати, що хвиля була відповідна, за теж, що її не використано, треба подякувати побіч иньших обставин і воєнній ситуації і бракови відповідної сили чи здібности у Казимира Ягайловича.

Розбираючи справу сього податку, мусимо звернути увагу на сю небувалу доси двоїстість ухвал. Хоч уже в попередім році великопольська ухвала проходила без огляду на малопольську, то тепер побіч окремих універсалів знаходимо чималі різниці в податковій стопі і в самім оподаткованю. Ся незалежність одної частини від другої визначає ся в тім часі дуже сильно, хоч незабаром будуть проявляти ся ознаки солідарности між шляхтою Великопольщі і Малопольщі.

Як було сказано в попередю, сей податок викликаний був належністю наемникам хрестоносців, що для самої Польщі виносили коло 220.000 зл. Здавало ся-б, гроші зібрані з тих податків повинні-б були вистати. Тим часом щож воно виходить? В осени того самого року великопольські шафарі віддають Червонці зібрану з податків суму 25.000 зл.¹⁾ Суми малопольських податків не знаємо. В усякім разі

¹⁾ Длугош V, 236.

більшої суми від названої не зібрано — значить, не вважаючи на таке податкове з'усиле ніяким способом не можна було покрити видатку, тим більше, що по корчинській ухвалі частина тих грошей мала бути видана на викуп Освенціма¹⁾. Червонка за одержані гроші (не вчисляючи другої половини, що припадала на Пруси), віддав Мальборґ, і Казимир урочисто в'їздить туди в середу по зелених сьвятах 1457²⁾).

Але незабаром, як каже автор „Sejmików ziemskich“, Сизифів камінь з таким трудом двигнений, скотився швидко на давнє місце³⁾. Мальборґ через слабу оборону підняв бунт і ледви в 1460 р. його втихомирено зовсім. Супроти таких подій муїли ужити й оружної польської сили. Великопольща таки в кінці 1457 р. згодила ся на загальний похід⁴⁾. Зараз відбув ся і загальний з'їзд у Пйотркові (25 листоп. 1457), на котрий із Мало-польщі прибули лише єпископ і каштелян. Бо шляхта була занята обороною проти незаплачених наємників, що руйнували краківські землі⁵⁾.

Отже знову порушено в Пйотркові думку заплатити наємникам податками (грішми з податків). Малопольської шляхти ані панів не було, тож Великополяне усунули сю справу до кольського сойму⁶⁾. Дня 13 грудня зійшов ся малопольський сойм у Новім Корчині, явив ся король тай репрезентанти великопольського сойму⁷⁾. Малополяне кинули ся нагло на короля, звалюючи всю вину невдачі на його бездарність. Навіть допевняли ся від короля, аби йменував їм окремого губернатора, та король на се не згодив ся⁸⁾. Кінець кінців у таку критичну хвилю годі було ухвалити що-небудь иньше, як лише наложити податок 12 гр. від лана (розумієть ся селянського). Ся ухвала дотикала обох частин (per univcrsum Regnum), мабуть Великопольща на кольськїм соймі згодила ся на сей податок і такуж прихильну відповідь принесено до Корчина.

У Великопольщі зараз у початку 1458 р. стала подвійна ухвала податкова і військова. Що до податку то се лише доповнене ухвали

¹⁾ Банде 300.

²⁾ Длуґош V, 248.

³⁾ Павінський 95.

⁴⁾ Длуґош V, 258.

⁵⁾ ibidem 252—3.

⁶⁾ ibidem 259.

⁷⁾ ibidem 260.

⁸⁾ Omni morte amarius ducebat.

кольської або красше корчинської з осені 1457, хоч не виключений здогад, що Великопольща не перевела корчинської ухвали, тож в 1458 р. порушено її на ново в ширшій формі. Що до Малопольщі, то не маючи захованого податкового універсалу, не можемо сказати, чи вона лишила ся при осінній ухвалі, чи ухвалила нову, як Великопольща.

Придивім ся статям кольського сойму¹⁾.

Гнезненський архієпископ обов'язав ся дати зі своєю дієцезією 1060 зл. вроцлавський єпископ так само 260 зл. познанський 560. За те шляхта, що йшла в похід, обов'язала ся не робити шкоди церковним маєткам. Від кожного осілого лана королівського, церковного, шляхоцького і т. д. має бути зложений податок 6 гр.; так само й кожний солтис від лана 6 гр.; вільні люде, що мають ґрунт, від него 6 гр.; від кожної коршми в селі 1 гр.; дідичні млинарі від гривни купної суми млина $\frac{1}{2}$ гр.; від кожного недідичного водяного млина від кожного колеса 6 гр.; від такогуж вітрового млина 2 гр. Державці й посідачі королівських дібр та духовні четвертину чиншових доходів; земляне, що дають гроші на процент, від кожної гривни 6 гр.; земляне, що не мають підданих — від кожного плуга по 2 гр. Міщане й городяне, церковні й сьвітські — від кожного огорода або посілости по купівлі або оцінці від гривни $\frac{1}{2}$ гр.; міщане, що орють поле від него 6 гр., за те вони вільні від повисшої оцінки. Так само і люде вільні чи то через пожари, чи осаджені „новім корени“, що живуть по містах, від кожного лана (6 гр.?), тіж, що не мають поля, від гривни купівлі реальности платять $\frac{1}{2}$ гр.; але вийнято тих, що погоріли того самого року або оселили ся на новім корени.

З иньших распорядків кольських статей піднесемо тут той, аби повисші дачки взято наперед з дібр королівських, духовних і сьвітських павів, і аж опісля від решти шляхти.

Збирачі, звісно, теж іменовані були земські.

З показаного вище розділу бачимо, що хоч оподатковане не є загальне до того, як ухвали з 1456 р., а про те звязок очевидний, бо тут старають ся наложити податок на всі стани в напрямку лановім, доходовім і маєтковім. Державці королівських дібр дають 25% доходів, а духовенство певні з гори означені суми. Податкова стопа взагалі знижена на половину попередньої, і навіть низше.

¹⁾ Рачинський Cod. dipl. 179—181; Бандке Jus. pol. 304—305; що до дати документу пор. Павінський Sejm. ziem. 97 нот.

Причина сему найперше та, що рівночасно ухвалює ся загальний похід великопольської шляхти, через те для рівноваги податкова стопа мусіла бути знижена. З сего бачимо, що загальна податкова ухвала з 1456 р. не була викликана одноразовою потребою, а що серед шляхти тоді був нахил до таких податкових реформ.

Великопольське військо не двигнуло ситуації і кроку на ліпше. Супроти того треба було знов думати про підмогу. В маю 1458 р. король скликав загальний сойм до Пйотркова. Тут найперше ухвалено загальний похід з земель усеї держави¹⁾. Друга ухвала дотикала плати претенсій пруським наємникам, що мучили краківську землю. На се призначено, як каже Длуґош, податок 12 гр. від лана і певні міські оплати²⁾.

Що до сеї податкової ухвали, то воно трохи непевно. Ми не знаємо, чи ся ухвала ланового податку (*ex fertionibus totius Regni et civitatum exactione*) дотикала всеї Польщі, чи лише малопольської землі. Дуже імовірно, що се не була нова податкова ухвала, а розуміли тут виплату зібраних податків по попереднім ухва-лам (груд. 1457 і почат. 1458). — значить, се було-б би лише оновлене їх³⁾.

По сьому король став з великим військом облягати Мальборґ, але робив се так нездатно, що шляхта серед нарікань на короля покинула табор і вернула ся домів.

Натуральним ходом справ треба було обернути ся по дальшу підмогу до соймикової шляхти. Великопольща знов попустила королівським бажанням і поклала оружну силу, але вона, не вдіявши нічого, вернула ся в осени того самого року. Се викликало ще більшу знеохоту. Посеред того скликано сойм у Пйотркові, де король мусив з уст сендомирського старости Ритваньського вислухати острі закиди проти себе за недбалість і безрадість. Король обороняв ся, що він тому не винен, що скарб порожний, а без того він нічого вчинити не може⁴⁾.

Але в сю пристрастну хвилю присутні на соймі пруські послы звернули увагу шляхти на біжучу справу, себто на пруську війну. Ухвалено податок по 6 гр. від лана⁵⁾. Але і сим разом малопольська шляхта, немов для того, аби показати свій верх в теперішню хвилю,

¹⁾ Длуґош V, 268.

²⁾ *ibidem*.

³⁾ Павіньский 69 нот.

⁴⁾ Длуґош V, 295.

⁵⁾ Длуґош V, 296.

не дала дозволу на таку ухвалу, а відклала остаточне признание податку для соймиків. Провінційальний сойм скликано на день св. Катерини (25 лист. 1459) до Нового Корчина¹⁾.

Про той сойм та про великопольську ситуацію Длугош не згадує, мабуть не сталось ухвали. Бо вже 6 грудня 1459 король скликав генеральний сойм до Пйотркова²⁾, де прийняв подані йому 12 статей, а за те йому признано чималу грошову підмогою: 12 грошів від лана, осьму частину всіх чиншів і податок на купців та ремісників³⁾. Повної податкової ухвали не маємо, але з оповідання Длугоша бачимо, що теперішній податок усе ще держить ся в границях загального податку, бо обтяжена і шляхта доходовим податком 12·5%. Той самий уділ несли й духовні⁴⁾. Близший розклад був певне такий самий, як в ухвалях з р. 1456 і 1458. До такої ухвали люде прихилили ся найперше через часову вдачу польської зброї в Прусах⁵⁾ та через догоду амбіції шляхти. Длугош запевняє, що сею ухвалою всі воїтники в Прусах так були врадувані, що добровільно продовжили речинець виплати платні. Війну ведено далі щасливіше. В серпні 1460 р. Мальборґ уже на завше перейшов у польські руки.

Хоч добуто Мальборґ, а про те воно остаточне завойоване не пішло так легко. Вийшло, що шляхотське військо не спроможне добувати менші городи. Тому в р. 1461 появляється нове внесенє ланового податку в висоті 12 гр. Але в таборі стала ся така ухвала: Аби можна було тримати 2000 платних воїників, що могли-б і зимою вести війну, накладає ся податок на всю шляхту 5 гривен від 100 гривен доходу. Загал зібраної шляхти згодив ся на такий податок, але протестували, як могли, пани, вважаючи сей податок надто важким⁶⁾. І справді, зваживши високу стопу й міру податку, треба було надіяти ся, що будуть обтяжені головнo богачі. Більша частина шляхти була в такім виїмковім стані, що усувала ся від сего податку. Поза тим навіть узагальненє його в формі 5% доходу було легше від попередніх, де вимагано 50%, 25% або 12·5%.

Діяльність наємного війська переконала всіх, що воно користнійше скріпляти наємників, як бороти ся шляхотським військом.

¹⁾ Длугош 296.

²⁾ Длугош 298.

³⁾ *ibidem*, Akta grodzkie i ziemskie VI N. 33 — порука короля про свободу від податку для Руських земель.

⁴⁾ Длугош 298.

⁵⁾ *ibidem*.

⁶⁾ Длугош V, 1461, уст. 9, ст. 329

Через те в 1462 р. знов ухвалено 12 грошовий податок від лана¹⁾. У Длугоша не знаходимо згадки про сой податок, хоч він зазначає поміч духовенства на війнні цілі: гнєзненський архієпископ скликав на 5 вересня 1462 р. в Калішу синод, де по просьбі короля признано *subsidium charitativum* для пруської війни в висоті 6 грошів від гривни²⁾.

З сеюж податковою ухвалою вяже ся очевидно й постанова мита для міст королівських, церковних і світських. Се видно з письменного акту, що видав король у Черняві 1462 р., де шляхта вимусила від короля урочисту запируку, що на соймі в Корчині акцизу постановлено за добровільною згодою і духовного і шляхотського стану, що на далі ні в чім не буде він уймати їх прав і привілеїв, а до того, що їй буде брано, доки їм схочеть ся. В разі невдоволення пралати, пани й шляхта на загальнім соймі можуть здержати збір мита, і король не буде тому противити ся³⁾. Отже можемо виводити, що повисший податок був ухвалений на тім же корчинським соймі (аналогічно — в Колі)⁴⁾.

В кінці квітня 1464 відбув ся корчинський сойм, де король подав внесенє про загальний похід, але замість того ухвалено податок по 12 гр. від лана, коршми і млина⁵⁾.

Просив король відтак у Великополян загального походу, одначе вони відповіли королеви, що зроблять так як у Малопольщі та ухвалили замість нього 12 грошовий збір⁶⁾. Через недостачу звісток у Длугоша, годі судити, чи ся ухвала зовсім відповідала малопольській, себто чи взято тут і млини та коршми, що зрештою дуже ймовірно.

В 1456 і дальших роках, як ми бачили показала ся, між обома головними частинами Польщі відрубність, повна незалежність одна від другої. Тепер же помічаємо прямованє до солідарности, коли Великополяне заявляють королеви, що як Малопольща не ухвалила загального ополчення, а збір, то й вони так роблять.

¹⁾ Павіньский 105 нот.

²⁾ Длугош V, 357.

³⁾ Павіньский 105 нот.

⁴⁾ Під 1463 р. знаходимо згадку про якийсь, не поданий ближше збір податку в землі бжеській і куявській для війни (*pro stipendiariorum per nos nunc susceptorum conservatione in terris Cujaviae pro reprimendis hostibus*, каже король в поручці з 7 груд. 1463, — Vol. leg. I, 202). Се бачить ся лише провінційальний збір.

⁵⁾ Длугош V, 388.

⁶⁾ *ibid.* 389.

Се зближене частин показало ся на другий рік більше. Через те, що нагло стало потрібно податкової підмоги, Казимир не скликав перше пйотрковського сойму, а просто обернув ся до новокорчинського з'їзду (в пол. мая 1465), куди й покликано заступників великопольської шляхти. Тут згідно ухвалено 12 грошовий податок від лану; на всі міста (*nullo excepto*) наложено збір 4 гр. від гривни. Речинець виплати призначено через два місяці, день св. Маргарити. Рівночасно ухвалено, аби Великополяне поспішили оружно під Хойніце, через те унято їм податкового тягару до половини, себто 6 гр. від лана¹⁾. Що до міського податку, чи його зменшено на половину, не можемо сказати, бо се залежало би від того, чи міста теж мали поставити який контингент оружних, чи ні²⁾.

Ще раз у найближшій році (1466) стало треба ся грошевої помочи. В другій половині марта стала на пйотрковськім соймі податкова ухвала: 12 грошів від лана і млинів і від тої шляхти, що не мала селян; до того на міщан наложено 2 грошевий податок (роз. від гривни маєтку) і одноразову акцизу. Було признане *subsidium charitativum* і від духовенства³⁾.

При сій нагоді шляхта хотіла нагадати королеви, що не вважаючи на такі часті податкові ухвали, вони всі лише добровільні, через те Малополяща добуває собі тут запоруки, що сей податок ніяк не буде обмежати її привілеїв⁴⁾. Таку саму поруку дістала мабуть і Великополяща.

Дня 18 вересня піддали ся Хойніце⁵⁾, чим скінчили ся воєнні заходи та почали ся переговори про згоду, що скінчили ся в Торуню 8 жовтня 1466⁶⁾.

Тринацятилітня пруська війна скінчила ся, що правда, досить щасливо, але плоди її ледви відповідали величезним зусиллям, що мусіла зробити Польща підчас її веденя. Причина тому була:

¹⁾ Длугош V, 410.

²⁾ Під 1465 р. кнець квітня, треба згадати і провінційальну податкову ухвалу Руських земель на львівськім соймику (Дл. V, 410): руська шляхта чимало терпіла від Андрея Одровонжа, воеводи і руського старости; на її жалоби, король усеунув його, але на руських замках тяжили суми в користь старости. Тоді шляхта в один голос ухвалює 12 грошевий податок і по волови від кожного жильця тих земель (*proprios focos et familias habentibus*). Добули 20.000 зл. тай увільнили ся від Одровонжа.

³⁾ Длугош 430.

⁴⁾ Cod. epist. 1, XV ed. Sokołowski et Szujski I, 1876, 2, N. 201 стор. 230.

⁵⁾ Длугош V, 453.

⁶⁾ Длугош 457.

недостача військових здібностей у короля, незвичайно непрактична організація збройної сили і нарешті нужденний стан державного скарбу. Другий некорисний бік міг би бути усунений, як би не третій. Вічна недостача грошей не дозволяла тримати більшої наємної армії. До того на кождоразову грошову підмогу треба було згоди шляхти, що тим зискувала чим раз більшу перевагу над королем. Протягом 13-ти років майже рік-у-рік ухвалювано надзвичайні податки. „Коли-б можна було обчислити ті всі гроші — каже А. Павіньський — що їх ужито протягом 13-літньої війни, то з податків ухвалених соймками, то взятих королем позичок на застав коронних дібр, жуп і мит, певне вийшла би страшенно велика сума, якої не прожерла ніяка иньша війна, що коли небудь вела Польща протягом XV і XVI ст.“¹⁾.

Кинувши оком на податкові ухвали від 1455 до 1466 р., бачимо високе й широке оподатковане. Нерада королівській раді шляхта в таборі під Грудзьондзом поклала податкову ухвалу, що була радикальною переміною в дотодішній системі оподаткування, звалюючи головний тягар на багате духовенство. Правда, ту ухвалу взято назад, але вплив її видно вже в найближшій році (1456), коли в обох частинах уставлено загальний дохідовий податок, розділений на всі стани. В 1457 р., правда, стає ухвала в давніших ланових формах, але вже на другий рік (1458) кольська ухвала дуже зближена до ухвал 1456 р. Такий самий широкий характер має пйотрковська ухвала з 1459 та з 1461 р., — ся остання звернена виключно проти богатих панів. Три дальші ухвали 1462, 1464 і 1465 зменьшують дещо свої рамки, але остання з 1466 р. розширяє ся до розмірів більше-менше загальної ухвали.

Становище шляхти супроти королівських прнєктів є більше, навіть зовсім прихильне в Воликопольщі, менше же в Малопольщі, що старає ся при тій нагоді зискати якийсь привілей. Але взагалі треба сказати, що шляхта протягом того часу показала себе дуже патріотичною, розуміє ся — по своєму, обертаючи всі сили на воєнні ціли. В тім періоді податкових ухвал (не вчисляючи провінціальних) переведено було взагалі 9, усі загальні для обох частин, тільки ухвала з 1458 р. обняла мабуть лише Великопольщу.

* * *

¹⁾ Sejmiki ziemskie 110.

Торунською згодою пруська справа не була ще совсім полагджена. Полишила ся значна частина незаплатеної платні наємним полкам, що не вважаючи на часті податкові ухвали, ані на королівські довги, ніколи не була сповна заплачена і претенсії наємників росли з дня день. Після скінчення війни сї наємники почали сильно допевняти ся заплати. На провінціяльних соймах, що відбули ся 18 квітня 1467 в Корчині і Сержодзі, шляхта противила ся новому податкови на ту ціль, і справу відложено до найближшого провінціяльного сойму в Корчині¹⁾. Сойм відбув ся (в серпні), але з незвістних причин податкова справа, бачить ся, не прийшла на чергу, в усякім разі не була ухвалена²⁾. Се свідчить про тверду опозицію шляхти. Се була дуже неполітична поведінка; поки йшла війна, шляхта досить часто признавала потребу і призволяла на податок; тепер же, коли війну скінчено навіть користо, не хотіла бачити сеї потреби, не дбаючи зовсім про наслідки незаплати наємникам. Була вона, так сказати, по природі короткозора. Хотіла вона немов пімстити ся на королеви за його буцїм то помилки, а сю пімсту важко було виконати перед тим серед воєнних обставин, хоч була до того охота³⁾.

Але не було иньшого способу покрити той доконечний видаток, окрім податку, тож на другий рік (1468) король поновив свій проєкт на малопольським з'їзді в Вислиці, що відбув ся в кінці червня⁴⁾. Але тут стало ся то само, що перед тим у Колі: заявлено королеви що хоч признають доконечну потребу податку, а про те не можуть зробити сего без уділу великопольської шляхти; отже треба відложити справу до загального пйотрковського з'їзду, а на него мають прибути два делегати з повноміцію призошити на податкову ухвалу⁵⁾.

Така постанова могла виходити як з новопробудженої солідарности обох частин, так і з охоти протягнути справу. У Великопольщі справа повернула ся так само, себто її відложено, та не на пйотрковський з'їзд, а другий кольський, що прзначено на вересень. Не знаємо, як рішено справу в Колі, бо не маємо про те згадки.

¹⁾ Длугош V, 479.

²⁾ Павіньський 111—112.

³⁾ Під 1467 р. є сліди збору в ленчицькій землі акцизи (czisza) за згодою шляхти, добровільність котрої потверджує Казимир 28 червня 1467 (Див. Рикачевский Inventarium privilegiorum 321).

⁴⁾ Длугош V, 510.

⁵⁾ Длугош V, 514.

Аж у жовтні скликано генеральний з'їзд до Пйотркова, одначе послі заявили, що до ухвали податку не мають ніякого наказу від соймаків. Зроблено лише тільки, що назначено речинець на провінціяльні з'їзди: для Великопольщі на 30 листопада¹⁾, для Малопольщі на 8 грудня²⁾.

Як пішов кольський з'їзд, не знаємо, але заступники Великопольщі явили ся на корчинськім з'їзді, що відбув ся в день Непор. Зач. Пр. Д. М.³⁾. Після довгих нарад признано відповідним ухвалити загальний (на всю державу) лановий збір по 12 гр., податок від млина й коршми, але з тим застереженням, аби половину з того, т. є. 6 гр. платили дідичі. Се було дуже розумно, бо після так частих податкових ухвал селяне певне попали в дуже важкий стан. Але вона була лише формально розумна, бо, як пише Длугош, мало хто зі шляхти додержав сеї умови, а увесь тягар звалено на селян, котрим тоді незвичайно давали ся в знаки ще й елементарні нещастя⁴⁾.

З королівської запоруки зберегти свободи міста Кракова, даної 18 січня 1469, виходить, що й міщанство взяло уділ в тім податку в стопі звичайно практикованій, себто по 2 гр. від гривни рухомого й нерухомого майна⁵⁾.

Але взагалі, доходи зібрані з того податку не відповідали висоті довгу наємникам. Король обернув ся ще до духовенства з просьбою підмоги, навіть скликано заходом прімаса синод до Ленчиці, але не знати добре, з яким успіхом⁶⁾. В усякім разі грошова потреба перейшла і в бюджетову позицію 1470 р.

14 жовтня того року король зумів на малопольськім з'їзді в Корчині спонукати шляхту ще до одної податкової ухвали⁷⁾. Малополяне хотіли се вчинити вкупі з заступниками Великопольщі на загальнім з'їзді у Пйотркові⁸⁾. Але нарада проєктові великопольська шляхта зовсім не прибула на него⁹⁾, і сим знов покоришувала ся малопольська шляхта, аби добути від короля як найбільші користи. Закинено королеви, що вже 23 роки панує над По-

¹⁾ Павіньский 114 нот.

²⁾ Длугош V, 516.

³⁾ *ibidem*.

⁴⁾ Длугош V, 517.

⁵⁾ *Codex dipl. civ. Cracov. ed. Piekosiński I, 251.*

⁶⁾ Павіньский *Sejm. ziem.* 114—115.

⁷⁾ Длугош V, 543.

⁸⁾ *ibidem*. Згадка в листі Длугоша: *de finali solutione eorum stipendiorum* (*Cod. epist. XV. T. I, 246.*

⁹⁾ Длугош 543.

ляками, а доси не потрердив їх. прав і привілеїв урочисто (*sigillo maiestatis*), ідучи під лад Литвинам. Руські землі домагалися оборони проти Татарів. Король подав ся. Він обіцяв вволити бажанням шляхти, що й додержав, видаючи 20 листопада 1470 два привілеї, один загальний, як у 1452 р., другий детальний, де зазначено виразно добровільність усіх надзвичайних податків¹⁾. Шляхта в подяку за те ухвалила (розуміє ся, в границях Малопольщі) 12 грошовий податок від лана та міський збір (певне в звичайній стопі 4·16%). Речинець зложити податок призначено на 21 падол. 1470²⁾.

Просили підмоги і в духовенства, але рішучої згоди не було (*pollicitum magis quam decretum*)³⁾.

Лишало ся ще спонукати до згідної ухвали великопольські землі. В половині грудня відбув ся з'їзд у Колі, де Казимирови повело ся спонукати нараду шляхту прийняти внесок, по всій імовірности подібний до пйотрківської ухвали⁴⁾.

Таким епільоом скінчила ся пруська справа. Час поміж 1466—1470 відмінний дещо від попереднього і політичною ситуацією, і становищем головних законодатних властей, себто шляхти. Вона після війни стає в сильну опозицію супроти короля і раз-по-раз відкидає податкові проєкти, хоч вони були не менше доконечні як попередні. При тім показує ся солідарність обох частин в відмові податкових ухвал. Особливу увагу треба звернути на переміну становища великопольської шляхти, що підчас війни корила ся королеви, тим часом як малопольська показувала свою неохоту до короля і перед тим, словом і вчинком.

З розглянутих ухвал треба піднести ухвалу з 1468 р. Тут у перше признано потребу спільного двигання тягару селянином і його паном, хоч зрештою з недодержування сеї ухвали вийшло, що в обох випадках були оподатковані 12 грошовим лановим селяне, а 4·16%-вим маєтковим збором міщане.

¹⁾ Cod. epist. XV. I, 246, 248. Rykaczewski Inventarium privil. 179.

²⁾ Длугош V, 543.

³⁾ Длугош V, 543.

⁴⁾ Длугош V, 553.

IV.

(1471—1479).

Династична політика Казимира Я. Стан скарбу. Справа наемників. Ухвала податкова в Колі та Корчині р. 1472. Корчинська т. р. Податкова ухвала в Опатовці 1474. Податок на оборону Руських земель 1476. Податок з 1478. Акциза з р. 1479. Податок і subsidium charitativum духовенства т. р. Застави. Проект публичного скарбу і план військової реформи в 1477 р.

Тепер обертаємося до другого періоду правління Казимира. Здобувши, хоч після дуже важких трудів і з порушенням королівської влади, Пруси, він звернув очі в той бік, де міг надіятися піднесення могутності свого дому, на внутрішні політичні відносини сусідніх держав — Чехії та Угорщини.

В Чехії запанував тоді Юрій з Под'єбранду, але він мав проти себе кріпку партию. Вона обернулася до Казимира з пропозицією чеської корони його синові Владиславу. Польський король був дуже обачний, може аж до недбалства, так що Матій Корвин зумів його перебігти і стати небезпечним навіть для Польщі, захопивши Шлезьк і Лужиці. Аж смерть Юрія (1471) присилувала Казимира брати участь в чеських справах. В Кутній горі вибрано Владислава чеським королем, поминавши Матію, і Казимир на те призволив. В тім самім році другий син його, Казимир, іде на Угорщину по корону св. Степана, на зазив ворожої Матієвої партії. Сей другий похід скінчився дуже сумно, можна сказати соромно. Чеська справа пішла трохи ліпше, але треба було чималої підмоги Володиславу від батька. В 1474 р. король з загальним походом пішов на Шлезьк проти Матію, але не досягнувши нічого, противно мав утрати. Владислав мусів у 1479 р. зробити звітну згоду в Оломунці. Напружені відносини між Уграми і Польщею рішила аж смерть Матію (1490), Владислав лишився без супротивника, і навіть сів на угорським троні.

Після сего загального огляду зверхніх справ, подивимся, що робить у внутрішніх, спеціально в яких відносинах до тих подій стоїть тодішнє оподаткування польської людності.

Для досягнення династичних цілей Казимира треба було наемного війська. Відки йому заплатити? Державний скарб, як ми вже мали нагоду переконатися, був у найгіршій стані, не лише дякуючи господарцям за Владислава Варненського, але й пруській війні, що як змії ненаситний пожирала всі скарбові доходи. Застави, відпродаване доходів із жуп наперед, суми на митах

зовсім не вели до ліпшого. Ми мали нагоду переконати ся, як важко було після зроблення торунської згоди заспокоїти таку доконечну потребу, як заплата платні наємникам. Не вжеж мало бути ліпше тепер, особливо супроти особистої королівської політики? Король просто не сьмів просити в шляхти підмоги на такі ціли. Тим треба подекуди оправдати Казимира за його повільність, чи як хто назве, нездатність.

Зараз після вибору королевича Владислава на чеський трон (1471) він мусів підписати з'обовязане, що заплатить усі довги чеського королівства, що тяжили на коронних маєтках, котрі там були в подібнім стані як у Польщі. В кінці липня Владислав пішов у Чехію, взявши з собою 7000 їздців і 2000 двірської піхоти¹⁾. Але грошей узяв так мало, що не в стані був сповнити з'обовязання²⁾. В тій потребі польський король хапав ся за застави: „будучи в не-малій потребі“ він узяв позичку у вроцлавського єпископа, давши йому в застав, яко забезпечку вірності, поральне з землі Серадзької і Ленчицької, заставив у краківського єпископа соляні жупи на Русі, львівське мито й иньші доходи. На друге споряжене королевича теж треба було чимало, що король певне поповнив новими позичками та заставами³⁾.

Справи Казимира йшли досить щасливо. В тім самім році угорська партія неприхильна Матієви, предкладає угорський трон другому королевичу Казимирови⁴⁾. Аби допомогти другого сина, король, за недостатчею засобів, відкликав частину Владиславового війська і післав її на Угорщину. В початку жовтня 1471 рушив королевич Казимир, тоді 14 літній, із Сонча на угорський бік, в товаристві 12 тисячного війська⁵⁾.

На такі великі видатки король не міг найти иньшого жерела як позички й застави. Між иньшим він заставив велицькі і бохенські жупи за 13000 дукатів у радників і міста Кракова, як се бачимо з письменного акту⁶⁾. Хоч не маємо туг иньших жерел а про те річ певна, що лише так король приходив до грошей.

Зараз у початку 1472 р. королевич Казимир вернув ся з Угорщини без ніякого результату, і навіть надії. Не лише угорські пани не

¹⁾ Длугош V, 555.

²⁾ *ibid.* 556.

³⁾ Павіньский 125.

⁴⁾ Длугош V, 557.

⁵⁾ *ibidem.*

⁶⁾ *Cod. dipl. Crac. I, 256.*

дали йому підмоги, але й власне військо покинуло його, через недостачу платні¹⁾. Вернувши ся, сі наємники домагали ся заплати того, що їм належало ся. Через недостачу грошей у скарбі, вони кинули ся грабувати духовні маєтки, головне краківської дієцезії. Безкарність доходила до того, що п'ять сот церковних сел вони пограбували до тла²⁾).

Король не бачив тепер иньшого виходу, як обернути ся до шляхти по грошеву підмогу. В 1472 р. відбув ся загальний з'їзд у Пйотркові, але не ухвалено нічого рішучого, а відложено справу до провінціальних соймів у Колі й Корчині³⁾. 5 квітня відбув ся новокорчинський з'їзд і тут король просьбами та напорами (*magna prece et instantia*) спонукав зібрану шляхту ухвалити податок по 12 гр. від кожного зайнятого лана. Так само зробила і великопольська шляхта⁴⁾.

І духовенство всіх чотирох дієцезій взяло сим разом уділ в публичнім тягарі, в висоті половини доходу т. зв. папської такси, крім краківського клеру, що обов'язав ся певне через те, що був покривджений наємниками, лише 37·5%, себто 9 шкойців від гривни⁵⁾.

Після збору вийшло, що сеї грошевої підмоги не стає, наємники грабували далі і, як пише Длугош, навіть шляхта приставала до них і під їх видом займає ся розбишацтвом⁶⁾. Треба було знов просити. Шляхта на стілько позволяла на збір, на скільки справа дотикала її стану, а зовсім не дбала про династичні інтереси короля, як не була їм противна. Через те новий проект стрівув трудності. Вісім днів натискав король на малопольську шляхту в Новім Корчині (від 29 вересня 1472), аж нарешті з бідою дістав дозвіл на податкову підмогу 6 грошів від лана⁷⁾, але під тою умовою, що в найближші три роки поральне не буде збирано. Се була радше позичка як податок. Король прийняв сю умову з застереженням, що буде вільно йому на генеральнім з'їзді в Пйотркові просити окремого від подимного податку⁸⁾.

¹⁾ Длугош V, 560.

²⁾ Длугош V, 566.

³⁾ *ibid.* 567.

⁴⁾ *ibid.* 567.

⁵⁾ *ibid.* 567.

⁶⁾ *ibid.* 567.

⁷⁾ Длугош V, 572.

⁸⁾ Павіньский Sejm. ziem. 138—9 пот.

Справді, на пйотрковськйм соймї в початках падолиста 1472 р. король виступив з проєктом податку і від шляхти 6 гр. від лана, від духовенства 12 гр. від гривни доходу (25⁰/₀). Але внесення не прийнято, усунено його до провінцияльних соймів, хоч рівночасно ухвалено післати 10.000 дукатів Владиславови до Чехії, як він просив¹⁾.

Корчинський з'їзд стояв імовірно на давній ухвалі²⁾. До Кола поспішив король особисто, і тут може признано податок без відшиблення на поральне.

З податкових універсалів доховав ся лише малопольський³⁾, через те про великопольську ухвалу годї сказати щось ближше.

Обернім ся до новокорчинської ухвали: Кождий селянин дав від ланѧ 6 гр.; так само з міських ґрунтів, де нема міського податку, 6 гр.; кождий земянин, що не має чиншових селян, 6 гр.; кождий солтис і війт від лана 6 гр.; від міського дїдичного млина від гривни вартости 1 гр.; від сїльського дїдичного млина від колеса 6 гр.; від найнятого млина (*de molendinis manualibus sive annalibus*) 6 гр.; від дїдичної коршми 6 гр.; від найнятої коршми 3 гр.; з руд від колеса 12 гр.; Волохи від сотки овець 6 гр.; руський піп 8 гр. Речинець зложеня означено на день св. Мартина (11 падол. 1472).

Як бачимо, оподатковано виключно селян, безчиншову шляхту і тих міщан, що орють поле. При солтисах зазначено виразно, що як який солтис або війт має чиншових селян, то є вільний від того податку.

Увагу нашу звертають в сій ухвалі три оподатковані сторони, що в дотодішніх ухвалах (на скілько їх знаємо) не виступали, себто руди, Волохи і руські попи. Під Волохами треба розуміти головню карпацьких гірняків, що годували вівці і сиділи звичайно на волоськйм праві. Що між оподаткованими бачимо й руського попа, се річ звичайна, бо низше руське духовенство що до правно-суспільного становища не багато ріжнило ся від селянина.

На що вжито зібрані з податків гроші, не знаємо докладно, в усякйм разї що напасти наємників не переставали, тож бачить ся, що їх претенсий зовсім не вдоволено. Значну частину збору вжито може на підмогу Владиславови.

¹⁾ Длуґош V, 573—4.

²⁾ Sejm. ziem. 139 нот.

³⁾ Бандке Jus pol. 311 з датою 4/X 1472.

Відносини з Уграми були напружені. Казимир задумав загінну діяльність против Угрів, аби тим способом не мати прикрих наслідків війни, веденої в границях Польщі. Виступаючи з таким пляном, король ставав перед соймовою шляхтою та старався спонукати її до податкової ухвали на ту ціль. По довгих заходах плян повівся в часті. Малопольща на з'їзді в Опатовці (в початку 1474 р.) признала 6 грошовий лановий збір: але, як каже Длугош¹⁾, усе те, як і багато інших спасених плянів та ухвал, не було сповнено, дякуючи вниманню короля й непослухови шляхти.

Великопольська ухвала в сій справі нам не звісна (і взагалі Длугош розказує докладніше про Малопольщу). Що справа повернулася там певне, як у Малопольщі, переконує нас те, що вже в червні відбувся загальний з'їзд у Пйотркові, де постановлено залишити збір, а натомість спорядити загальний похід²⁾.

Ся акція закінчилася великою невдачею, так що король відтепер покинув династичну політику. Тепер обіймає шляхту холодна байдужність до короля, хоч діяльність її, поперед усього на податковім полі, мусіла бути доконечна, з огляду і на напружені відносини з Уграми, і на ворожі заходи містра хрестоносців, що не хотів покоритися Казимирови.

В 1475 р. віддав Казимир дочку свою Ядвигу за Юрія, баварського князя, і дав їй віна 100.000 зл.³⁾. Такої суми годі було набрати з королівських доходів, отже король вивінував дочку певне позичками. Король старався покрити сї довги новим збором. На з'їзді ради в Серадзю (11 листоп. 1475) король обернувся з податковим внесенем (12 гр. від лана) до великопольських радників. Вони відповіли, що без малопольських сенаторів не приймають сего внеску. Покликаніж малопольські сенатори не хотіли прийти ані на сей, ані на другий з'їзд (6 грудня) „добре тямлячи, що на них іде ненавистний і фатальний тягар“⁴⁾. Таким способом убито справу.

Коли на другий 1476 р. треба було доконче боронити Руські землі від Турків, малопольська шляхта без вагання ухвалила 4 грошовий збір від лана⁵⁾. Великопольща зробила се залежним від

¹⁾ Длугош V, 598.

²⁾ *ibid.* 607.

³⁾ Длугош V, 634.

⁴⁾ Длугош 635.

⁵⁾ *ibid.* 648.

малопольської ухвали, та хоч тут податок ухвалили, великопольська шляхта не ввела в жите ухвали.

Коли в 1477 р. цісар Фридрих просив від Казимира 4000 війська проти Матія, шляхта не хотіла ані служити без платні, ані дати податку. В кінці грудня ще король відзиваєть ся до малопольської шляхти в Н. Корчині за податком, одначе відмовлено йому¹⁾. Зараз другого року (січень 1478) зібрав король загальний з'їзд у Пйотрків, але задля неохоти шляхти відложено податкову справу на соймики²⁾. Сі згодили ся на податок³⁾ у висоті 12 гр. з лану: Малополяча в початках марта⁴⁾, Великополяча в незнанім близше часі. Лишень познанська шляхта, під проводом Войтіха Гурского, каштеляна лендзкого й старости вшовського з товаришами, відмовила виплати сього податку⁵⁾.

Коли відносини з хрестоносцями та їх прихильником вармійським біскупом були напружені й заповідали війну — тоді з початком 1479 ухвалено вибрати акцизу (*czisza*) зо всіх міст королівських, церковних і шляхотських. Се було постановлено на соймках і загальнім соймі⁶⁾, однак з незнаних причин король ще раз скликав з'їзд у Ленцию, де остаточно признано податок⁷⁾. Щось близше про сей податок годі нам сказати, бо ніякий до того документ не переховав ся.

Дохід з тої акцизи був призначений на заплату наємникам проти ордену. Мабуть за мало зібрано, бо вже того самого року ухвалено (*consentiente universo regno*) на війну 12-грошовий лановий податок, збір із міст, городів і *subsidium charitativum* від духовенства⁸⁾. Сей податок був імовірно ухвалений з кінцем 1479, але вже того року не вибрано його, бо після повороту наємників годі

¹⁾ Длугош V, 666.

²⁾ Длугош V, 667.

³⁾ *ibid.* 668 *etsi universae terrae R. P. fertones laudassent.*

⁴⁾ Д. 666. Ся ухвала, хоч уміщена під р. 1477, належить певно до марта 1478. Дата в *Corpus iur. pol.* Бальцера (231) хибна.

⁵⁾ Длугош V, 668. На стор. 674 читаємо у Длугоша, що на пйотрковським соймі в маю 1478 „признано вкінці 12-грошовий податок із цілого королівства“ (*fertones sibi ab universo regno solvi aegre in eum annum obtinuit*). Одначе се не якась окрема податкова ухвала, — зазначена тут остаточна виплата згаданого висше податку в королівські руки.

⁶⁾ Длугош V, 682—5.

⁷⁾ *ibid.* 685.

⁸⁾ V, 695.

було їх оплатити під зиму (*ad tempora arcta*) з того податку¹⁾, за те наємники почали грабувати, найбільше церковні добра, так завзято, що по словам Длугоша плач пригнетених доходив до Божого престолу²⁾. Чи вибрано вкінці згаданий податок, докладно не знаємо, дуже ймовірно, що супроти напастей наємників зібрано його весною нового року.

Появилась ще нова грошова потреба, заплата відшкодованя Ордену в сумі 11.000 зл., але вже король не сьмів просити у шляхти податку і обмежив ся позичками та заставами³⁾.

З кінцем р. 1479 король кинув Польщу на довший час, аж на 4 роки виїхав у Литву.

Усі згадані внутрішні випадки залежні від зверхньої політики короля. Він починає сю династичну політику власним коштом, але невдача угорської виправи спроваджує напасти наємників і за тим потребу податкової ухвали (два рази в р. 1472). Шляхту трудно намовити до того, бо причиною тут особисті пляни короля. Тому то й осійний податок з р. 1472 єсть радше позисою *à conto* трилітнього подимного як податком. Невдача воінного походу проти Матія так знеохочує шляхту, що вона відмовляє оплати посагу дочки короля. Оборона Руських земель забрала 4-грошовий податок з р. 1476, тільки з Малопольщі, друга половина відсунула ся. В р. 1478 відтягаєть ся знов земля познанська. Коротка війна з Орденем викликала дві податкові ухвали (1479): міська акциза, відтак 12-гр. лан. податок, міський збір і *subsidiū* духовенства. Характер усіх тих ухвал відмінний від тих, що були в часі пруської війни: податкова стопа спадає і напрям оподаткованя повертає до давніх форм. Лишень духовенство два рази (1472 і 1479) приймає податок, зрештою оподатковані селяне, міщане й безчиншова шляхта.

* * *

Переглянувши податкові ухвали поміж 1472—1479, задержимо ся дещо довше на році 1477. В квітню сього року відбув ся сойм у Пйотркові — і тут порушено дуже важні справи що до податкової та військової організації, і їх годї перейти мовчки, хоча у Длугоша вони не нашли віякого відгомону.

¹⁾ Длугош V, 695.

²⁾ *ibidem*.

³⁾ Від руської шляхти, що була собі відложила 4000 зл. з податкових грошей на оборону своїх країв, взяв Казимир сю суму через поручильників, а сим за те заставив замок, город і місто Сандомир (*Sejm. ziem.* 142—3).

Прямоване до реформ на сих двох полях, прокидало ся, як знаємо, вже скорше. Вийшло воно мабуть від загалу шляхти. Хоч в кінці 60-их і протягом 70-их років стремління ті не були голосні й не відбили ся на нїякій податковій ухвалї, котрі сходять до давнїйшої міри, перед р. 1456, то все таки подїя на соймі 1477 переконує нас, що були й тоді люде з тверезою гадкою і політичним розумінєм. Тяжкий рух державної машини в часї пруської війни, неповодження з Матїєм мусїли показати хибність державного устрою Польщі та зродити пляни реформи. До того небезпечність зі сторони Турків була важним поводом, аби подумати над поправою скарбовости. Від кого вийшов новий плян, годї знати, імовірно тісного круга королївських дорадників, може з самої ініціативи Казимира. Що се було тісний круг показуєть ся з того, що Длугош про се нічого не згадує.

Досить, що задумано витворити публичний скарб (відмінний від надворного), куди по всяк час прибували-б доходи. Провєкт в тім напрямі зложений з двох частин: перша подає гадку загального податку надзвичайного й одноразового, друга пропонує повсечасний податок до публичного скарбу¹⁾. Головні пункти першої частини ось які:

1) від кожної гривни річного доходу — 2 гр. (від 1 гр. — 1 денар); 2) з кожного чиншового ґрунту — подібно ($4-5\frac{1}{2}\%$); 3) чинш має розумітись не лишень у грошах, але й у натуралїях (збіжжє — сер) — 2 гр. від гривни вартости збіжжя й меду; 4) так само з продажі риби; 5) солтиси й війти мають давати також 2 гр. від гривни за ґрунт оцїнений відповідно хлопським ґрунтам; 6) така сама часть доходів з млинів (евентуально чиншів, як млин віднаймаєть ся); 7) що до Волохів, пустих сел і руських попів то визначене для них висоти податку полишаєть ся знавцям відповідних околиць (*locorum periti*); 8) шляхотські двірські ґрунти (досї зовсїм вільні від податків) мають бути поділені на лани й відповідно хлопським чиншам оцїнені, опісля від гривни — 2 гр.; 9) уставляєть ся міська оплата (*schos*) і чопове; 10) від чиншів на відеркауф (*redemptio vyderkaffii*) той сам $4-5\frac{1}{2}\%$; 10) вкінці зазначаєть ся, що висота ся може бути в міру потреби подвоєна, ба навіть потроєна. На сїм кінчить ся перша частина.

¹⁾ Cod. epist. XV, I, 275—7. *Modus instituendi tributı, quod omnes ex aequo contribuere deberent, ex omnibus censibus pecuniariis et frumentariis caeterisque proventibus ad defensionem regni contra infideles.*

В другій половині говорить ся про конечність утвореня публичного скарбу, куди би звільна й поступово (*paulatim ac successive*) збирано гроші. До того скарбу мають впливати: 1) податок з двірських ґрунтів способом наведеним висше під 8; 2) часть десятин духовенства в тій самій висоті (2 гр. від гривни).

З того бачимо, що податок згаданий в першій половині мав характер одноразовий, останні-ж два уступи накладають повсечасний річний податок на шляхту й духовенство.

Проект сей, виходить ясно, був дуже щасливий, бо уймав часть скарбу означені на завсіди рами, що більше відповідали сучасним вимогам і клали основи тривкої скарбової організації на будуще. Тому сам був він щасливий, але доля його як раз противна.

Хто й як його відкинув, годї знати. Опір найшов сей проект певно у шляхти й духовенства. Свобода двірських ґрунтів від всяких податків була тоді при користних торговельних відносинах причиною зросту фільваркового господарства; чи всемогуща шляхта хотїла-б добровільно ставити тому богаченю забори?

На тім самім соймі в р. 1477 розбирано також иньше внесене, що мало переіначити подекуди польську військовість¹⁾. Мала бути утворена наємна армія. На неї призначено 12-грошовий податок з лану, розложений сим способом: кметь платить 6 гр., король віддає подимне (*de quo nec magnum evenit commodum*), шляхта-ж і духовенство опускає кождому кметеві 4 гр. — так отже кметь дасть 12 гр.

Се внесене найшло таку саму долю, як попереднє. Замість того прийнято в сїм роцї иньший спосіб організації армії, що ґрунтувався на давнім загальнім шляхотським війську²⁾. Дарма було силуватись на реформи, шляхта станула вже на такім становищі, що добровільно уступити з нього не хотїла. В трицять лїт близько потім зміцнить вона свою підставу так, що всі пляни реформи річи посполитої XVI ст. полишає ся без успіху.

¹⁾ Cod. ep. XV, I, 277.

²⁾ Vol. leg. I, 277.

V.

(1480—1492).

Податок в р. 1481 на заплату наємників. Зверхній блеск. Оборона східних земель. Податок на сю ціль в р. 1485, 1487, 1488. Податкове внесене в р. 1489. Оновизия Великопольщі. Відповідь кольського сойму королівському послови. Податкова ухвала в Колі. Чопове в Малопольщі. Податкове внесене короли 1490. Відповідь синоду духовенства. Додаток: грошова система.

Сумний досвід невдач і неохота були певно причиною, що король виїхав у Литву й так довго там перебував. Шляхта цілий той час увільнила ся від просьб і силувань короля в справах податків. Одначе наємники не були ще цілком заспокоєні й тому шляхта з власної ініціативи постановила в р. 1481 12 грошовий податок із селянських ланів і невелику оплату з міст¹⁾. Пригадуємо собі, що нема докладної звістки про те, чи податок ухвалений в р. 1479 був вибраний чи ні, тому сей податок або був назначений замість тамтого або, що більше ймовірно, збору з р. 1479 не встало і ще раз коштом селян і міщан увільнила ся шляхта від напастей наємників.

Хоч як невідраді були внутрішні відносини Польщі, то все таки має вона в той час славу могутчої держави. Тоді запанував страх на Сході перед Турками і в тім то страху молдавський господар складав в р. 1485 ленний поклін Казимирови в Коломиї. До того ще вибір Владислава на короля угорського в р. 1490 підносить блеск ягайлонської династії. Тимчасом грошові клопоти, позички й застави йдуть по давньому²⁾. Хоч, як ми бачили, шляхта була дуже неохоча, то однак від повороту короля з Литви соймники постановляють податки один за одним. В р. 1484 (кінець) з powodu нападу Турків на Волощину був наперед з'їзд у Пйотркові, з початком 1485 в Корчині (29/I) та Колі (9/II), де постановлено 12-грошовий податок на молдавську виправу³⁾. Такий самий податок наложено в початку 1487 на виправу татарську, що закінчилась звісною побідою королевича Ольбрахта під Копестрином⁴⁾. В р. 1488 подибуємо новий податок 12 гр. від лана⁵⁾, за що король потвердив права й привілеї Великопольщі⁶⁾.

¹⁾ Sejmiki ziemskie 143.

²⁾ Павіньский 146. Раз навіть король найшов себе в так прикрім положінню, що за згодою своєї жінки Єлисавети заставив коло р. 1485 її атласовий, перлами прикрашений убір у краківських міщан за суму 2000 зл.

³⁾ Павіньский 147.

⁴⁾ ibidem.

⁵⁾ Павіньский 147.

⁶⁾ Jus polonicum 321.

Труднійше пішла справа в р. 1489. На з'їзді в Пйотркові (кон. серпня, поч. вересня) просив король о новий податок. Заступники Малопольщі прийняли внесенє, протестовали Великополяне, тому справу віддано ще соймакам. Наперед відбув ся з'їзд великопольський¹⁾. Туди послав король свого заступника, що мав подати внесенє. Тому послови, Янови, великопольська шляхта дала докладну, дуже інтересну відповідь²⁾.

„Пане Яне — читаємо у відповіді — тяжко нам пристати на сей податок, бо 1) не знаємо, як та справа буде полагоджена в Малопольщі, боїмо ся сею ухвалою зразити собі братів Малополянів; 2) сі податки обіцяють нам завсїди спокій, тимчасом маємо вічну війну (тут вичисляєть ся цілий ряд неправд, насильства та розбоїв, що чинить військо на маєтностях, найбільш духовних, так що запанувала повна анархія); 3) тому вкінці, що зраджено наші права й вільности й не бачимо ніякої оборони від короля“.

Вкінці призволяють по податок, але під умовами: а) як на се згодить ся Малопольща; б) податок має бути вибраний не скорше як від дня св. Мартина (12 над.), аби можна було знати гадку другої частини держави³⁾; в) шкоди й занехання з тої причини мають бути нагороджені, „інакше з того податку — так постановлено — нічого не буде“.

Дальше визначено евентуальний спосіб збору й назначено збирачів і спосіб орудування грішми. Що до останнього застережено: хоч у внесеню сей податок був призначений на оборону руських земель, та инакше зробити вони не можуть, не вважаючи на прихильність руським братам, як полишити право орудування грішми добрій волї депутатів, сіж в порозуміню з „молодшою братією“ мають передовсім мати на увазі інтереси земель великопольських. Вкінці призначаєть ся по 5 гривен з податку на diety для 14 послів, що прийшли на кольський сойм.

Після всіх тих умов розложено наперед чоповий податок сим способом: 1) від бочки (vase) пива в місті 7 квартників для збирача 1 гр., до каси райців на оправу міста (pro reformatione civitatis) 1 кв.;

¹⁾ Що до часу в сім місци нема згоди. В Cod. epist. I надруковані обі ухвали (малопольська 304—6, великопольська 306 і далі). Перша має дату: Пйотрків падолист 1490, друга: коло 1490. Обі дати недокладні. Перша радше падол. 1489 (Павінський ст. 150 кладе на поч. 1490) — друга (за Павінським) 20 жовтня 1489.

²⁾ Cod. ep. I, 306—309.

³⁾ Сей речинець служить доказом, що малопольська ухвала станула десь у початку падолиста 1489, коли вже до 12/XI Великополяне мають про неї довідатись. Нема отже потреби відсувати сю ухвалу аж на рік 1490, як се чинить Павінський.

2) від півкуфка вина 1 зл. 28 кв. (від куфи саремської подвійно); 3) від барилки ліпшого вина (*malmatici et itālici*) 1 орт 7 кв.; 4) від бар. простого (*simplicis*) вина 2 гр. 2 кв.; 5) від бочки (*vase*) меду 2 гр. 2 кв. Що до міського податку, то визначено його в звичайній висоті 4·16% себто 2 гр. від гривни маєтку. Лишень у сїм однім випадку збір віддано цілком в руки короля.

У Малопольщі тим часом не було опору, на оборону проти невірних визначено податок від напитків „в цілій державі“ (*per totum regnum*)¹⁾: 1) від бочки (*actuali, tunna, kloda*) проданого пива належить ся чопове 6 кв.; від великої бочки (*magnum vas alias bezcky*) 4 гр., залежно від того кільки містила; 3) від куфи вина 2 зл. угор. (від півкуфка половину); 4) від барилки (*barilis*) вина мальмазийського (*sive graeci sive itālici*) 1 орт.; 5) від колоди меду 2·5 гр.; до кожного гроша має додатись ще один квартник *pro reformatione civitatis*. Далі визначено збирачів (*collectores*), подано їм докладні приписи ноступованя²⁾.

Порівнюючи обі розглянені ухвали, бачимо передовсім, що малопольська має вузший закрий, бо обіймає лишень чопове, великопольська чопове й міський податок. До того й висота великопольського податку дещо вища від малопольського³⁾. Що до

¹⁾ Cod. ep. XV, I, 304—6. Сей висказ (*per totum regnum*) показує, що тут вже була відома постанова кольського сойму. Висказ сей мож пояснити ще тим, що Мало-польща прийняла першу редакцію ухвали в Пйотркові. Так було-б оправдане датоване сеї ухвали редакцією Codex-у epist.: Пйотрків, не так як хоче Павінський: Корчин.

²⁾ Гроші мали бути зложені в руки каштелянів (краківського й сандомірьського), а сі разом з воеводами мали орудувати в порозуміню з королем (*cum scitu et intelligentia ser. dom. regis*). Їм поручено також близше означити ціну оподаткованих товарів.

³⁾ Зіставлене обох ухвал:

Від	Великопольща	Малопольща
бочки пива	7 кв. +1 гр. +1 кв.	6 кв. — + 1 кв.
великої бочки пива	—	4 гр. + 4 кв
куфи вина	2 зл. + 56 кв.	2 зл уг. + 64 кв.
барилки ліпшого вина	1 орт. + 7 кв.	1 орт. + 7 кв (?)
барилки простого вина	2 гр. + 2 кв.	—
бочки меду	2 гр. + 2 кв.	2½ гр. + 2 кв.
одної гривни майна	2 гр.	—

Ся таблиця не подає однак докладної різниці, бо тут побіч різниці грошей треба мати на увазі неоднотайність міри. Про грошову систему диви на ст. 47.

иньших ріжниць, що належать до податкового поступованя, буде понизше мова.

Ще одна характерна подія з останніх літ панованя Казимира Ягайловича.

З кінцем р. 1490 або початком 1491 король звернув ся до шляхотських соймиків з просьбою податку на незвістну близше ціль. Рівночасно просив удуховенства помочи. Шляхта відкинула внесенє, духовенство-ж зібране на синоді на поч. 1491 дало таку відповідь королеви¹⁾: „Минулого року виложили ми в. к. м. через п. Всіпка й доктора Боксича тяжкі й не до витриманя блуди, що їм духовенство зарадити не вмів. (Тут вчислено всі надужитя в річах католицької віри). Обіцяно нам реформу, і досі нічого не знаємо крім письма писаного до старостів, що нічого не помагає. Ми тоді були заповіли, що як поправи не будемо бачити, то ледви чи духовенство на будуще призволить на податок. До того воно чує себе звязаним поведінкою, що ніколи нічого не ухваляло й не виконувало без порозуміння з земською властю (terra). Тепер не признано в. к. м. земського податку. Самі (духовні) не хочуть давати початку в тій справі, бо й так земська шляхта часто їм закидає, що вони причина їх утисків. Зрештою не мають ніякої запоруки, що їх не стріне щось подібне, як було описано на кольськім соймі²⁾, тепер по повороті наємних військ з Руси. Остання причина відмови, справа десятин, була вже ширше виложена послови³⁾“.

Як бачимо з сеї відповіді синоду, то польське духовенство цілком не було прихильнійше королеви, як шляхта. Се мож було добачувати в оповіданях Длугоша, котрого погляди могли б ми узагальнити і розтягнути на ціле духовенство. Вже й у відповіді кольського сойму (1489) видно було сильний протест духовенства проти короля за шкоди від наємників. Тепер ся солідарність духовенства зі шляхтою дуже виразно виступає в рішучій заяві, що без згоди соймикової шляхти не приймуть ніякого податкового внесеня.

Протягом часу межи 1480 і 1492 чи радше 1489, бо в останніх трох роках годї віднайти яку згадку про податкову ухвалу, пять разів, як здаєть ся, ухвалено надзвичайний податок. Перший раз (1481) на заплату наємників, опісля на зміцненє окраїнних земель

¹⁾ Codex epist. XV, 309. Responsum sinodalis d. regi in causa contributionis.

²⁾ Алюзия до опису кривд (1489), що духовенство терпіло по своїх маєтностях від наємних військ.

³⁾ Се належить певно до кількарарових змагань короля забирати в духовенства десятини.

проти Турків й Татарів. За мало маємо відомостей, аби можна про перші чотири щось ближше сказати, бо з р. 1480 Другош, найважнійше жерело, кінчить свою Історию Польщі. Були се звичайні 12 грошові ланові збори, окрім р. 1489, де головний тягар упав на міста в формі чопового й міського податку (сей останній лишень для Великопольщі). Чопове доторкувало села о тільки, як падало на пиво продаване в сільських коршмах. Ухвали відбуваються, скільки знаємо, без великої опозиції, лишень в р. 1489 великопольська шляхта й духовенство дали дозвіл на податок під дуже тяжкими вимовами, чим стало ся, що ухвала властиво не сходила ся з своєю метою. Раз лишень, скільки знаємо, відкинула шляхта й духовенство податкове внесенє (1491) і то в такій формі, що показує, як король в старости, при кінці життя був сим станам немилий, так само, може й більше, як у давніших літах. Сила й значіне упревіленийаних станів показали ся тут дуже різько й давали міцну запоруку на будуще, що не повернуть з добутого раз становища, але пійдуть дальше дорогою витиченою шляхотськими інтересами.

Примітка: Заки приступимо до загальної части, мусимо задля ліпшого перегляду й зрозуміння повизших і понизших виводів пригадати монетну систему, яка панувала за час пановання Казимира Ягайловича. Вона представляє ся так: 1 гривна (marca) = 48 грошам (grossi) = 96 півгрошам = 288 квартникам (quadrans) = 864 денарам. 1 гріш = 2 півгр. = 6 кварт. = 18 денар. Четверта часть гривни (12 гр.) зове ся вярдуном (ferto); $\frac{1}{24}$ гривни (2 гр.) має назву шкойца (scotus). Один золотий (florenus), званий також угорським, мав в тодішніх часах вартість 30 і 32 гр.¹⁾

Б. Податкова організація за Казимира Ягайловича.

I.

Форми оподаткованя.

Брак жерел. Податки звичайні: подимне, данина. Надзвичайні: а) податок лансвий; б) доходний від: духовенства, державців королівщин, вірителів, солтисів, слуг, учителів; в) маєтковий: шос, від купців, Жидів, дідичних млинарів, Волохів; г) торговельний і промисловий: акциза, млини, коршми, руди; ґ) від голови д) від позичок; е) subsidium charitativum духовенства

На сїм місци належало-б подати докладний образ усіх родів оподаткованя, якими коли небудь в тім часі була обложена

¹⁾ Див. Piekosiński O monecie i stopie menniczej w Polsce XIV i XV w. (Rozprawy Akademii Nauk, oddział hist.-filoz. t. IX).

хоч би й одна частина тодішньої польської суспільности. Як ми вже висказали ся на вступі, аби подати докладний перегляд скарбових доходів з податку, до того за мало маємо жерел. Ближше означити зможемо лишень сі, що згадують ся в соймових ухвалах, і то не всі рівно докладно. Всі скарбові доходи, без уваги на те, хто ними завідував, можна поділити на дві головні категорії: 1) звичайних, 2) надзвичайних. До звичайних належать доходи: з королівських дібр, соляних жуп, мит, виробу монети, подимного, сталих селянських та міщанських данин. З того податковий характер мають лишень два останні роди, проте лишень про них буде тут мова.

1) Звичайні податки.

Поральне, подимне се одинокий докладно означений сталий податок. Складали його що року всі селяне, до кого небудь вони належали, чи до короля, чи до шляхти, чи духовенства. Він починаєть ся, як вже сказано на початку, від звісного кошицького привілею в р. 1374, де визначено з кожного селянського лана кожного року 2 гр. Усі ж ґрунти, що належали безпосередно до шляхти або духовенства, були вільні від того податку¹⁾. Подимне було сталим податком до тої міри, що навіть безкороліве не звільнювало селянина від його заплати. Се також податок виключно селянський, бо й міщанські ґрунти були вільні від нього. Не знано тоді також катастральної класифікації ґрунтів, тому висота подимного (2 гр.) була заведи однакова для всіх ланів, ліпших чи гірших. Ся несправедлива система удержала ся в Польщі по всі часи, хоч політики XVI ст. остро виступали проти сеї хиби (Модржевский *De emendanda republica*).

Та хоч се був сталий податок, рік-у-рік збираний, то однак загальний державний дохід з нього мусів бути незначний, коли так часто бували потреби надзвичайних податків. До того він ішов виключно в руки короля, на його особисті видатки, тому то в пляні реорганізації армії в 1477 р. сказано, що з подимного не великий хосен (*pes magnum evenit commodum*)²⁾. Збір подимного і нагляд над ним були в руках королівських урядників, звичайно старостів³⁾.

¹⁾ Див. Pawiński, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje* za Stefana Batorego (*Źródła dziejowe* t. VIII) str. 392.

²⁾ Cod. epist. XV, I, 277.

³⁾ Див. розпорядженє в справі збору подимного в „*Aktach grodzkich i ziemskich* XV, N. 2000.

Інші повинности селян були різнородні, але сї вже йшли в руки їх зверхника-дідича. Таким паном хоч був король (в королівщинах), то все таки сї повинности належить відділити від подимного. Подимне був податок публично-державний, інші-ж данини виходили з підданських взаємин селянина до пана. Безперечно, що вже й у тім часі була більша частина повинностей, що їх докладний розмір знаємо пізнійше, як чинші, стація, десятини, збіжева данина, бараняча, волова, медова і т. и. і т. и. З тих усіх повинностей при ухвалах надзвичайних податків згадують ся: чинші, медова та збіжева данина (ser)¹⁾, костельні десятини, одначе без подання висоти. Десятини бували двоякі снопові й грошові. Згадують ся саме грошові²⁾. Міщане підпадали менше-більше подібним повинностям, не так різнородним з назви (що було у селян), як що до податкованих житєвих способів (лан, дім, огород, ремісництво, купецтво і т. и.).

2) Надзвичайні податки.

Тут маємо на думці всі ті податки, що не були стало ріку-рік оплачувані, але що на них за кожним разом шляхта мусіла давати свою згоду, consensus. Сї вже виступають у наших жерелах далеко докладнійше, тому й буде можна дещо ближе про них сказати. На жаль одначе не можемо ні раз подати, до якої суми доходив збір з поодиноких податкових категорій. Тут вина в браку жерел, як державних рахунків, так теж статистичних дат.

Лановий податок (contributio de laneis) становить головну частину тодішніх надзвичайних доходів, тому й від нього зачинаємо. Придивимось йому з трох боків: 1) хто був оподаткований? 2) що було підставою до визначеня ланового податку? 3) яка його висота? В усіх разях, коли тільки ухвалено в нашім періоді лановий податок, падав він на селян і то рівно, чи вони належали до короля чи до шляхти чи духовенства. Під категорію селян беремо й солтисів, війтів, вільних слуг, селян і міщан на волі, всіх що мали податок з лану. Загородників і комірників не бачимо в тім оподаткованю, вони згадують ся при податку від голови.

Платили його також міщане, як читаємо в ухвалі з 1447 р.: „хто з міщан оре й обробляє лан, платить 12 гр., хто пів лана — 6 гр.“³⁾, або в постанові кольського сойму з 1458 р.: „міщане, що

¹⁾ Cod. epist. XV, I, 276.

²⁾ Jus pol. 294.

³⁾ Jus pol. 258.

обробляють поле, платять 6 гр.¹⁾. Чи до кожної ухвали ланового податку втягнені міщане, годі сказати, бо Длугош занадто загально переповідає податкові постанови. Здається нам одначе, що кожний лановий збір обіймав і міщан. Що до них то треба ще завважити, що в разі, як вони платили ланове, були вільні від міського збору, що визначався по вартості майна²⁾. Шляхта була зі своїх особистих ґрунтів вільна від того податку, за те платила його та шляхта, що не мала чиншів себто підданих. Сей дрібний шляхотський елемент був правдоподібно кождочасно обложений лановим разом з мужиками, хоч усього три рази (1456, 1466, 1472) згадують ся вони виразно³⁾. З лановим лучено також оподатковане сільських промислів як млинів і коршмів, з руд, від руських попів, про се буде мова низше.

Визначенє ланового податку основується на лані себто що підставою до оподаткованя є тут лан, без огляду на те, чи він більший, чи менший, лїпший чи гірший. Раз, в ухвалі кольського сойму з 1458 р., зазначено, що безчиншова шляхта має зложити податок від плуга, що звичайно було в уживаню в Руських землях. Пусті лани (*mansi deserti*) були вільні від податку, лише в проєкті з 1477 р. підтягнуто й їх, але не до ланового, а до чиншового податку.

Висота ланового була в тім періоді ріжна. Найчастійше виносив сей податок 12 гр. з лану як сільського так міського. Ухвала „*iunior-iv*“ 1455 р. наказувала, аби селяне, що належать до духовних і королівщин, платили по 24 гр. Так само в 1456 р. подибуємо в малопольській ухвалі ланове від шляхти, що не мала селян, 24 гр. Дуже часто податок сей доходив лише висоти 6 гр. Раз навіть (1476) ланове виносило лише 4 гр. Завважити треба, що безчиншова шляхта платила ланове в тій самій висоті, що селяне, раз лише, коли селяне платили 6 гр., вона мала видати 2 гр. від плуга.

Дуже характерна проява була в 1468 р., коли при ухвалі ланового (12 гр.) зазначено, що половину з того мають платити дїдичі, половину селяне. Се одинокий випадок, де чиншова шляхта підпадала лановому податкови. Одначе, як знаємо з Длугоша, мало хто держав ся сього наказу. Бувало також, що в сїм податку мало вже міститись поральне: так в 1447⁴⁾ воно було уміщене в 12 гр. від лана. В 1472 р. малопольське поральне забиравало властиве весь

¹⁾ Cod. dipl. Maior. Pol. ed. Raczyński 180.

²⁾ *ibidem*.

³⁾ Не платила його в 1472 р., бо тодішнє ланове було властиве à conto подимного.

⁴⁾ Так само було в 1404 р.

лановий податок: видано 6 гр., але за те в найблизші 3 роки селяне мали бути вільні від подимного. Інтересно лишень се, як стояла справа з міськими ґрунтами? Сї були вільні від порального, отже чи з 12-грошового податку опущено їм 2 гр., про се годї знати. Мабуть не звільнювано їх, бо в 1472 р. податковий універсал виразно згадує міські ґрунти подібно ї нечиншову шляхту¹⁾.

Зіставлене всіх зібраних ланових податків за час панованя Казимира Я. представляє ся так²⁾:

Рік	Великополь.	Малопольща	У в а г а
1447	12 гр.	12 гр.	incl. подимне
1451	—	6	
1453	6	6	
1455	12	12	
1456	24	12	нечиншова шляхта
	12	12	солтиси, вийти й у Малоп. селяне на волі.
1457	12	12	Великополь. пепев.
1458	6	—	селяне
	2		нечиншова шляхта ³⁾
1459	12	12	
1462	12	12	
1464	12	12	
1465	6	12	
1466	12	12	
1468	12	12	дідичі половину
1470	—	12	
1472	12	12	
1472	6?	6	3-річне поральне
1476	—	4	
1478	12	12	без познанської землі
1479	12	12	виплачено?
1481	12	12	
1485	12	12	
1487	12	12	
1488	12	12	

¹⁾ Jus pol. 311.

²⁾ Не вчислемо тут різних провінціяльних ухвал, бо про них ледви находимо згадки. Також завважимо, що зібрано тут чисте ланове, без иньших родів оподатковани, що враховувались у сю категорію податків (млини, коршми й т. д.).

³⁾ Що до податку згаданого у Длугоша (V, 265) під тим самим роком у висоті 12 гр., непевно, чи се був окремий податок.

Усіх отже ухвал ланового податку було коло 23. Сума всіх ланових податків за час пановання Казимира, які мусів селянин заплатити з одного лану, виносить у Великопольщі коло 216 гр., у Малопольщі 238 гр.

Доходовий податок не обмежується певним станом він загальний, обіймав рівно духовенство, шляхту, міщан та селян. Обговорюваний період тим власно характерний, що в ньому подибуємо доволі часто податок наложений на духовенство та шляхту. Се подибуємо потім ще в першій половині XVI ст., пізніше вже навіть один раз шляхтич не причинявся до помноження скарбових доходів. Початок сей прояви зроблено, як знаємо, в 1455 р., коли малопольська шляхта подала умову, що тоді дасть дозвіл на ланове, як державці королівських дібр зложать половину своїх доходів. Се вимова не вдержалась, але вже того самого року покладено в Грудзбондзу під впливом „іупіог-ів“ ухвалу, що духовенство має віддати половину доходів з бенедикцій. Сю ухвалу також взято назад, всеж таки в 1456 р. видано звістну загальну ухвалу, де обложено доходним податком не лишень духовенство й державців а й усю шляхту. Подібну постанову повторено ще в 1458 р. (для духовенства й державців королівських дібр), 1459, 1461 (шляхта), 1462, 1466, 1471 й ин. (дух.). Тут треба однак відділити податок шляхти від податку духовенства, сей другий був звичайно відокремлений від загальної ухвали, в формі *subsidiū charitativi*.

Побіч духовенства і шляхти (сама шляхта була сим податком обложена лишень раз в 1461 р.) платили сей податок також селяне: солтиси і війти, що мали чинші та слуги, а проєкт з 1477 р. згадує доходовий податок від млинарів. З міщан тут вложені властиво тільки учителі, та доходи з рілі.

Визначене доходового податку основувалося на чиншах, платні, взагалі на грошових доходах. У духовенства під тими доходами розумілись або всякі чиншові доходи з бенедикцій (прим. 1456, 1462) або грошові десятини (1456 на єпископів), вкінці доходи т. зв. папської такси (1471). Часто також визначувало духовенство з горн певну суму на публичні цілі (прим. 1458). У шляхти визначене основувалося на чиншах від селян або від позичок. Розумілись тут чинші в грошах, бо лишень проєкт з 1477 р. рад би втягнути тут збіжжю й медову данину, продаж риб і чиншову вартість двірських ґрунтів і порожніх ланів. Сей проєкт згадує теж про чинші на відеркауф¹⁾.

¹⁾ Відеркауф (wyderkauff, нім. wiederkauf) означало закупно ґрунтових чиншів, котре мож було відкупити. Було се щось в роді нашого заставу або секвестру, ли-

В чиншах була також підстава податку для солтисів і війтів, тих що жили не на лані, а з селянських чиншів. В ухв. з 1456 р. вони згадують ся лише в Малополющі; видно з того, що в Великополющі чиншові війти не подибували ся. Раз (1456) доходовим податком були обложені слуги й невільники, і се на основі їх річної платні. Доходовий податок від млина згадуєть ся лише в проєкті з 1477 р., запевно без огляду на те, хто був власником млина.

З міщанських доходових податків подибуємо як вже сказано, лиш податок на учителів і на ґрунти винаймлені. Підставою до визначеня податку була учительська платня й висота ґрунтової престації.

Висота доходового податку доходила найвише до 50% чиншів. Так постановили вже королівські дорадники в Грудзьондзу й такої висоти домагалась малопольська шляхта від державців королівщин в 1455 р. Одначе тільки раз виплатила шляхта 50% — в 1456 р., духовенство ще в 1471 р. дало 50% доходу з т. зв. папської такси, тільки краківський клер видав 37·5% (18 гр. від гривни). В иньших випадках висота податку знижуєть ся до 25% (державці королівщин і духовні в 1458 р.). Раз (1456) познанський єпископ мав дати попри половину чиншів лише третину грошових десятин (33·33%). В 1459 р. висота сходить до 12·5%, два роки пізнійше до 5%. Сей останній податок був наложений правдоподібно не загально в формі 5% з доходу, але ближе означений: 5 гривен від 100 гривен доходу. Се виходило-б з того, що загал шляхти згодив ся на нього, тільки пани заявились против. Духовенство платило ще *subsidium charitativum* раз (1462) у висоті 12·5%, в двох разях (1466, 1479) висоти його не знаємо, може була з гори визначена сума, подібно як платили єпископи в 1458 р. Позички були оподатковані 50% доходом (1456), то знов 12·5% (1458).

Чиншові солтиси й війти платили 50%, як се знаємо з ухвали в 1456 р. Натомісць не знаємо докладно висоти того податку в 1459 р., бо тоді лише загально згадуєть ся про восьму частину чиншів. Беручи анальоґічно з 1456 р., мусимо дійти до переконання, що й тут солтиси та війти (запевно й вірителі) платили 12·5%.

Слуги й невільники (у Великополющі) обложені були 16·66% доходовим податком, себто 1 гр. від вярдунку їх платні. Так само були оподатковані великопольські учителі, себто платили шосту часть

шень добровільного. За відеркауфом можна було й продати ґрунт, тільки що продавець міг його відкупити, що зрештою позволяєть ся і в нинішнім цивільнім праві.

платні. Обі сї категорії податників виступають, скільки знаємо, лише раз в 1456 р. З міської рілі, згаданої в тім роцї, що приносить полїтні доходи, зібрано 50% осьвідченої суми.

У проєкті з 1477 р. згадують ся ще такі доходіві податки: 4·16% і 5½% ґрунтових чиншів, 4⅙% з данин в натуралїях; так само (4⅙%) солтиси з чиншової оцінки ґрунту, з продажу риб, доходу або чиншу з млинів, з панських ґрунтів оцінених на чинш; відеркауфи 4⅙%—5½%. До публичного скарбу мав також приходити 4⅙% податок від духовенства.

Зіставляємо тут усі доходіві податки не вчисляючи неозначених ближше subsidi-ів charitativ-ів духовенства:

	1456	1458 ¹⁾	1459	1461	1461	1471
Духовенство	50%	25%	12·5%	?	12·5%	50% і 37·5% пап такси
Державці королівщин	50%	25%	12·5%	5% у гривнях	—	—
Шляхта	50%	—	12 5%	5% у гривнях	—	—
Вірителі	50%	12·5%	?	—	—	—
Солтиси і війти ¹⁾	50%	—	?	—	—	—
Слуги й невільники ¹⁾	16·66%	—	?	—	—	—
Учителі ¹⁾	16·66%	—	?	—	—	—

Маєтковий податок мав характер більше міського полатку, бо з сел входили тут лише млини і Волохи. Під маєтковим податком розуміємо: 1) шос (schos, exactio civilis²⁾), 2) від купців, чужих і краєвих, 3) від Жидів, 4) з млинів, 5) від Волохів.

Шос платили всі міщане, королівські, церковні чи свїтські, хто лише мав у містї дім або яку посїлість, часом і ті що мали до часу волю. Вільні були від того податку лише ті, що обробляли землю і платили ланове³⁾. Підставою до визначеня сього збору був дім, огород, взагалї якась міська посїлість разом з усім рухомим майном⁴⁾.

¹⁾ Великопольща.

²⁾ Cod. dipl. Crac. I, 251.

³⁾ Cod. dipl. ed. Raczyński 180, Bandtkie Jus pol. 305, 311.

⁴⁾ Павінський (Skarbowość w Polsce za Stefana Batorego str. 154) каже: „шос був вибираний з самих тільки міських перухомастей, як нам здаєть ся; домів і забудовань.

Оцінювано вартість дому, городу і ин. або доходжено, в якій ціні властитель посілисть купив, опісля від тої вартости або ціни визначувано певну суму в процентах. Висота міського збору була звичайно 2 гр. від гривни майна (4·16%), один раз (1465) — 4 гр. (8·32%), за те в 1458 р. виносив сей податок (у Великопольщі) лише 1·04% себто ½ гр. від гривни. Кілька разів (1470, 1481) не знаємо докладно висоти. Шос ухвалювано звичайно при лановім або доходовім податку, тільки раз (1489) наложено його при чоповім (Великопольща). Тому то може бути, що в нашій огляді пропущено деяку постанову міського збору, одначе у тім не наша вина.

Купці платили маєтковий податок подібний до висше згаданого. Їх ділено на краєвих і чужих (норимбергських). Краєві купці були безперечно оподатковані при ухвалі шосу, бо він обіймав рухоме й нерухоме майно. Тому в сей відділ входили-б лише чужі купці, одначе універсал (малоп.) з 1456 р. відділює звичайних міщан від краєвих купців. Тому то беремо купців як окрему категорію податників. Підставою до визначення податку було майно, як рухоме так нерухоме, оцінювано отже й товари, що продавались по купецьких лавках. Висота податку була в 1456 р. 4·16%. Властиве маємо лише сю одну докладну звістку про купців, в усіх иньших разях вони втягнені під загальну назву міщан. Чи се було й з чужими купцями, не вміємо сказати. При податку з 1359 р. згадують ся купці, але не знаємо, чи підставою була вартість майна в грошах, чи се була звичайна акциза від товарів.

Жи́ди обложені маєтковим податком в 1456 р. як у Великопольщі так у Мало́польщі. Висота була два рази більша як у міщан, себто 8·32%. При иньших ухвалях жи́ди виразно не згадують ся, але мабуть не помилимо ся, коли скажемо, що при кожній ухвалі міського збору платили його Жи́ди в подвійній висоті. Так отже в 1465 р. виходило-б, що Жи́ди платили 16·64% вартости майна, в 1458 р. лиш 2·08%.

Ді́дичні млини. Млина́рі платили маєтковий податок лише сі, що мали власний ді́дичний млин (иноді, як 1472, від колеса). Віднаймлювані млини входили в иньшу категорію. Підставою до визначення податку була вартість млина в грошах або ціна купівлі. Який се

Поборові універсали виразно про се не говорять і т. и...“ Гадка ся хибна, принаймні для наших часів, бо в привілею для Кракова в 1469 р. згадують ся виразно міський збір (*exactio civilis*) у висоті „2 гр. від гривни рухомого й нерухомого майна“. (*Codex dipl. Crac I, 251*). Зрештою такої самої думки був Л(юбомирський), автор праці *Trzy rozdziały z historii skarbowości polskiej* (стор. 8).

був млин, водяний чи вітровий, не вважано звичайно. Висота сього податку була в 1456 р. 4·16⁰/₁₀₀ вартости (2 гр. від гривни), в 1458 р. (у Великопольщі) 1·04⁰/₁₀₀ себто ½ гр. від гривни вартости, в 1472 р. піднеслась до 2·08⁰/₁₀₀ себто 1 гр. від гривни вартости. Властиво тільки в сих трох разях знаємо про млинський доходний податок дещо докладнійше, при иньших ухвалах годі подати висоту його. Звичайно оподатковувано млини при ухвалах ланового. Побіч млинів згадують ся звичайно коршми (1458, 1464, 1472).

Волохи згадують ся під р. 1472, проект з 1477 р. згадує про них, але не визначає податку. Запевно одначе вони були частійше оподатковані надзвичайним податком. Се були гірняки, що випасали вівці й сиділи на волоськім праві. Одиноким їх майном були вівці, тож і підставою для визначеня податку була їх скількість. В 1472 р. платили від сотки овець 2 гр.

Подаємо низше зібране всіх по можности маєткових податків, які були в нашім періоді певно ухвалені¹⁾:

	1456	1458*)	1464	1465	1466	1468	1470	1472	1469	1481	1489*)
Міша не (шое)	4·16 ⁰ / ₁₀₀	1·04 ⁰ / ₁₀₀		8·32 ⁰ / ₁₀₀	4·16 ⁰ / ₁₀₀	4·16 ⁰ / ₁₀₀	4·16 ⁰ / ₁₀₀ (?)		? ⁰ / ₁₀₀	? ⁰ / ₁₀₀	4·16 ⁰ / ₁₀₀
Чужі купці	4·16 ⁰ / ₁₀₀	?		?	?	?	?		?	?	?
Жи́ди	8·32 ⁰ / ₁₀₀	?		?	?	?	?		?	?	?
Мли- нарі	4·16 ⁰ / ₁₀₀ *)		? ⁰ / ₁₀₀					2·08 ⁰ / ₁₀₀			
Воло- хи								6 гр. від сотки овець			

Торговельний і промисловий податок. Під 1459 р. читаємо в Длутюша про податкову ухвалу і в ній про податок на купців та ремісників. Се було оподатковане напиктів та иньших міських і сельських виробів. В податкових ухвалах нашого періоду не читаємо нічого близшого про ремісництво, які воно платило податки. Так само й про купецтво, бо в горі були лиш говорено про маєтковий податок купців, знов очевидно — вони мусіли платити також за продавані річі, з тої то причини в сім відділі згадуємо лише про сї

¹⁾ Що зазначено зьвіздкою *), належить виключно до Великопольщі; непевности полищено.

категорії податку: 1) акциза або чопове, 2) коршми, 3) видержавлені млини, 4) руди.

Акциза або чопове оплачувано від виробу й продажу напیتків. Сей податок уставлено кілька разів підчас пановання Казимира Ягайловича, одначе лише раз в 1489 р., маємо детальний його розклад в обох частинах Польщі. Тут згадують ся такі роди напیتків: а) пиво, б) вино, в) ліпше вино (*v. malmaticum, graecum, italicum*), г) гірше вино (*v. simplex*), д) мід. Визначене чопового основувало ся очевидно на певній означеній мірі. В згаданих ухвалах є згадка про такі міри: *vas, magnum vas alias beczky, maior vas alias kufka saremska, medium vas alias polukuffek, tunna, kloda, barilis etc.* Висота чопового була залежна як від напиту так і від міри. В 1489 р. пиво оплачувалось: від бочки (*vase, actuali, tunna*) у Великоп. 7 кв., у Малоп. 6 кв.; від куфи вина по 2 зл. [В. і М.]; від бочілки (*vase, kloda*) меду — 2 гр. і $2\frac{1}{2}$ гр.¹⁾ Що до иньших ухвал акцизи від напیتків дещо ближше годї сказати, нема до того материялів. А ухвалювано її ще в рр. 1459, 1462, 1466, 1479.

Коршми відділюємо тут о стільки, скільки платили податки не від шинковних напیتків, лишень як промислова цілість. Тут отже вимір був дуже простий, однак була ріжниця між коршмою дідичною і найнятою. По ухвалї з 1472 р. дідична коршма платить 6 гр., видержавлена лишень 3 гр. Постанова кольського сойму 1458 р. визначає від кожної коршми на селі 1 гр.; в 1464 р. висота податку з коршми доходить мабуть 12 гр.

Млини були оподатковані инакше дідичні, инакше видержавлені. Про перші була вже мова повисше, що підставою до визначеня податку на них була їх вартість. Винаймлювані млини платили певну з гори визначену суму без огляду на вартість чи ціну. Так в 1456 р. видержавлений вітрак у Великопольщі оподатковано 4 гр., два роки пізнійше 2 гр.; у Малопольщі (1456) кожний недідичний млин платив 6 гр., так само в 1472 р. Висоту податку в 1464 р. годї на певно подати.

Оподатковане руд стрічаємо виразно лишень раз (1472), було се 12 гр. від одного колеса.

Податок від голови рідко подибуємо. В великопольській ухвалї з 1456 р. підпадають йому кметь і його жінка, по 1 гр., та кожний мущина й жінка, що живуть у місті, по 1 гр. Перші з них платили

¹⁾ Зіставлене чопового з 1489 р. на стор. 45.

лиш тому сей податок, що тоді вони були вільні від ланового, тимчасом коли пан платив доходний податок. В сю рубрику можна-б покласти також податок руського попа (1472), бо при нїм не сказано про ніяку підставу до визначення податку.

Позички на процент були оподатковані в доходнім напрямі, про се було висше.

Subsidium charitativum духовенства хоч по формі, як було в тодішніх часах плачене, належить до ряду доходних податків, згадується тут ще раз задля свого характеру добровільного податку. Хоч воно лучить ся з пньшими податками, та завжди майже сей характер задержувало. Лише мабуть в ухвалях доходного податку *subsidium char.* було більш приковане до ухвали, хоч незалежність духовенства можна було пізнати з Длугошової оцінки грудзьондської ухвали (1455). Окрему форму сеї донативи маємо в польській ухвалі з 1458 р., де єпископи платять з гори визначену суму. Вимір і висота були обговорені вже висше.

II.

Оподаткованє станів.

Духовенство платить від доходу. Чиншова шляхта від чиншових доходів, нечиншова з лану. Змаганє, аби дідичі платили половину ланового. Інші податки шляхти. Міщанство від вартости майна, ланове й від голови. Селяне платять: поральне, ланове, з чиншів і від голови. Волохи від сотки овець. Руське духовенство поголовне. Жиди від вартости майна.

1) *Духовенство.*

В обговорюванім періоді сей стан причиняв ся доволі часто до прибільшення державних доходів. Початок того виходить від звістного конфлікту з шляхтою в 1455 і 1456 р. Вільне силою кошицького привілею від всяких сталих податків, згоджується воно від тоді час-до-часу видавати певні надзвичайні податки. Зразу соймові ухвали загального податку обіймають і духовенство, пізнійше одначе воно відокремлюється від них і само на синодах подає згоду на податок або відмову. Коли платить, то не на підставі своїх дібр, лишень певний процент від чиншів і взагалі грошових доходів (селянські чинші, грошові десятини, папська такса). Деколи платить з гори означені суми. Податки постановлені на синодах зовуть ся звичайно *subsidium charitativum*. Висота податку була звичайно 50%, 37·5%, 25%, 12·5% певних річних доходів.

2) *Шляхта.*

Серед того стану треба відділити три категорії: а) державців і посідачів королівщин, б) чиншову шляхту себто таку, що мала селян на чиншах, в) загонову, дрібну шляхту, що не мала підданих і жила з управи рілі. Змагане до оподаткування шляхотського стану почалось власне від першої категорії, коли як знаємо, в 1455 р. малопольська шляхта допевнялась, аби вони зложили половину своїх доходів. Аби се здійснити, мусіла шляхта й на себе прийняти такий самий податок і таким способом станула визначна ухвала з 1456 р. Обі перші категорії платили все доходний податок з чиншів, що було головною основою їх економічного положення. Висота сих податків в процентах була звичайно: 50%, 25%(а), 12·5%. В 1461 р. оподатковано богачів, бо визначено податковий процент не в грошах лише у гривнах (5%). Один дуже інтересний об'яв' подибуємо в 1465 р., коли ухвалено лановий податок з тою умовою, що половину його (6 гр.) мають платити селяне, половину-ж дідичі. Одначе, як знаємо, мало хто зі шляхти держав ся сеї ухвалн. Замітний проєкт з 1477 р. бажав оподатковати шляхту не лиш із чиншів і данин селян, але й двірських ґрунтів, що мали бути оцінені на чинші так як селянські, відтак з тих номінальних доходів мало бути заплачено 4·16%. Се одинока проява змагань тодішніх часів оподатковати двірські ґрунти.

Що до третьої категорії, безчиншової шляхти, то вона не платила ніякого доходного податку, лише лановий, подібно як селяне. Розумієть ся, що й подимного ніколи не складала, хіба-б тут взяти ланове з р. 1472. Висота ланового, що падала на вбогу шляхту, була звичайно 24, 12, 6, 2 гр. від лана (або плуга).

Шляхта платила деякі й иньші податки, але вже не з титулу свого стану, а з титулу власности оподаткованої річи прим. як вірителі¹⁾, властителі млинів, броварів і т. ин.

Вкінці згадуємо ще два повсечасні податки, що шляхтич платив, се торговельне мито й снопові десятини для костелів. Що до першого то зараз в 1456 і 1496 наступила полекша. Від тоді (1496) всьо, що було для особистої потреби шляхтича, міг він свобідно без оплати спроваджувати, також всі свої продукти без мита вивозити.

¹⁾ Кольський універсал 1458 р. виразно згадує землян, що дають гроші на процент.

3) Міщанство.

Се вже стан, що тяжко двигав публичі тягарі ріжного роду й назви. Тут не місце всі переходити, зазначимо лише ті, що виступають у наших соймових податкових ухвалах. До них передовсім належить міський збір (шос) від рухомого й нерухомого майна. Збирано його сим способом, що оцінювано вартість дому, огорожу, рухомостей, опісля назначувано певний процент, звичайно $4\cdot16\%$, часом $1\cdot04\%$, раз подибуємо навіть $8\cdot32\%$. Дехто з міщан платить ланове, коли головнo займаєть ся управою рілі, але вже тоді не оплачує шосу, як се виразно зазначаєть ся в податкових універсалах. Порального міщанин не платив. Подібний до шосу податок на купців, як краєвих так заграничних. Така сама була підстава до визначеня (певний процент вартости майна) і така сама висота ($4\cdot16\%$). Ті міщане, що сиділи до певного часу на волі або через те, що були погоріли або що тільки осадовились (новий корінь) бували також оподатковані (1458 у Великопольщі). Коли мали лан — платили ланове, як його не мали — давали певний процент від вартости посілости. Поміж тими роблено однак виїмки: хто від року або погорів або оселив ся — був вільний від всякого податку. Такі загальні податки, як від позичок, млинів, виробу й продажі напиктів і т. и. дотикали, річ звичайна, й міщан, подібно як одиницю кожного иньшого стану. Вкінці треба згадати про міщанський податок від голови, що був наложений в 1456 р. (Великоп.).

4) Селянство.

Коли міщанин тяжко двигав податковий притиск, то селянин гнув ся під ним. Се очевидно задалеко запровадило-б нас, коли-б ми хотіли тут, хоч би й найкоротше, представити всі селянські тягарі й повинности. Ми знов оґраничимо ся соймовими ухвалами, тому обмежимось головнo поральним й лановим. Поральне, як вже сказано, се сталий, рік-у-рік плачений податок у висоті 2 гр. від лану, від кожного лану, без квантитивної й квалітативної ріжниці. Того податку не платив ніякий иньший стан, окрім селянства, не платили навіть міщане, що займались управою рілі. Подимне, само собою, не було дуже тяжким податком (не мало воно й великого значіння для держави чи там короля), однак ся несправедливість, що не знала ні величини ні добору ґрунту, лиш одну назву „лан“, мусіла тяжко відбиватись на податниках околиць з порожніми, прим. підгірськими рілями, як з другої сторони подільська пшенична ріля без труда зносила сей тягар.

Найважнійший селянський податок — се ланове. Се головна струя, що раз-у-раз вливалась у державну касу. Вимір сього податку ґрунтується на тій самій несправедливій нормі, що й поральне, себто від лана без огляду на його вартість. Платили його також селяне на волі (1456 Малоп.) і вільні люде (1458). Сей податок вже не виключно селянський: платять його шляхта, що не має підданих, дають його міщане, що обробляють рілю. Межи тими останніми і селянами така різниця, що коли міщанин платить ланове, то вільний від шосу, тимчасом селянин попри ланове платить і подимне. Хиба буває часом (1404, 1447), що соймова ухвала враховує в лановий податок також подимне. Знаємо також випадок (1472), де лановий податок признаний був à conto подимного. Вже згадували ми про ухвали (1468), де половину ланового мали покрити власним грошем дідичі. Видно з того всього, що проявились тоді, побіч змагань до інших реформ, також змагане до улегчення податкового тягару селянам. Завважити ще треба, що в 1456 р. (Малоп.) селяне платили ланове не безпосередно, лишень давали 12 гр. у підмогу панського 50% доходного податку.

До селянського стану зачисляють ся солтиси та війти. Сї платили або доходний податок з чиншів, колиж чиншів не мали — платили лановий податок, звичайно в тій самій висоті, що й селяне. Зачислимо тут далі вільних слуг та слуг-невільників, що їх також оподатковувано. Перші платять (в 1456 р. Великоп.) 12 гр., другі 17% річної платні. Податком від голови також був раз обложений кметь з жінкою, так само загородник з жінкою (Великоп. 1456). Селяне на волоськім праві платили податок від сотки овець.

5) *Руське духовенство.*

Руські сьвященники, особливо сільські, далеко не мали тих привілеїв як латинські. Вони мало чим ріжнились від селян і були обгорнені ріжними данинами. В наших податкових ухилах згадують ся вони лиш раз (1472, що платять 6 гр. Се податок більше поголовного характеру, бо не подано ніякої основи до визначеня його. Звістний проєкт з 1477 р. говорить про руських попів, однак не подає проєктованої висоти податку: визначене його полишає *locorum petitis*, так само що до Волохів і пустих сїл.

6) *Жиди.*

Про Жидів мало маємо звісток, мабуть при кождоразовім шоєї й вони платять податок від вартости майна, в висоті два рази більший як звичайні міщане.

III.

Способи накла даня, вибираня податків і податкового посту пованя.

1) *Накладуванє податку.*

Власть накладати податки має тільки шляхта Королівські внесеня. Загальний з'їзд може ухвалити часом. Звичайно компетентні тут земські соймики, куди часто загальні сойми відсилають внесеня. Духовенство звичайно ухвалює податок на синадах.

На основі кошицького привілею 1374 р. повсечасним, рік-у-рік вибираним податком єсть лиш поральне з селянських ланів (не враховуємо тут иньших сільських і міських оплат). Сей отже податок вибрано без окремого накладаня й визначеня. В своїй консеквенції кошицький привілей позволяє кождий иньший надзвичайний податок лише тоді, як упривілейовані стани (духовенство й шляхта) подадуть на те свою згоду. Тому то наложити надзвичайний податок може тільки шляхта, евентуально з духовенством.

Податкових грошей потребує передовсім правительство, отже в потребі звичайно король вносить проєкт надзвичайного податку. Буває однак і се, що зі сторони самої шляхти виходить подібне внесенє. Проєкт подаєть ся передовсім під розвагу головному з'їздови (у Пйотркові), що складав ся з панів і висшого духовенства. Він може остаточно ухвалити податок, коли чує себе компетентним, себто о скільки сї дорадники заступають цілу шляхту, чи то скільки в склад їх входять репрезентанти низшої соймикової шляхти. Коли-ж загальний з'їзд складаєть ся з самих панів і висшого духовенства, або коли зібрані репрезентанти шляхти думають, що не можуть ухвалити податку, не вислухавши голосу соймику — тоді справа переходить і рішаєть ся на земських соймиках чи провінцияльних соймах, для котрих загальний з'їзд визначає термін збору. Зрештою король не мусить подавати проєкт попереду на генеральному з'їзду. Коли з часом виробила ся практика, що всі податкові внесеня стало переходять на провінцияльні сойми й соймики, в тім разі король міг подати проєкт просто до них. Така ухвала вже не потрібувала потвердження загального з'їзду. Могло

бути також, що пйотрковський з'їзд не приставав на податок: король повертав ся тоді з проєктом просто до земель. Внесеня переказувались иноді й на відворіть: провінціяльні з'їзди відкладають податкову постанову до Пйотркова, куди мають прийти шляхотські заступники. Особливо бувало се тоді, коли треба було порозуміння з иншими частинами Польщі. Тому то провінціяльні сойми, малопольський і великопольський не збирали ся в однім часі, лише звичайно два тижні один по однім. Деколи великопольський з'їзд посилав своїх повномочників на малопольський сойм і сим способом вкупі ухвалюють податок.

Проект мотивує король на головнім соймі сам особисто, на провінціяльних особисто або через посла. Звичайно вже в проєкті подано напрям, розклад і висоту податку. Одначе власть, що має право дозволу на податок, може свобідно змінити так напрям, як розклад і висоту. Тут отже визначаєть ся, який стан має бути оподаткований, в яким напрямі (лановім, доходовім, маєтковім і т. и.) і в якій висоті.

Податок від духовенства може бути ухвалений тою самою дорогою, одначе звичайно податковий проєкт подаєть ся спеціально самому духовенству й воно, зібране на синоді, годить ся або відкидає.

2) Податкові уряди й поступованє при зборі податків.

Подимне вибирають королівські урядники, соймові-ж податки земські колектори. Приписи поступованя для зем. колекторів. Поміч старостів при екзекуції. Присяга оподаткованого. Ріжниці в Малопольщі і Великопольщі. Другорядні збирачі. Рахунки й перехованє. Дієти. Надворний, коронний і земський скарб.

Ся часть податкової організації в тім часі дуже важна; хоч головні засади в податкових справах тоді такі самі як пізнійше, то все таки вони більшої заслугоють уваги для того, що се почин пізнійшої організації. Тому то вважаємо конечним перейти всі дотичні постанови. Сю справу оглянемо передовсім у двох напрямках: а) хто має вибирати податки, б) яким способом мають вони стягати ся й переховуватись.

Звичайно, подимне вибирали збирачі, визначені королем, тому соймові податкові ухвали що до того не подають ніяких приписів. Инакше стояла справа з надзвичайними податками. Тут від найдавніших часів вибір ухваленого податку шляхта бере в свої руки, визначаючи до того з поміж себе земських колекторів.

Перший раз являють ся земські збирачі в 1404 р. З королівського акту в справі податку виходить, що кметі податок мають складати в руки своїх панів, сїж віддати спеціяльно до того вибраним збирачам. Останніж мають пильновати, аби податок був належито зібраний. Діяльність колектора контролювано, за спроневиру відповідав він перед судом, вразі його смерти — його діти¹⁾.

В 1447 р. вибрано також земських збирачів, що мали стягнути податок межи Різдом і Попельцем. В разі потреби примусової екекуції того податку переводили її старости²⁾.

При ухвалі податку в 1451 р. сказано, що зібрані колекторами (роз. земськими) гроші мають бути віддані в руки двох воеводів, краківського й сандомирського. Їм додасть ся до боку двох зі шляхти й усі разом мають орудувати зібраними грішми і видавати лишень на конечні потреби³⁾. В череквіцькім привілею (1454) подано деякі приписи що до збору податків. Передовсім староста, що переводить екекуцію, не повинен нічого стягати понад довжну суму для буріфага чи возного⁴⁾. Те саме застерігаєть ся в нешавських статутах⁵⁾.

Докладні постанови про вибиранє податків подибуємо аж в пйотрківській ухвалі 1456 р. що до того податку, який мав бути ухвалений в Корчині й Колі. Передовсім визначено великопольських поборцїв: В землі Лепчицькій — урядник і двох зі шляхти; Серадзькій — шляхтич і ксьондз; Познанській — судя й канонік; Каліській — шляхтич і ксьондз; Гнезненській — так само. Визначене малопольських збирачів полишено самій провінції, бо задля неї головно передано справу соймикам.

Відтак була згода на такий спосіб вибираня: Як хто не дасть половини чиншів на день св. Мартина, тоді поборці з кожного його села забирають 4 воли; колиж і через найблизші дві неділі не зложить податку, тоді поборці мають зайняти секвестром село (*se intromittere*) і сим способом видобути податок (*cum omni iure tenere*).

Що до податку з міст і від Жидів, то сей збір віддано королеви⁶⁾.

¹⁾ Sejmiki ziemskie, додатки ч. 3.

²⁾ Bandtkie Jus polonicum 258: debet pignorari more antiquo et consueto.

³⁾ nisi pro ardua distribuendos (Дяулон V, 87)

⁴⁾ Jus polonicum 265.

⁵⁾ ibidem 270.

⁶⁾ Jus pol. 294.

В універсалах провінціальних соймів подано ще докладніші приписи. Корчинський постановлює: Колектори від кожного оподаткованого мають відобрати присягу, що така, не иньша, сума всіх його чиншових доходів і майна. Колиж хто має добра в різних околицях, то він присягає в місці свого сталого побуту, в иньших посілостях їх зарядчики з двома заприсяженими кметями або міщанами. Опісля панове мають се ще раз присягою потвердити.

Колиб хто податку не дав, то староста (не поборці, як се було в пйотрківській ухвалі) забирає 6 волів, два тижні по св. Миколаю приходить інтромісія, що триває доти, доки не вибереться відповідної суми.

По містах, як хто не заплатить у два тижні після речинця, податок подвоюється, відтак наступає екзекуція до тої висоти.

Податковий універсал має каштелян або його заступник наказати оголосити по містах і городах міщанам сильним і зрозумілим голосом (*alta et intelligibili voce*)¹⁾.

Поміж корчинським і кольським універсалом подибуємо деякі ріжницї²⁾: Кара (*pignus*) наступає аж дві неділі по терміні, до того забирається лише 4 воли й аж по других двох неділях займається село (*intromissio*) до вибрання подвійної висоти, за дальші ще дві неділі — почвірної.

Поборець записує відобрану суму в реєстр і дає поквитоване на вибрану суму; з другого боку оподаткований квитиє збирача, щоб сей мав чим виказатись при обрахунку.

До міст визначені поборці (не полишається виключно королеви, як того хотіла ухвала з'їзду) мають разом з королівським урядником (*cum notario regali*) наглядати, аби податок вибрано справедливо. Вони мають опікуватись скринями, куди складались гроші. Вони, *deputati* з поміж шляхти й міщан, мають переховувати ключі від сих скринь. Властитель міста чи городу має бути присутний при вибиранню міського податку для контролю.

Хто має посілости в різних місцях, платить за всі в місці побуту, беручи поквитоване від колектора, що вибирає по далеких добрах.

В р. 1458 призначено колекторам за труди по 20 гривен.

Деякі нові постанови податкового поступовання подибуємо в малопольським податковим універсалі з 1472 р.³⁾

¹⁾ Jus pol. 297.

²⁾ Рачинський Codex dipl. M. Pol. 175—9.

³⁾ Jus polonicum 311.

Старості наказано переводити над непослушними сильну екзекуцію (*pignoratío*): хто би з шляхти противив ся, того, як приказує ухвала з'їзду, треба позвати й ув'язнити і не випускати, хиба за словом чести або за кавцією. Попереду однак дати йому спромогу боронити ся поданем квитів і реєстрів колектора. Коли однач він так упертий, що не ручить ані честю ані кавцією ані не виправдуєть ся, такого вкинути в вежу й не увільняти, аж зложить довжну суму разом з карою. Коли-б візваний не ставив ся, то староста має зайняти село, доки не зложить податку й кари. Староста має також оголосити, аби писарі не казали собі платити при вибираню податку. Видно, що надужитя бували часто.

При ухвалі чопового в 1489 р. для Малополющі були такі приписи¹⁾: Колекторів вибрано сим способом: В землі Краківській — каштелян і двох зі шляхти; Сандомірській — каштелян, земський судя й трох зі шляхти; Люблинській — каштелян, земський судя й один зі шляхти.

Сї збирачі мають іти до кожного міста з королівським листом і писаром (*notario*), наперед до королівських міст, відтак духовних і шляхотських. Всюди мають визначити двох міських райців на другорядних поборцїв (*exactores particulares*). Сї мають зложити присягу на хрест, що будуть при збираню справедливі й безінтересовні. Подібно й по селам визначають ся партикулярними поборцями заступник війта і двох присяжних, що також складають присягу. З сїл зібрані гроші висилають ся до міста, що належить до того самого пана. Як такого міста нема, тоді колектори визначають відповідне місце. Сандомірська земля ділить ся на шість округів, краківська на два. Відтак колектори, чи разом чи по два чи поодинок, візитують що два місяці міста й села, беруть з рук другорядних поборцїв гроші, перевівши рахунок і поквитувавши їх. Опісля віддадуть сї гроші каштелянови, сей переведе рахунок, поквитує колекторів-товаришів і зложить до переховку під спільним наглядом. Орудувати грішми мають каштелян і воевода дотичної землі в порозуміню (*cum scitu et intelligentia*) з королем.

Як в 1456 р. поступованє при вибираню податку було дещо иньше в Великополющі, як Малополющі, так само й тепер²⁾.

У Великополющі головні колектори (єпископи, воеводи й каштеляни й по двох зі шляхти) з'їзджають ся чотири рази в рік

¹⁾ Cod. epist. saec XV, I, 304.

²⁾ Cod. epist. I, 307—308.

в котрім будь місци на обрахунок. До того ще самі складають справозданє на великопольськїм соймі в Колї або Клодаві¹⁾.

Староста має нагляд, аби слухано поборцїв (другорядних, *exactores*), що мають око на недозволену продаж пива²⁾.

Кожний поборець (*exactor*) дістає 50 гривен плати за кошти й труди.

Зі сїльських коршмів збирають податок парохі або ксьондзи, делеговані єпископами. Вони 4 рази в рік їдуть здавати рахунки колекторам. За кошти визначаєть ся їм за кожний грїш від бочки — один квартник, одначе все таки складають присягу на справедливість.

Міський податок віддано цілком королеви, що, як бачили ми, бувало звичайно.

Зібравши всї соймові постанови що до способу вибираня податків маємо такий образ:

1) Зібранєм соймових, надзвичайних податків займають ся збирачі вибрані шляхтою на соймі чи соймику;

2) тими колекторами бувають звичайно земські достойники, у Великопольщі допускають ся тут також духовні особи;

3) в містах звичайно збирають міський податок (*шос*) королївські урядники, буває однак, ще для контролї визначають ся тут депутовані колектори;

4) при податках, що їх вибранє розложене було на довший час, головні збирачі (*deputati collectores*) визначували другорядних поборцїв (*exactores*), що присягою зобов'язувались до справедливости;

5) засадою до визначеня поборох одиниць була присяга оподаткованого, евентуально його заступника з двома сьвідками;

6) для контролї при обрахунках подають ся при стяганю обосторонні поквітованя;

7) до примусової екзекуції уживаєть ся сильних способів, як забранє худоби (*pignoratıo*), позов, ув'язненє, *roena regalis*, інтромісія;

8) екзекутивними орґанами при тім служать королївські уряди;

9) зібрані гроші, як є другорядні збирачі, передають ся після обрахунку головним колекторам, як їх немає то сї просто передають в руки одного з них, звичайно каштеляна;

10) головні колектори мають подавати справозданє й рахунки на соймику (Великоп.);

¹⁾ *Facient rationem omnibus dominis et communitati harum parcium, quando essent requisiti in conventione Colensi aut Clodaviensi congregatis.*

²⁾ Вони мають також догляд над додатковим податком, призначеним *pro reformatione civitatis.*

11) право орудувати грішми прислугує звичайно каштелянови і воеводі дотичної землі, одначе в порозуміню з королем;

12) функция збираня податків платна, оплачується або певною з гори визначеною сумою, або додатком до податку.

* * *

З того, що досі сказано, бачимо, що до надвального, королівського скарбу з помежи звичайних податків ішло лишень подимне і стягане його відбувалось королівськими, державними урядами¹⁾. З помежи соймових, надзвичайних податків, то деколи віддавано королеви податок з міст і від Жидів. Не вміємо на певно сказати куди йшло се подимне, що містилось вже в лановім (1404, 1447, 1472), здається нам, що йшло в заряд земських колекторів.

Всі інші надзвичайні податки не віддавались вже в королівські руки, бо там не можна було-б провадити над видатками контролі. Тому то вже від самого початку податкових ухвал (1404) збір і орудуване податковими грішми віддається вибраним колекторам (*deputatis colectoribus*), аби сї нормували видатки кінчними потребами. Сї колектори не були лишень орудовниками й наглядачами грошових видатків, вони були й виконавцями соймових ухвал. Тільки в переведеню збору допомагав їм староста.

Се отже завязок пізнішого коронного скарбу, куди в XVII в. пішло й подимне.

В тім часі кожда земля мала свій окремий заряд. Бувало й так, що поодинокі земля, сама²⁾ для себе, на свої потреби, ухвалювала податок і своїх визначала зарядчиків. Се був земський скарб (*thesaurum terrestre*).

За проєкт публичного скарбу (*thesaurum publicum*) в 1477 р. говорили ми вже вище.

¹⁾ Аби мати ввічці виображені про визначені і збір королівського податку, згадаємо за єдикт королівської ради в справі порального з 1489 р. або 1490: Задля великих непорядків у видаваню порального постановлено, аби королівські писарі (*notarii*) ходили по всіх землях і разом з місцевим бурграфом або підстаростою, ще й з двома віродостойними землянами, звідали всі духовні й сьвітські села. Наперед мають допевнятися від солтиса, взагалі начальника і двох присяжних селян, аби під присягою подали число ланів, осілих і пустих. Опісля такуж саму присягу мають відобрати від дідича і списати число осілих і неосілих ланів. На випадок обманство треба поля докладно виміряти і на влассителя наложити кару 40 гривен (*pena regalis*). Коли-б пана в селі не було, ся кара спадає на солтиса й присяжних. Коли-б пан уймав ся присягти, платить сю кару аж до почвірної висоти, инакше наступає інтромісія (*Akta grodzkie i ziemskie t. XV, N. 2000. Що до дати див. Балцера Corpus juris pol. ст. 70*).

ЗАКІНЧЕННЯ.

Всі дотеперішні наші висновки закінчимо ще кількома загальними увагами. З поодиноких зіставлень податків бачимо, що найчастіше оподатковані були селяне, далі міщане, опісля духовенство і шляхта. Що до родів податку, то попереду йде лановий, відтак маєтковий, вкінці доходний. За мало маємо матеріалів, аби подати ближші порівняння, все таки можемо зробити кілька висновків. Попереду цікаво, який податок давав найбільшу суму доходів для держави? Знаємо, що на підставі дуже високого й широкого оподаткування в 1456 р. зібрано у Великопольщі 25.000 зл. Тут входив передовсім доходний (50%) і маєтковий (4·15%) податок, побіч інших. Коли зважимо, що селянин платив з лана звичайно 12 гр. то згадана сума могла-б бути розділена в формі ланового на близько 63000 ланів. Виходить отже, що Великопольща, маючи таке число ланів, могла-б таку саму зібрати з ланового, в кождім разі сума ланового перевищала поодинокі інші податки. Що був вищий навіть від 50%-ого податку з чиншів, видно ще й з того: Селянин платив панови чиншу коло 24 гр. з лана¹⁾, приходило отже від пана за кожного селянина 12 гр. себто тільки, що ланового, але за те відпадають інші роди ланового (від міщан і дрібної шляхти). За час цілого нашого періоду малопольський селянин за один лан видав коло 238 гр., як тим часом шляхтич заплатив 22·2 гр. себто лиш 23% того, що в формі чиншів взяв від селянина в тих самих роках, коли платив доходний податок. Згадана сума 238 гр. стоїть до суми чиншів, що в 1447—1488 р. прийшло з одного лану в користь пана, як 1·19 : 5·04, коли-ж сума шляхотського податку була лиш мало що вища над 2% всіх чиншових доходів²⁾. Коли будемо уважати взаємини поміж земським власником і селянином такими, що з одного боку стоїть власник, а з другої його приватна власність, то з того побачимо,

¹⁾ Див. постанова сеймику в Красноставі 1477 р. (Sejmiki ziemskie, додатки ч. 184). В західних провінціях Польщі сей чинш певно не був менший.

²⁾ Коли-б хто хотів приладнати тодішні відносини до нинішніх і докладно зрозуміти податковий тягар тодішнього селянина, то справа виходить так: В 1477 р. за корець вівса платилось 2 гр., ячменю 3 гр., пшениці 4 гр.; коло того часу від вартував коло 48 гр. Селянин отже на лановий 12 грошовий податок мусів продати 6 корців вівса. Коли до того возьмемо величину лана коло 30 моргів, то сей податок на наші відносини буде коло 36 корон. Коли зважимо ще щорічні два рази вищі чинші в користь пана, подимне й інші різного рода данини й prestaції, то можемо мати виображені, який тяжкий був стан селянина в XV ст.

що властиво для шляхти було догіднійше самій платити 25% або 12·5%-овий доходний податок, як признавати так часто ланове. Тим селянин дуже біднів, що знов виходило в некористь діди́ча. Тут одначе переважає шляхотський становий егоїзм і страх перед евентуальними податковими реформами.

Знов не треба думати, немов би то діди́чі дебровільно прикла-дали свою руку до збідні́ня селянина в їх некористь. Вони уміли винайти таку дорогу, що й селянин мусів дьвигати головний податковий тягар і шляхтич не відчував так дуже на власній кишені економічної руїни свого підданого. Маємо тут на думці заведене фі́льваркової дві́рської господарки. Шляхта привикла уважати селянські ґрунти, навіть їх самих, за свою приватну власність і почувала себе в праві по своїй волі відбирати чи переймати селянський ґрунт до комплексу дві́рських ґрунтів. Вона побачила, що особисте господарюванє на ґрунті усуває його від дотеперішнього податку, що належав ся на основі кошицького привілею. За тим далі увільняв ся він і від соймових ланових податків. До того від часу завойованя Прусів почала задля корисних торговельних відносин фі́льваркова господарка поплачувати ся. Вийшло отже, що головною основою до економічної еґзистенції шляхти, замість дотеперішніх чиншів від селян, стала ся велика рі́льнича господарка. Аби можна оброблювати сю землю, заводить ся помалу панщина себто примусова робота селян на панських ланах. Сим способом вийшло, що хоча державні потреби сильно зросли, хоча селянин був дуже перетяжений податками й данинами, найшов ся спосіб, щоб і не зди́мати з селянина тягару, не знаходити иньших способів оподаткованя і щоб біднота селянина не дошкулювала панови. Свобода від мит, що шляхта добула для себе в сїм периоді, піднесла рух в продажу рі́льничої продукції дворів. Чимраз далі не треба було оглядати ся, чи селянин може грошовими чиншами вижити пана: натуральні данини й панщина вистачали. Коли перед тим не мав селянин звідки заплатити чинш до двора, то властиво годі було переводити якусь еґзекуцію, тепер на роботу на панський лан він мусів пійти, тим більше що майже зовсім заперто селянам дорогу до виходу.

Описи Перемишльського староства 1494—7 р.

Подав М. Грушевський.

~~~~~

На сей раз подаю найдавніші описи Перемишльського староства, взяті також з архиву скарбу коронного (Варшавської Казенної палати). Їх два: перший представляє реєстр доходів староства за часів старостовання Добеслава з Курозвонк, воеводи сендомирського, споряджений, очевидно, з поводу його смерті, при відбиранню староства скарбом коронним¹⁾; він містить ся в відділі 54 згаданого архива, кн. 37, і складається з пяти карток (f. 18—22) повздош перегнутого аркуша, тогочасного письма, з значком 656/5 (давнійшої оправи). Другий — то опис замка і приналежних до нього фільварків і сел з їх доходами, споряджений при передаванню староства в руки нового старости Миколая Креси з Боболич при кінці 1497 р.; він містить ся в відділі 56 кн. Р. 1 і складається з 11 аркушевих карток (f. 30—40), з двома чистими сторінками (другою і останньою).

Перша опись — коротша містить детальний виказ селянських чиншів 8 сел і сумаричні дати про кілька иньших сел і містечок, закінчені увагами про доходи і їх шафование за небіжчика старости. Друга — ширша — починається коротеньким інвентаром Перемиського замка, почім зараз розпочинається виказ чиншів і всяких обовязків людности селянської (разом з передмійською) староства.

В сих відомостях про селянство і маломіщанство, в поіменних реєстрах і ще без порівняння більше, — в відомостях про податки і панщинні обовязки полягає головний інтерес сих описей, що ста-

---

¹⁾ У Несецкого значить ся, що вмер Добеслав 1495, порівняти закінчення реєстру.

новлять найбільш інтересні інвентарі відомі мені з XV в. не лише для Галичини, але й взагалі для українсько-руських земель: ніде більше не знаходимо таких богатих і різносторонніх відомостей про оподаткування селянства. Щоб оцінити їх, треба порівняти з спорадичними і бідними відомостями (і то виключно майже для сел на праві німецьким), зібраними для XV в. в розвідці д. Линниченка про галицьку людність XIV—XV в. (с. 201—9). Тим часом в інвентарі 1497 р. ми знаходимо села всіх трох категорій — права руського, волоського і німецького з досить повним означенням селянських обов'язків; бідніші в порівнянні з ним відомости описи 1494 р. являють ся користним додатком — для порівняння і в де чім — для доповнення, бо містять відомости про тіж самі села.

Розумієть ся, в сій вступній замітці я не маю заміру вичерпувати всього, що подають сї інвентарі. Зазначу лише дещо. Ото маємо в описи 1497 р. 6 сел на руським праві (*juris ruthenici* — Брилинці, Ольшани, Гойсько, Коровники, Яскманичі, Медика); 5 на волоським (Брилинці — друга половина, Макова, Старява, Смольниця, Кросно), і три на німецьким (Вишатичі, Пекуличі, Циків). Лише в селах німецького права стрічаємо лани, хоч і то ще не виміряні докладно (*lanei longiores i breviores*), у селян права руського і волоського бачимо ще дворища (*areae*); пізнійше, в XVI в., сї дворища переходять в лани: вони звуть ся дворищами, але переміряні на лани, дворище = лан; якими були вони в кінці XVI в., годі сказати поки що.

В селах на руським праві бачимо досить різнородні датки, що й зрозуміємо, згадавши, що в селах^х тих великість податків залежала лише від „звичаю“, не нормувались якимись загальнішими нормами. І так в Брилинцях бачимо грошовий чинш — 8 гр. з дворища і хлібну дань — колоду вівса, теж і в Ольшанах, з тою ріжницею, що з дворища дають 15 гр. і колоду вівса; в Гойську з дворища 3 гр. і колоду вівса; в Яскманичах 10 гр. і дві колоди вівса; в Коровниках платять лише чинш — 15 гр. з дворища; в Медиці лише овес — по колоді вівса. Крім того були ще иньші данини: давали дріб (птицю домашню) і яйця — подекуди се входить в склад данини з дворища (Яскманичі, Медика), подекуди має спеціальне призначення — „збір“ (Брилинці, Ольшани). Далі „стация“, вже грошами: в Брилинцях, Ольшанах — 30 гр. з села, в Гойську ялівку тоїж ціни, що припадала дуже не рівномірно: в Брилинцях на півчетверта дворища, в Ольшанах на півдесята, з Гойську на сімнадцять; в Яскманичах 60 гр. Селяне одначе противились перетворенню стації на регулярний податок: в Гойську

й Яскманичах вони казали, що обов'язані платити лише на дійсний приїзд короля, і в Яскманичах справді не платили вже два роки.

Натомість дуже однородна панщина: робити, коли скажуть; в Ольшанах казано, що давнійше робили 3 дні (до року?), а від недавніх часів роблять, коли скажуть. В Гойську селяне скаржились на панщину, признавали її занадто великою (*magnos labores*), тим більше, що приходилось іти на панщину за дві милі. На грошеву вартість панщинних робіт дає вказівку с. Коровники: звичайний чинш з дворища тут 15 гр., але дві жінки, сидячи на дворищах, не роблять панщини (виразно се сказано лише про одну), за те платять чиншу 30 гр., таким чином панщина їм раховалась на 15 гр.

Великість господарств не однакова: в Гойську і Коровниках сидять на цілих дворищах майже всі, переважають вони і в Медичі; в Ольшанах і Яскманичах — півдворищні; в Брилинцях одиницею виступає дворище, але на ній по два господарства; рідкі ще третини дворищ (Ольшани).

В селах на праві волоськім бачимо все цілродворищні господарства, але на них сидить все по двох господарів, лише в Старяві на дворищах згадується тільки по одному господарю.

Податки в них досить однородні; на се вказує і сама опись, покликуючись з одних сел на практику других. Головну данину становить худоба, грошового чиншу нема; початковою даниною громад волоських була овеча, відповідно пастушому характеру сих осад, але в місцевих обставинах широко розвинулась годівля свиней, і як бачимо з описи 1494 р., тим часом як вартість овечої данини з тих сел виносила $21\frac{3}{4}$ — $24\frac{1}{2}$ зл., свині давали близько 13 гривень. З дворища давали звичайно по 5 баранів *super pedibus* і по одній свині (в Брилинцях 1497 р. натомість 4 баранів і 2 свині). Свині властиво були десятиною, від 10 свиней давали свиню, як то виразно каже опись при с. Брилинцях, але ся данина вже в такій мірі усталила ся, що там же зазначено: хто не має свиней, має оплатити ціну двох свиней. Свиня цінувалась на 16 гр., тим часом як баран (міркуючи з великості доходу показаного в описи 1494 р. з всіх 5 сел) коштував 5 до 6 гр. Крім того давали по колоді овса, по 2 сирі і *porrag* (*cingulum, succinctorium*); в Маковій не давали вівса, натомість другу свиню; в Смольниці й Кросні замість *porraga* ще два сира; сир цінували на $2\frac{1}{2}$ гр. Давали ще подекуди і мід, а за пусканне свиней в королівські ліси на „жир“ особно брали по грошу від свині. Крім того платили цілим селом

strungam — в два речинці по гривні; стації гривну, „кінного“ (equum) гривну, і ще відбували роботу: оден день на рік виходять жати, а другий косити, також рубають дерево, коли кажуть, але кличуть їх при тім на толоку; також їздять з старостою або його урядником, коли їм кажуть. Се сказано при Брилинцях, але належить і до иньших сел, судячи з покликувань (Макова).

Князі діставали третину всіх доходів з села (між ними згадується і вихідне), за те давали самі по 12 баранів.

Треба зазначити, що подані в описах обовязки сих сел досить близько підходять до обовязків осадчого привилею р. 1487 (Prochaska Materyały N 207) теперішньої Завадки коло Яслиск, що служив поки що одинокою докладною відомостию про сї обовязки.

В селах на праві німецьким бачимо вже значне роздроблення ґрунтів: лише меншість має по цілому лану, переважає половина, є і третини і чверти. Грошовий чинш вагається значно: в Вишатичах бачимо з пів лану 26—30 гр. переважно (але є й 17 і 14), в Пекуличах 12—15, в Цикові 12—16; крім того давали збіжжя: в Вишатичах давали з пів лану колоду вівса і дрібне (курку, 6 яець і сир коровячий), та ще стації пів колоди вівса, та ще ціле село давало стації 45 гр. В иньших менше: в Пекуличах давали (з $\frac{1}{2}$ лану) по пів колоди, пів колоди жита (з тимиж додатками дрібними), але вже без стації; в Цикові лише $\frac{1}{4}$ колоди вівса (та ще сир і 3 яйця). Що до панщини, то при двох селах виразно зазначено: роблять, коли скажуть, при третім (Пекуличі) вичислені лише спеціальні роботи, які відправляють і передміщане перемиські: возити сіно й дрова підчас приїзду королівського, коли треба, возити хворост (ріще) до млина (на гать) і перевозити королівську кухню (coquinam) до Мостиск — в оден бік, і до Канчути — в другий. Отже селянські обовязки тут, як і в селах на праві руським, різняться ся дуже значно.

Маємо ще категорію слуг: вони залюднюють ціле село Негребку, виступають також по иньших селах (в значнім числі в Медичі). Докладно означені їх обовязки в Негребці: панщини вони не роблять, натомість службу служать, коли і де скаже староста або його урядник, але крім того дають данину натураліями: колоду вівса і по 2 курей, і се зветь ся „празничне“. Подібні були обовязки й иньших слуг: порівняти що до панщини с. Шагиню, де роблять лише тяглі, що до данини Медику, де при однім дворичі служебнім означена таж данина, але більша: з цілого дворища дві колоди вівса і 2 курей.

Цікаві дуже ще відомости про передміщан Перемпських.

I.

**...proventuum tenute Przemisliensis tempore dni pallatini
sandomiriensis 1494.**

Pro festo sancti Martini census de villis:

Zasanye villa.

Konieczko 20 g(ros.),	Ivanko Kurzeya fert.,
Radovicz Lechno 11 scot.	Paulus Vanczek fert.,
Lieny 15 gros.,	Lubovienska 18 g.,
Nieczuya 7½ gros.,	Jacubitova 3 fert.,
Lechno Czulka 7½ gros.,	Voitek Bogdalek 20 g.,
Sienko 7½ gros.,	Chochol fert.,
Stepan fert(onem),	Maczek Bogdalko ½ marc.,
Stepanovicz 15 gros.,	Skorczina 10 g.
Piotrasch 15 gros.,	Jacub Bogdalkovicz 18 gros.,
Nikel ½ sexag(enam),	Simon Sparsky fert.,
Proczko 15 gros.,	Dorosh tywn nil dat.,
Michno Ivaskowicz 7½ gros.,	Kost fert.,
Andris 15 gros.,	Say fert.,
Martin 14 gros.,	Wash fert.,
Danilowa 3½ gros.,	Hlovienka 18 gros.,
Antony 17 gros.,	Halko navigator 18 gros.,
Proboszcz ½ marcam,	Jaczko Kozeyka 6 gros.,
Bibek fert.,	Lopaczsky 6 gros.,
Marek ½ marcam,	Stepan Sowka 6 gros.,
Halko fert.,	Vasko nauigator 6 gros.,
Vaczovicz 6 g.,	Zavischina fert.
Summa 12 marce cum 6 g.	

Piekulicze villa.

Kunasch 8 g.,	Viprzek 15 g.,
Hrin Novakovicz libertas,	Michal 9 g.,
Jan Novakovicz 10 gr.,	Matis Vayss fert.,
Stepan 9 g.,	Albertus Mykosch fert.,
Piotr fertonem,	Lanypetr Jurek 6 g.,
Gunya 7½ g.,	Martinus Vlman 6 gr.,
Nikel fert.,	Blasius 9 gr.,

Hannus Hunbik fert.,	Nikel Sikora 7 g.,
Casper Sikora 6 gr.,	Michal Havster 7 g.,
Sorosh 9 gr.,	Thisko 4 grossos,
Martinus Shram 6 gr.,	Vasko Jankovicz 4 g.,
Ioh. Vandzidlo fert.,	Nicolaus Syyc 8 gr. desertum,
Johannes Sutor fert.,	Baytko 6 g.,
Kellar 11 gr.,	Vasko Sienkovicz 9 gr.,
Carpo 10 gr.,	Kunrath fert.,
Philip 4 $\frac{1}{2}$ g.,	Hannus Grayshar 9 gr.,
Humko Jankovicz 10 $\frac{1}{2}$ gr.,	Stepko 4 g.,
Matis 4 g.,	Andrls libertas 8 gr.
Summa 6 marce minus 11 gr.	

Suburbani et ortulani:

Blazek 2 $\frac{1}{2}$ gr.,	Lisy Jan 6 g.,
Kocziebiey 4 gr.,	Miklash 5 g.,
Miniecz 2 $\frac{1}{2}$ g.,	Matvey fert.,
Hrin 5 g.,	Jacobus textor fert.,
Grzebien 3 g.,	Liesiey 9 g.,
Luczka 2 g.,	Mikiczina $\frac{1}{2}$ marcam,
Liecz 5 g.,	Czirvonka 9 g.,
Ilko 1 $\frac{1}{2}$ g.,	Volczko 16 g.,
Vasko 3 gr. de orto,	Lecz de Volczkowska 10 gr.,
Niczova fert.,	Kusma servit. 3 gr.,
Josko 5 grossos,	Volyanyn 2 lat nil est,
Hrinko 2 $\frac{1}{2}$ g.,	Kucz 5 g.,
Clemens balneator fert.,	Grzebien 10 g.,
Trambacz 10 gr.,	Arthim Fertonem,
Blaskovicz 8 g.,	Kidalko 6 grossos.

Ex alia parte suburbani:

Pietrzek Sidor 6 gr.,	Mathias Czerman ferton.
Dibala cum Korithko 15 gr.,	Andrls Czvernar fert.,
Andriskovicz Janek fert.,	Jurassek 18 g.,
Nikel Czvernar 9 gr.,	Stepan fert.,
Vassil fert.,	Andrey fertonem,
Sawka fert.,	Marthiniecz 6 g.
Janko Korithkovicz 6 gr.,	

Shumczicze.

Ivanko 8 gr.,	Martiniecz 6 gr.,
Vanyko 3 $\frac{1}{2}$ g. cum t(ernario),	Hricz Otveyko 6 gr.,
Minkova 3 gr. cum 2 t(er)nar(iis),	Stanek Kidalko 6 gr.,
Jaczko Mały 6 gr.,	Martinus Labgarn fert.,
Demko fertonem,	Vielunczik 3 gr. cum t(ernario).

Summa 8 marce cum 11 $\frac{1}{2}$ g.

Berlineze Valachorum:

Thimko cum Hawryło de desertis 15 gr.,
 Item quatuor de dvorzisko 8 grossos,
 Item sex de dvorzisko fert.,
 Item tres de dvorzisko 6 gr.,
 Item tres de dvorzisko 6 gr.,
 Item vnus de dvorzisko 1 $\frac{1}{2}$ gr.

Taberna iam est possessionata — marcam.

Summa 2 marce cum 6 gr. cum taberna; ibi proventus aliquando maius altiquando minus.

Olschany.

Tabernator Ichnat sexagenam,	Hrin tab(ernat)or 15 gr.,
Molendinator $\frac{1}{2}$ marcam,	Iwan 7 $\frac{1}{2}$ gr.,
Thimko 7 $\frac{1}{2}$ gr.,	Sienko 7 $\frac{1}{2}$ gr.,
Pasko 7 $\frac{1}{2}$ gr.,	Andrey 7 $\frac{1}{2}$ gr.,
Procz 7 $\frac{1}{2}$ gr.,	Hrin 7 $\frac{1}{2}$ gr.,
Nagorny 15 gr.,	Kost 7 $\frac{1}{2}$ gr.,
Manykowska 7 $\frac{1}{2}$ grossos,	Michal 5 gr.,
Mieli Jan 7 $\frac{1}{2}$ gr.,	Ivan 5 gr.,
Ivanko 7 $\frac{1}{2}$ gr.,	Piotrosch 7 $\frac{1}{2}$ gr.,
Stepan 7 $\frac{1}{2}$ gr.,	Jaczko 7 $\frac{1}{2}$ gr.,
Abram 7 $\frac{1}{2}$ gr.,	Tabernator sexagenam.

Summa 6 marce cum 8 $\frac{1}{2}$ gr.

Krovnyky.

Ivanko 15 gr.,	Josko 15 gr.,
Niesczior 15 gr.,	Czurilo 15 gr.,
Item desertum,	Fied 15 gr.,
Stepan $\frac{1}{2}$ sexagenam,	Slobyna $\frac{1}{2}$ sexag.
Zany 15 gr.,	

Taberna sexagenam ad Tres reges.

H o s k o.

Maxim 3 gr.,

Mal 3 gr.,

Misko 3 gr., |

Jaczek 3 gr.,

Michalko 3 gr.,

Michno 1½ gr.,

Demko 3 gr.,

Stepan 3 gr.,

Vasko 3 gr.,

Kusma 3 gr.,

Andrey 3 gr.,

Ivasko 3 gr.,

Malisha 3 gr.,

Ivasko 3 gr.,

Humien 3 gr.,

Kost 1½ gr.

Taberna 1½ marcam pro festo Martini.

Ceteri agri, qui appreciabantur, iam suscepti sunt sup(er) laborem.

Summa cum taberna 1½, marca minus 3 gr.

Jaskmanicze.

Stanko Sidor 10 gr.,

Hriniecz cum Teresko 10 gr.,

Hrinko cum Trost 10 gr.,

Sawka cum Luczka 10 gr.,

Olexa cum Pashko 10 gr.,

Ivanko cum Kost 10 gr.,

Ivan cum vidua 10 gr.,

Pietr de medio 5 gr.,

Ivan cum Stepan 10 gr.,

Prony cum Fiedko 10 gr.,

Piotr cum Kusma 10 gr.,

Stepan cum Stash 10 gr.,

Lechno 5 gr.,

Pyeshko 5 gr., |

Fiedor 5 gr.,

Taberna marcam.

In Dzievianczicze desertum.

Summa cum taberna 3½, marce cum 10 gr.

Czikow 5 marce cum 5½ gr.**Vishaczicze** 21 marca minus 8 grossis.**Niezankovicze** 6 marce cum 16½ gr.**Moscizka** 16 marce cum 9 gr.

Item carnifices 8 marcas cum 16 gr.

Item sutores 2½ marcam cum 8 gr.

Item pistorum 2½ marcam cum 8 gr.

Sed isti tantum primo anno dederunt, sed secundo non dederunt propter libertatem.

Item de navigio 12 marce

Item de villis Valachorum pro porcis etc.:

Makowa: 5 marce pro porcis, pro caseis 2 sexagenas, pro coquina marcam.

Krosno: pro porcis marcam cum 11 gr., pro caseis marcam, pro coquina $\frac{1}{2}$ sexagenam.

Smolnicza: pro porcis $1\frac{1}{2}$ marcam cum 8 gr., pro caseis marcam, pro coquina $\frac{1}{2}$ sexagenam.

Starzeva: pro porcis 3 marcas minus 16 gr., pro caseis sexagenam, pro coquina marcam.

Brilnicza: pro porcis 2 marcas cum 11 gr., pro caseis marcam, pro coquina $\frac{1}{2}$ sexagenam.

Summa 23 marce cum 20 gr.

Pro melle $1\frac{1}{2}$ marcam cum 10 gr. de eisdem villis.

Item pro festo sancti Petri Pauli de eisdem villis pro stranga 12 marce.

Item pro agnis 22 marcas minus fertone primo anno, secundo autem $24\frac{1}{2}$ marcam pro agnis.

De quinque villis Valachorum solunt per 5 agnos de qualibet area.

Hic est proventus vnus anni, similiter sequentis.

De molendino civitatis a tempore capitaneatus domini palatini vsque ad mortem 320 marce cum 3 marcis minus 3 grossis, de ista pecunia providebatur domus et famuli et artifices, et dominus recepit 50 marcas minus tribus marcis.

Item de teloneo dominus palatinus recepit 227 marcas.

Item a telonario, qui appreciaverat teloneum a medio quadragesime, recepit 100 marcas.

Censum duorum annorum recepit dominus palatinus in vigilia Trium regum, ex quibus misit regie maiestati centum florenos in moneta in Kanczuga ad quittanceam sue serenitatis.

Ceteram autem pecuniam duorum annorum mandavit sibi adduci ante festum s. Andree proxime preteritum cum registris et quittanceis regie maiestatis, que omnia commisit in manus filiorum, quia quittancea solvebat propria pecunla omnis, quarum non pauca habetur summa.

Item pecuniam, quam portavit Dobeslaus agazo ex Drohobicz sigillatam, prout dedit 240 marcas, etiam dominus recepit pariter cum ceteris.

II.

Regestrum capitaneatus Premisliensis

omnium proventuum oppidorum et villarum, per generosum dominum Stanislaum Maldrzyk de Chodywanyce, capitaneum samboriensem, de mandato serenissimi domini conscriptarum in manusque generosi domini Nicolai Creza de Bobolyce traditarum, prefatus vero dominus Creza in capitaneatum est intromissus de anno Domini 1497 die sive feria quinta proxima post festum s. Lucie.

Et primo sequitur castrum Premisliense. |

Castrum **Premisliense** omnesque res in eodem conscripte, que fuerunt invente :

Item 7 baliste; item hasta 1; item 2 reservacula sagittarum; alias thuly, absque klyky; item 1 paveza et alia tharcza radeczkye antique;

item 1 trunkus papaveris; item 3 olle buteri; item olla alia buteri przemythnego; item 5 casei valachici; item 7 arvine antique et 2 nove; item caseorum vaccinorum 40 et 5; item 3 trunci ceparum; item $\frac{1}{2}$ truncus humuli; item 3 polmyarky de pultibus ordeï; item $\frac{1}{2}$ truncus piscium salsorum absque parte trunci; item 9 perne lardinis cum $\frac{1}{2}$ perna; item 20 szoldri porcine; item 4 verva carniurn agnellinarum subfumigatarum; item 2 trunci de granis canaparum;

item corde redales 63 alias postronky; item truncus salis; item calidare antiquum; item aliud calidare in balneo;

item ance 44 honorum alias poczty;

item 7 medii dolii caulium acetosorum; item 2 polachtelky carniurn salsarum et 6 maiores parum quam polachtelky; item 40 et 8 casei przemytne vaccini;

item de pulvere bombardarum funth; item 2 pixe alias poltarasznyce in lectis; item 2 bombarde alias moszdzetze; item 3 pixe ferre oblonge, alias hakownyce; item 1 bombardata parva admodum, moszdzetz; item 2 hakownyce parve; item 2 hakownyce de spyza; et omnes supradicte pixe in lectulis impositae.

Item in castro braxatorium cum omnibus necessariis nihil excludendo.

Item in coquina 3 calidaria duo parva et tertium parum maius; item due patelle ambe super pedibus; item 2 scultelle magne stannee et tertia parva; item 5 talaria stannea; item 1 veru ferrum; item 2 coclearia ferrea magna.

Item 15 porci et sedecimus karmny; item in molendino civili premisliensi 3 porci karmne; item in molendino in Olshany 2 porci karmne; item in molendino super fluvio Wyaz 1 porcus karmny.

Predium sub castro Premisliensi et omnes res in eodem conscripte:

item $7\frac{1}{2}$ acerws siliginis; item tritici acerws, item 4 acervi avene; item $1\frac{1}{2}$ acerws de ordeo; item $1\frac{1}{2}$ acerws pisi; item $\frac{1}{2}$ acerws tatarky; item 1 stirta feni, item 11 vacce; item 3 vituli et 2 lonsczątha, item 5 vitululi alias cyeląth; item ance 34. |

Dzyewyączycze — aliud predium castri Premisliensis et omnes res in eodem conscripte:

item 6 acervi antique avene, et omnes mures destruxerunt, quod nullius sunt valoris; item 7 acervi avene nove et octaws $\frac{1}{2}$ acerws; item $\frac{1}{2}$ acerws pisi pariter cum avena; item acerws avene cum medio mixtus, sed ad brazea inceptus; item acervi de ordeo et ex illis 2 pisa impleti; item 12 acervi siliginis et tredecimus cum tritico anni preteriti mixtus; item acervus pisi; item $2\frac{1}{2}$ acervus feni; item media stirta feni; item in montibus dictis Kruhel, qui ad castrum pertinent Premisliense, 8 stirte feni; item in campo, quod ad Dzyewyączycze pertinet, dictum Blonye, 10 stirte feni; item a pratis dictis Horzky 2 stirte feni.

Castri ortulani dicti pszarcze:

item Grzebyen $2\frac{1}{2}$ gr.,
item de alio orto 10 gr.,
item Luczka 2 gr.,
item Lucz 5 gr.,
item Lyecz 5 gr.,
item Pawel 15 gr.,

item Franek 5 gr.,
item Hrynkowa 5 gr.,
item Maczek $2\frac{1}{2}$ gr.,
item Mynyecz $2\frac{1}{2}$ gr.,
item Wanko 4 gr.,
item Fedor $2\frac{1}{2}$ gr.

Ortulani subcastrensenses alii:

item Waszkowa 3 gr.,
item Jan Lyszy 15 gr.,
item Hryko $2\frac{1}{2}$ gr.,
item Ilko $1\frac{1}{2}$ gr.,
item Helena vidua fert.,
item Joszko 5 gr.,
item Mikyczyna $\frac{1}{2}$ marcam,
item Blaszkow 1 $\frac{1}{2}$ gr.,
item Olexa 3 gr.,

item Lyeszyen 10 gr.,
 item Cuszma 3 gr.,
 item Luczka 6 gr. de quarta agri et non de orto,
 item Martinus tubicinator fert.,
 item Nyczowa fertonem,
 item Martinus Knap tenet ortum et quandocunque eum potest
 appreciare aut pro $\frac{1}{2}$ marca aut pro floreno, hunc solvit,
 item Czyrwonka 15 gr.,
 item Jan balneator fertonem,
 item Prassolka fert.,
 item Wolczek 16 gr.,
 item Mathey penes Kropka fert.,
 item Byrethko 8 gr.

Isti ortulani aliqui laborant et aliqui non, qui vero censum solunt vltra 10 gr., isti non laborant, sed qui 3 gr. aut 8 solunt, isti pro castro semper laborant.

Piscatores castri. Item juris est et consuetudinis, quod piscatores, qui volunt tenere regium fluvium dictum Szan, extunc a festo s. Adalberti conveniunt sive appreciant et teneant usque ad festum s. Michaelis, et qui tenent dictum fluvium, tenentur septimanatim ad castrum dare sive solvere 2 gr. aut pisces valoris 2 grossorum. Item si alicui dictorum piscatorum contigerit tenere dictum fluvium a festo s. Michaelis usque ad festum s. Martini, extunc ad castrum tenetur aut pisces valoris 1 grossi, aut in pecuniis 1 grossum.

Civitas Premisliensis, sed habet libertatem post combustionem ignis.

Suburbium ejusdem civitatis Premisliensis:

item prefati suburbanii censum solunt; item quilibet kmetonum de quolibet laneo dat $\frac{1}{2}$ marcam et truncum avene et alium truncum siliginis, duos gallos, 12 ova et 2 caseos vaccinos et de qualibet quarta unum vertel siliginis et avene, 1 caseum et gallum.

item Jurek de 3 quartis,
 item Stepan de $\frac{1}{2}$ laneo,
 item Andrey de $\frac{1}{2}$ laneo,
 item Andryszek de $\frac{1}{2}$ laneo,
 item Michal de $\frac{1}{2}$ laneo,
 item Korythko de $\frac{1}{2}$ laneo,
 item Szawka de $\frac{1}{2}$ laneo,
 item Pyrzchala de quarta,

item Cravczowa de $\frac{1}{2}$ laneo,
 item Nykyel de laneo absque media quarta,
 item Jankowa de $\frac{1}{2}$ laneo,
 item Dybalka de $\frac{1}{2}$ laneo et de $\frac{1}{2}$ quarta vna cum Korytko,
 item Petrenko de quarta.

Szunczyczkye agri:

Item Petrus Lagar de $\frac{1}{2}$ laneo,	item Lyecz de quarta,
item Jaczko de quarta,	item Jaczkovicz alter de quarta,
item Martin Chocz de quarta,	item Kydala de quarta,
item Jaczkovicz de quarta,	item Stanko de quarta.

Prefati suburbani ad molendinum ducunt rubetum, quando mandatur; item vias sive ponticulos reformant, quando mandatur; item prefati, quando serenissimus dominus equitat versus Podoliam, reducunt regiam coquinam ad Moszczyska, et de Podolia equitat versus Cracoviam, extunc reducunt coquinam ad opidum Canyczuga.

Item idem suburbani, qui morantur in civitate Premisliensi et suos agros in suburbio habent, isti libertatem ab igne non habent, sed census ut et alii suburbani solunt, et isti omnes suburbani sunt iuris theutonici etc.

Villa **Zaszanye** sub civitate Premisliensi, de ista villa omnes kmethones censum condescendunt:

item Mathias de $3\frac{1}{2}$ quarta, item Lechnowa de $3\frac{1}{2}$ quarta media marca minus 2 grossis,
 item Lyenko de $\frac{1}{2}$ laneo 15 gr.,
 item Nyeczuyka de quarta $7\frac{1}{2}$ gr.,
 item Kulka de quarta $7\frac{1}{2}$ gr.,
 item Ffyeth Danylowey de quarta $7\frac{1}{2}$ gr.,
 item Albertus Stepan de $\frac{1}{2}$ laneo 15 gr.,
 item Pyotrasz de $\frac{1}{2}$ laneo 15 gr.,
 item Kykyel de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ sexagenam,
 item Procz de $\frac{1}{2}$ laneo 15 gr.,
 item Michno de quarta $7\frac{1}{2}$ gr.,
 item Andreas de $\frac{1}{2}$ laneo 15 gr.,
 item Martin de $1\frac{1}{2}$ quarta 15 gr.,
 item Ffyeth Danylowey de $\frac{1}{2}$ quarta 4 gr. secundo solvit,
 item Antonyowa de 3 quartis $16\frac{1}{2}$ gr.,
 item de laneo prepositi solunt $\frac{1}{2}$ marcam,
 item Michno de $\frac{1}{2}$ laneo fert.,
 item Halko de $\frac{1}{2}$ laneo fertonem,
 item Ivanko de medio laneo fertonem,

- item Ivanko alter de quarta 6 gr.
- item Marek de laneo $\frac{1}{2}$ marcam
- item Pawlik de $\frac{1}{4}$ laneo fertonem
- item Paszkowa de 3 quartis 18 gr.
- item Staszek Jacubik de $1\frac{1}{2}$ laneo 3 fertones
- item Woythek de $3\frac{1}{2}$ gr. 20
- item Michnowa vidua de $\frac{1}{2}$ laneo fertonem
- item Malyszka de quarta 6 gr.
- item Maczyn de $1\frac{1}{2}$ quarta 10 gros.
- item Jacub Bochdalek de 3 quartis 18 gr.
- item Szymek Spaszky de $\frac{1}{2}$ laneo fertonem
- item Dorofyey de $\frac{1}{2}$ laneo fertonem
- item Maczek Bochdalek de laneo $\frac{1}{2}$ marcam
- item Coszcz de $\frac{1}{2}$ laneo fertonem
- item Iszay de 3 quartis 18 gr.
- item Iwasz de $\frac{1}{2}$ laneo fertonem
- item Olowyenka de quarta 6 gr.
- item Halko de laneo $\frac{1}{2}$ marcam
- item Jacub de $\frac{1}{2}$ laneo fertonem
- item Szawka de quarta 6 gr. |
- item Przewoszyk de quarta 6 gr.
- item Iwanko de $\frac{1}{2}$ laneo fertonem
- item Zawyschina de $\frac{1}{2}$ laneo fertonem.

Prefati kmethones quilibet de laneo solvit avenam et siliginem, ova, caseos vaccinos, gallôs, rubetum ad molendinum ducunt et coquinam serenissimi domini reducunt, similiter ut suburbani premislienses; item prefati eciam ligna et fenum ducunt pro adventu regio, quantum necesse fuerit, solum vias non reformant.

Opidum **Nyezankowycze**, sed habet libertatem. Agri dicti Zabloczczye sub opido Nyezankowycze, ibi kmethones census solunt:

- item Baythko de quarta $5\frac{1}{2}$ gr., item idem de alia quarta 5 gr.
- item Ffedor de quarta 5 gr.
- item Waszyl de quarta 5 gr.
- item Michno de quarta $5\frac{1}{2}$ grossos
- item Szychczyna de obszar $5\frac{1}{2}$ gr.
- item Sydorek de quarta 5 gr.
- item Valek de quarta $5\frac{1}{2}$ grossos
- item Marcisz de quarta $5\frac{1}{2}$ gr.
- item Chryn de quarta $5\frac{1}{2}$ gr.
- item Syenko quarta 5 gr.
- item Kysz Watrovycz de $\frac{1}{2}$ laneo 10 gr.

item Hawrylo de quarta $5\frac{1}{2}$ gr.

Isti kmethones nihil solunt, neque condescendunt, solum supradictum censum.

Villa **Vyszathyce** iuris theutonici, et censum solvit laboremque condescendit:

item Wanko Kusznycz de obszar solvit 8 gr.

item Culyeschowa vidua de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.

item Fedor de 3 quartis 3 fertones et 3 gr.

item Paszek de quarta $8\frac{1}{2}$ gr.

item Zanyecz de quarta $8\frac{1}{2}$ gr.

item Lehyn de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.

item Mathiaschowa de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.

item Jaczko Temerecz de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.

item Wanko Zelyeszko de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.

item Dymitr cum Procz de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.

item Stepan de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.

item Jaczko Czwoisch de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.

item Climkowa de $\frac{1}{2}$ laneo longiori $\frac{1}{2}$ sexagenam

item Michno de $\frac{1}{2}$ laneo longiori $\frac{1}{2}$ sexagenam

item Michno Korythkowicz de $\frac{1}{2}$ l(aneos — відтато |

item Waszyl de quarta 15 gr.

item Victor de 3 quartis $\frac{1}{2}$ marcam absque 3 gr.

item Hrycz de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ sexagenam

item Zanko de quarta 15 gr.

item Ffyen de quarta 15 gr.

item Fedor Victorowicz de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ sexagenam

item Dzyeczynnyecz de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ sexagenam

item Luca de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ sexagenam

item Jacub de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ sexagenam

item Hryn Maszco de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ sexagenam

item Olexa de quarta 15 gr.

item Jaczkowa de $1\frac{1}{2}$ quarta $\frac{1}{2}$ marcam absque $1\frac{1}{2}$ gr.

item Ogonek de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ sexagenam

item Zegotha de $1\frac{1}{2}$ quarta $\frac{1}{2}$ marcam absque $1\frac{1}{2}$ gr.

item Gregorius de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ sexagenam

item Wyerzba de quarta 15 gr.

item Maszko de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.

item Maczek de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.

item Maczkowa de quarta breviori $14\frac{1}{2}$ gr.

item Michnyk de 3 quartis 3 fert. et 5 gr.

item Marek de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.

- item Byenkowa de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.
- item Nowak de quarta breviori $14\frac{1}{2}$ gr.
- item Marek alter de quarta $14\frac{1}{2}$ gr.
- item Smolka de 3 quartis 3 fertones et 5 gr.
- item Mrzyglot de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.
- item Murarz Zak de 3 quartis 3 fertones et $3\frac{1}{2}$ gr.
- Item Hulubyen de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.
- item Vanko de quarta $13\frac{1}{2}$ gr.
- item Jaszczek de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.
- item Mathwey de $\frac{1}{2}$ laneo $\frac{1}{2}$ marcam et 3 gr.
- item Czyelyeyowa de 3 quartis 3 fertones et $3\frac{1}{2}$ gr.
- item Spodar de 3 quartis 3 fertones
- item Cuszma de quarta fertone
- item Duda Szymek de obszar 10 gr., nihil magis dat.
- Item villa prefata stacionem dat marcam minus tribus grossis;
- item prefati kmethones quilibet de laneo solvit stacionem per truncum avene; item quilibet de $\frac{1}{2}$ laneo avenam censualem — truncum avene, gallum, caseum vaccinum et per 6 ova; item quilibet de quarta eciam censum solvit $\frac{1}{2}$ truncum avene, $\frac{1}{2}$ gallum, $\frac{1}{2}$ caseum vaccinum et 3 ova; item prefati kmethones laborant, quando mandatur. |

Villa **Pyekulycze** — ista villa est iuris theutonici, solunt $\frac{1}{2}$ censum pro serenissimo domino ad festum s. Martini et medium censum pro festo s. Johannis advocato.

- Item Cunasz de obszar 8 gr.
- item Hryn de $\frac{1}{2}$ laneo 6 gr.
- item Jan de 3 quartis et 1 virga 10 gr.
- item Stepan de 3 quartis 8 gr.
- item Iwanko de $\frac{1}{2}$ laneo 6 gr.
- item $\frac{1}{2}$ laneum desertum
- item Petrus de 3 quartis 10 gr.
- item Kykyel de laneo fertone
- item Iwanko de $\frac{1}{2}$ laneo 6 gr.
- item Andreas de 3 quartis 9 gr.
- item Michal de 3 quartis 9 gr.
- item Matisz de laneo fertone
- item Jurek de laneo fertone
- item Wythek de laneo fertone
- item Blazek de 3 quartis 9 gr.
- item Lenart de $\frac{1}{2}$ laneo 6 gr.
- item Lucasz de $\frac{1}{2}$ laneo 6 gr.

- item Philip cum Hryn de $\frac{1}{2}$ laneo 6 gr.
  - item Schorosz de 3 quartis 9 gr.
  - item Szram de $\frac{1}{2}$ laneo 6 gr.
  - item Wądsydlo de laneo fertonem
  - item sutor de laneo fertonem
  - item Kyelar de $\frac{1}{2}$ laneo 6 gr.
  - item Carp de 3 quartis et virga 10 gr.
  - item Pilip de $1\frac{1}{2}$ quarta $3\frac{1}{2}$ gr.
  - item Hryn de $1\frac{1}{2}$ quarta $3\frac{1}{2}$ gr.
  - item Cunrath de laneo fertonem
  - item Maczek de 3 virgis 4 gr.
  - item Hannus Cwaczarowicz de 3 quartis 9 gr.
  - item Andreas alter de 8 virgis 8 gr.
  - item Faltyn de 4 virgis 4 gr.
  - item Michal de quarta et 4 virgis 7 gr.
  - item Peter de quarta et 4 virgis 7 gr.
  - item Casper de 4 virgis 4 gr.
  - item Wyeczorek de 4 virgis habet libertatem duorum annorum a festo Paschae proxime affuturo
  - item 4 virge deserte
  - item pop. de obszar 2 gr. dat
  - item Waszco de 3 quartis 9 gr.
- Item prefatorum kmethonum quilibet per annum de laneo tene-
tur dare per truncum avene, per truncum siliginis, per 2 caseos vacci-
nos, per 2 gallos et per 12 ova; item prefati tenentur fenum et ligna
ducere in adventum serenissimi domini, quociens opportunum fuerit;
item prefati kmethones tenentur rubetum ad molendinum ducere et
coquinam regalem reducere, ut et suburbani premislienses.

Villa **Brylnyca** — istius ville medietas est iuris valachici et alia medietas est iuris ruthenici. Item isti homines, qui solunt daciā agnellinam sunt iuris valachici:

Item Petrus et Iwan de integra area solunt 4 agnos super pedi-
bus, truncum avene et 2 gallos, quilibet procus valoris 16 gr., 2 ca-
seos valachicos, aut pro 2 caseis et pro cingula alias poprāk dant
5 grossos.

Item Harthin et Fyedo similiter solunt de integra area.

Item Hryn et Dimitr similiter solunt de area integra.

Item Thymko et Mikytha similiter de area solunt.

Item in Olschany similiter integra area una iuris valachici et similiter solvit ut prefati kmethones, quia ad illos pertinet iure.

Item de prefate ville medietate quilibet de area solvit daciā de iure et consuetudine 4 agnos super pedibus, 2 porcos, quilibet porcus valoris 16 gr., per truncum avene, per 2 caseos valachicos aut 5 gr. pro 2 caseis, et cingula alias popraḱ. Item prefate ville medietas solvit $\frac{1}{2}$ trugam in vere $\frac{1}{2}$ sexagenam et in autumpno aliam mediam sexag. Item prefata medietas ville stacionem solvit pro festo ss. Petri et Pauli apostolorum $\frac{1}{2}$ sexag. Item prefata medietas equum solvit — marcam pro eodem tempore ut et stacionem. Item prefati villani per annum tenentur ire 1 diem ad messem et aliam diem ad falcastrandum. Item ligna scindunt, quando mandatur, sed petiti ad tlocam. Item equitant cum capitaneo aut suo officiali, dum et quando mandatur.

Item iuris est et consuetudinis, quia quilibet de area dat a 20 porcis 2 porcos, quilibet porcus valoris 16 gr., et aliquis kmethonum non haberet porcos, oportet solvere illos 2 porcos pecuniis, videlicet per 16 gr. porcus; item si aliquis kmetonum vltra illos 20 porcos haberet alios 10 aut 20 porcos etc., extunc a porcis tenetur dare porcum super pedibus et a 20 porcos tenetur dare duos eciam super pedibus. | Item si vero fuerint glandines alias zyr, extunc ab intromissione(m) porcorum quilibet kmethonum tenetur dare per unum grossum et hoc a quolibet porco. Si vero aliquis haberet minus porcos quam decem, hoc est porcum tres aut octo, et non essent glandines, extunc tenentur solum dare per medium grossum.

Item prefati kmethones sbor solunt gallis.

Item aduocatus alias knyasz capit terciam partem penarum, scropharum et agnorum. Item knyasz de iure XII agnos dare tenetur. Item omnes advocati, alias knyazye, qui sunt iuris valachici, tenentur de iure per 12 agnos super pedibus quolibet in anno.

Alia medietas Brylnycze, que est iuris ruthenici. Isti omnes solunt cenum:

Item Zan et Phil de area solunt 8 gr. et truncum avene

Item Hanko et Fedor de integra ārea solunt 8 gr. et truncum avene

Item Daschco et Danilo de area solunt 8 gr. et truncum avene

Item Jaczko de $\frac{1}{2}$ area solvit 4 gr. et $\frac{1}{2}$ truncum avene

Item taberna solvit marcam integram

Item prefati villani huius medietatis stacionem solunt pro festo ss. Petri et Pauli mediam sexagenam. Item prefati villani laborant, quando mandatur. Item prefati sbor solunt 2 gallos et ancā. Item solunt ova 3 sexagenas per annum.

Villa **Olschany**, iuris ruthenici, censum solvit :

Item Procz de $\frac{1}{2}$ area, item Paszco de $\frac{1}{2}$ area, item Milian de $\frac{1}{2}$ area per $7\frac{1}{2}$ gr. |

Item Iwanko de $\frac{1}{2}$ area, item Waszyl de $\frac{1}{2}$ area, item Syenko de $\frac{1}{2}$ area, item Jaczko de $\frac{1}{2}$ area, item Andrey de $\frac{1}{2}$ area, item Coscz de $\frac{1}{2}$ area, item Abram de $\frac{1}{2}$ area per $7\frac{1}{2}$ gr. solunt.

Item Michalco de tertia parte aree 5 gr. soluit.

Item Iwan de tertia parte aree 5 gr. soluit.

Item tertia pars aree deserta, sed qui laborat — soluit.

Item Iwan de $\frac{1}{2}$ area $7\frac{1}{2}$ gr. soluit.

Item Jaczko de $\frac{1}{2}$ area $7\frac{1}{2}$ gr. solvit.

Item molendinator de $\frac{1}{2}$ area $\frac{1}{2}$ sexagenam soluit.

Item taberna soluit sexagenam et $\frac{1}{2}$ truncum avenae.

Item taberna alia soluit sexagenam.

Item Ilko et Syenko de integra area per 2 annos habent libertatem.

Item prefata villa stacionem soluit $\frac{1}{2}$ sexagenam in estate et laborant, quando mandatur.

Item omnes pariter kmethones solunt aucnam censualem IX cum medio trunco; item sbor per annum solunt 2 gallos et anciam.

Villa **Hoszko**, iuris ruthenici, omnes censum solunt in eadem :

Item quilibet kmethonum solvit de integra area 3 gr. et per truncum avenae, et quilibet de $\frac{1}{2}$ area soluit $1\frac{1}{2}$ gr. et per $\frac{1}{2}$ truncum avenae.

Item Alexius, item Mal, item Michno, item Jaczko, item Petrus, item Stepan, item Joszko, item Antosz, item Vaszco, item Demko, item Andrey, item Cuszma, item Hrycz, item Andrey alter, item Iwaszco, item Fedor: isti omnes de integris areis.

Item Miszko de $\frac{1}{2}$ area $1\frac{1}{2}$ gr. et $\frac{1}{2}$ truncum avenae.

Item Andrey ortulanus de orto soluit 6 gr., sed de $\frac{1}{2}$ area soluit $1\frac{1}{2}$ gr. et laborat quando mandatur. |

Item prefata villa laborat, quando mandatur; item villa dicta stacionem dat unam iuventam valoris mediam sexagenam, sed soli kmethones asserunt, quod dum serenissimus dominus venerit, solum dant stacionem, ideo quia magnos labores habent et veniunt ad labores per distanciam 2 miliarum.

Villa **Crownky**, iuris ruthenici, censum soluit :

Item Iwanko de area 15 gr.

Item Nyestorowa de area $\frac{1}{2}$ sexagenam, sed nunquam laborat

Item Slobyna de $\frac{1}{2}$ area $\frac{1}{2}$ sexagenam

Item Stepan de area 15 gr.

Item Fyeth de area 15 gr.

Item Nyestor de area 15 gr.

Item Joszko de area 15 gr.

Item Zanko de area 15 gr.

Item tres aree deserte.

Item taberna 4 florenos soluit, duos pro festo Trium regum et alios duos pro festo ss. Petri et Pauli apostolorum.

Item prefati villani ex antiquo laborarunt 3 dies, sed asserunt, quia ex novo laborant, dum et quando mandatur.

Villa **Jaszkmanycze**, iuris ruthenici, censum soluit:

Item quilibet kmethonum de $\frac{1}{2}$ area soluit per 5 gr., truncum avenae, per 1 gallum et per 6 ova.

Item Lyecho, item Stanko, item Hryczowa, item Thereszko, item Wanko, item Stepanowa: isti omnes de mediis areis. |

Item Iwaszkowa cum Thaschowa de integra area 10 gr. solvit.

Item Pyeszco, item Kywyorny, item Hrynko, item Trusz, item Sydor, item Luczka, item Wassyliecz, item Paszco, item Olyxa, item Coscz, item Zygala, item Fyeda, item Lysznyk, item Wanko: isti omnes de mediis areis.

Item pop nichil dat.

Item 3 cum media area deserta.

Item taberna dat duas marcas, unam marcam pro festo s. Joannis et aliam pro festo s. Martini.

Item prefata villa laborat, dum et quando mandatur; item predicta villa stacionem dat sexagenam, sed asserunt kmethones, quia solum in adventu serenissimi domini regis et non plus, et retinuerunt duas staciones.

Villa **Makowa** iuris valachici:

item prefata villa soluit daciam, item quilibet de integra area dat 5 agnos super pedibus, 2 porcos per 16 gr., 4 caseos valachicos aut 10 gr. pro caseis et pro cingula, quilibet caseus per $2\frac{1}{2}$ gr. et poprak per $\frac{1}{2}$ gr. |

Item Deschko et Andrey, item Andrey alter cum Thereschko, item Fyethko et Syen, item Coszcz et Myasz, item Hrycz cum Petro, item Waszylko cum Wanko, item Jaromi cum Iwan, item Myasz cum Szyenkone, item Syenko alter cum Iwaszco, item Jaczko cum Sydor, item Ichnat cum Lycz, item Petrus cum Danilo, item Lyecho cum Fedor: isti omnes sunt de integris areis et solunt ut supra.

Item kanyasz dicit, quia habet terciam partem mellis, penarum, agnorum, scropharum, kunycze, wychodu etc. Item knyasz tenetur dare quolibet in anno 12 agnos et pro festo Pasche agnellum.

Item prefata villa strungam dat in vere marcam et in autumpno aliam marcam. Item dat de melle unum polmyarek. Item supradicta villa similiter omnia facit et condescendit, sicuti medietas ville Brylnycze suprascripte, que est iuris valachici etc.

Villa **Starzewa**, et est iuris valachici:

Item istius ville quilibet kmetho de integra area dat 5 agnos super pedibus et per 2 caseos valachicos cum poprąk, valoris 5 gr., et per 1 porcum, valoris 16 gr. etc. |

Item Chodor, item Onacz, item Roman, item Stepan, item Fedor, item Zan, item Iwaszko, item Ilko, item Iwan, item Lycz, item Stepan alter, item Petrusz cum Climkone: isti omnes sunt de integris areis.

Item prefata villa tempore veris soluit strungam vnam marcam et tempore autumpni aliam marcam, item equum soluit sexagenam, item stacionem soluit vnam sexagenam; item quilibet soluit scrophas siue porcos, similiter sicuti medietas ville Brylnycze suprascripte, que est iuris valachici, item mel soluit.

Item knyasz habet terciam partem agnorum, scropharum, mellis, penarum iudicii, kunycze et vychodu; item knyasz soluit 12 agnos quolibet in anno et agnellum pro festo quolibet Pasche.

Villa **Smolnycza**, iuris valachici:

item quilibet kmethonum soluit de integra area 5 agnos super pedibus, per 4 caseos valachicos valoris 10 gr. et per 1 porcum valoris 16 gr., similiter ut et alie ville valachice.

Item Jan et Stan, item Fedor et Phil, item Hleb cum Waszkone, item Stepan et Michno, item Iwan et Petrusz: isti omnes sunt de integris areis et solunt ut supra.

Item Stepan et Fedo dant 2 mensuras mellis. |

Item prefata villa soluit strungam mediam sexagenam tempore veris et aliam mediam sexagenam tempore autumpni; item soluit stacionem eciam mediam sexagenam, item equum soluit marcam.

Item knyasz similiter capit ut et alii knyaszice de villis valachici iuris et dant similiter daciam ut et alii.

Item omnes kmethones, si habent scrophas, similiter ab eisdem solunt daciam ut et alie ville aut medietas ville Brylnycze iuris valachici.

Villa **Kroszno**, iuris valachici:

Item quilibet kmethonum de integra area solvit 5 agnos super pedibus, 4 caseos pro 10 gr. et per unum porcum valoris 16 gr.

Item Iwko et Symko, item Schandro cum Phil, item Iwan cum Hawrilo, item Clym cum Iwan, item Maxim et Fedor: isti omnes de integris areis.

Item Johen de $1\frac{1}{2}$ area soluit $2\frac{1}{2}$ agnum et 2 caseos pro 5 gr. et porcum pro 8 gr.

Item prefata villa strungam et stacionem solvit similiter ut villa Smolnyczza superius scripta; item equm soluit marcam et $4\frac{1}{2}$ gr.; item prefati villani, scrophas habentes, similiter ab eis solunt, sicuti medietas ville Brylnychezze iuris valachici.

Item knya sz similiter capit terciam partem, sicut et alii knyazy, et similiter eciam daciarn condescendit ut et alii knyazy.

Villa **Nyehrepka**: in ista villa omnes sunt servi; item quilibet servorum predictorum soluit truncum avene et per 2 gallos et hoc vocatur prasznyczne; item isti nihil faciunt, solum seruiunt, dum et ubi mandaverit illis capitaneus siue suus officialis: |

item Wassyl, item Jarofey, item Iwanko, item Zanyecz, item Luczka, item Slomeczyna, item Wanko, item Jaczko, item Fyetko, item Hrynycz: isti omnes de integris areis.

Molendina quatuor ad castrum Premisliense pertinentia sequuntur:

Item molendinum sub civitate Premisliense, super fluvio Schan.

Item molendinum in Olschany, super fluvio parvo.

Item molendinum in Krowniky, super fluvio Wyar nuncupato.

Item molendinum in Nyehrepka, super fluvio parvo.

Villa **Czykow**, iuris theutonici:

Item Iwanko de $1\frac{1}{2}$ laneo fertonem, vertel avene, caseum vaccinum et 3 ova.

Item Fyetko de $1\frac{1}{2}$ laneo $12\frac{1}{2}$ gr., vertel avene et 3 ova, gallum et caseum vaccinum.

Item Zanko de 3 quartis 23 gr., medium truncum avene absque macza et caseum vaccinum.

Item Hartim de 3 quartis $1\frac{1}{2}$ marcam, $1\frac{1}{2}$ truncum avene et 6 ova, gallum et caseum vaccinum.¹

Item Wassyl de $1\frac{1}{2}$ laneo 14 gr., vertel avene, 3 ova, caseum et gallum.

Item Michal de obschar $16\frac{1}{2}$ gr., 3 polmarky avene, gallum, caseum et 3 ova.

Item prefati kmethones laborant, quando mandatur.

Item ibidem bona et magna piscina.

Medica predium bonum:

Item omnes res in eodem invente et conscripte, et primo in oreo item $1\frac{1}{2}$ acervus ordeï; item $\frac{1}{2}$ acervus tritici vernalis, vna cum siligine vernali, alias iare; item acervus pisi vna cum ordeo; item duo acervi avene; item 6 acervi siliginis; item 11 vacce; item 3 iuencule, alias ialovyath; item 2 vituli nywrzasne; item 6 vitululi alias cyelath; item 6 scrophe; item ance 40; item 3 trunci papaueris; item 2 sexagene caseorum vaccinatorum; item vnus truncus rapparum succarum; item $\frac{1}{2}$ truncus mili; item 2 arvine; item $1\frac{1}{3}$ porcio sepi, alias polthora kraga; item 2 olle buteri; item 3 dolii caulium accetosorum; item $\frac{1}{2}$ truncus de granis canaparum; item 11 stirte feni novi et 16 stirte antiqui feni.

Villa Medica, iuris ruthenici:

Item quilibet kmethonum de integra area soluit truncum avene, per 2 gallos; item de $\frac{1}{2}$ area per $\frac{1}{4}$ truncum et per unum gallum.

Aree: Item Pyotrek de $\frac{1}{2}$ area, item media area deserta, item Derlycza cum Fyk, item Lyenyecz et Manyecz, item Czechowa cum Hawrilowo: de integris areis.

Item Jozsko et Michno de integris areis.

Item Antosch de media area.

Item desertum.

Item Marczynowa de $\frac{1}{2}$ area.

Item Jacco cum Waszyl de integra area.

Item Andrey piscator de $\frac{1}{2}$ area nihil dat, sed sedet ad voluntatem domini.

Item Thymosz, item Lycz cum Dorofyey, item Josz cum Lyechno, item Lysz et Hrynko: de integris arcis.

Item Sidor de $\frac{1}{2}$ area.

Item desertum.

Item Hryn cum Balasz de integra area.

Item Manyecz de $\frac{1}{2}$ area.

Item desertum Mayowskye.

Item Feythko et Maliyan de integra area.

Servi ibidem:

Item Fedor de integra area

Item Feythkova de $\frac{1}{2}$ area

item $\frac{1}{2}$ area deserta.

Item Janko et Sydor de integra area 2 truncos avenae et 2 gallos dant.

Item prefati kmethones laborant, dum et quando mandatur.

Item thaberna soluit marcam de area, truncum avenae et 2 gallos, sedetque in ea Mykytha.

Item Wanko tabernator de area taberne soluit marcam, truncum avenae et 2 gallos.

Item Pillp tercius tabernator de area soluit marcam, truncum avenae et 2 gallos.

Item Syenko et Jacob tabernatores solunt marcam, truncum avenae et 2 gallos. |

Item taberna deserta una.

Item Jacob Woszny in taberna sedet et nihil dat.

Villa Schahynye.

Item Iwanko et Hrycz de integra area solunt 1 truncum avenae, 2 gallos et isti 2 solum laborant.

Servi ibidem: item Stanko cum Manko de integra area, item area integra deserta. Item Hanyczko de taberna $\frac{1}{2}$ sexag., $\frac{1}{2}$ truncum avenae et 1 gallum.

Item prefati villani similiter faciunt sicuti villa Medica.

Item ibidem est molendinum et piscina.

Opidum Moszczka:

Item venientes omnes consules de dicta civitate Moszczyszka fassi sunt et recognoverunt, venisse omnes fructus sive proventus de civitate Mostiensi super partem serenissimi domini solum 32 marcas cum 16 scotis.

Item ibidem sunt duo molendina bona etc.

Finis huius operis.

Miscellanea.

Рукописні церковні книги в с. Волосянці, Стрийського повіту¹⁾.

І. Євангеліє писане з р. 1574 — „Євангеліє тетръ“.

Книга складаєся з 171 карток нумерованих, 31 см. високих і 21 см. широких; оправлена в окладинки з букових дощок, що були колись обтягнені шкірою. Заголовної, кількох перших карток і остаточної нема. На картках 1—54 написано євангеліє Матвія; картка 10 і 11 видерті, осталися від них лише малі куснички. На обох сторонах картки 55 подано перегляд глав (зміст) євангелія Марка; на картці 56 переднє слово до євангелія Марка; на першій стороні 57 картки починаєся само євангеліє Марка і тягнеся аж до картки 82 включно. На картці 83 подано зміст євангелія Луки; на картці 84 переднє слово до тогож євангелія; на картках 85—132 міститься євангеліє Луки, але з карток 117—127 лише слід. Вкінці на картках 133 і 134 подано переднє слово і зміст до євангелія Івана, а на картках 135—170 тягнеся само євангеліє Івана, котрому бракує кінця, бо картки 153—163 дуже зіпсовані, з карток 163—170 лишився лише слід, а з дальших, ostatnich карток навіть і того ні.

Ціле євангеліє писане кирилицею, з титлами і юсами, букви великі на пів сантиметра; на одну сторону приходить менше-більше 25 рядків письма; письмо правильне, рівне, виразне і гарне. Писане чорнилом, котре дуже мало пополовило — місцями більше, місцями менше; заголовки, зачала і початкові букви писані киноварією. Подаю кілька проб, докладних, скільки позволяє друкарський апарат значків:

---

¹⁾ Подаючи сю замітку, Редакція висловляє заразом бажання, аби й інші землі подавали до Записок того рода відомости про всякі старинности, які мали нагоду оглянути.

1) Отъ Матѳея, зачало ѿс.

Гѣ ѿзъ по|скылаю ва ѿко ѿк'ца по|срѣк вѣлькы. воу|дѣтѣ
ѿоуб мжѣри ѿко змѣа. и цѣли ѿко |голоуѣѣ. вѣнемьлѣтѣ ѿ члѣкы
при|дадѣтъ во вѣна соньмы'. и на соньми|ше нх ѿсеню вы'.
прѣк вѣкы' же и црѣ вѣдени воудете мене рѣ'.

2) Отъ Матѳея, зачало ѿи.

Не мните ѿко прійдо^x | вѣврѣши мирѣ. нѣ мѣ. прійдѣ | раз-
лжчтити чѣка на ѿцѣ своѣго. и |дщери на мѣрѣ своѣ. и некѣстѣ
на | свѣкровь своѣ. и власи чѣкѣ дѣашній его.

3) Отъ Матѳея, зачало ѿе.

И вѣнїидѣ въ црѣкѣ ѣжїж, ѿзгна всѣ прода|ющїа. и скжпжж-
цаа въ црѣкѣ | и трапезы' трѣжнїкѣ. ѿспроврѣ|же, и сѣдалища про-
дающїхъ голѣ|ви. и глѣ и. писан'но во ѣ, хрѣ'мѣ | хрѣ'мѣтѣ нарѣет'сѣ.
и пристѣпїниа к немѣ хромьа. и слѣпѣа | въ црѣкѣ и ѿсцѣлї а.

4) Отъ Марка, зачало ѿв.

Бдите и мѣтїѣ оубѣ | не вѣстѣ во коѣа гѣ домоу прїйдѣ. вѣрѣ
и полоубноци. илї въ пат'логлѣшѣнїѣ, илї оубро да не прїше въ
незабѣу | ѿбраше вы спѣша. а ѿ ва' глѣ вѣскѣм' | глѣ вѣдѣтѣ.
вѣже пѣхѣ и ѿпрѣсѣнцї. | по дѣ'оѣ днїю. ѿскалѣж архїерїѣ и кнї-
ж'ници, како ѣгѣ лѣстїю ѣмше оубїж | глѣа^x ж не ѣпрѣнїкѣ, ѣда како
мѣлѣва вѣдетѣ въ людѣхъ.

5) Отъ Луки, зачало зї.

И ѿсхожѣашѣ глѣ ѿ нѣ. въ | вѣскѣко мѣсто странї. вѣставї
їзъ соньмїцѣ, вѣнїидѣ въ дѣ сїмонѣвѣ

6) Отъ Іоанна, зачало ѿ.

Кѣ началѣ вѣ слѣво и слово вѣло кѣ | ѣж, и ѣж вѣ слѣво.
сѣ вѣ искѣни кѣ | воу. вѣсѣ тѣмѣ вѣша и без негѣ нїчтѣ | вѣ ѣже
вѣ. Кѣ тѣ живѣ вѣ. и живѣ вѣ сѣк чѣкѣ и сѣк вѣ тѣмѣ | сѣв-
титсѣ и тѣа ѣго не ѿвѣмѣ.

На першихъ карткахъ, себѣ то на карткахъ 1—14 і 17—37, і то
на першїй сторонї кождѣй карткї — пїд спѣдом текѣту евангелїя
поисанї дрібнїйшїми буквами, але тою самою рукою запискї про
спѣрядженѣ рукописї :

1) ... мѣтї. гѣрѣ нашѣ ѿчїзїнѣ'. велїкѣ зѣжжате

2) ѿстрѣка и доуѣвѣнскѣ. воѣкодѣ кнѣвскѣ.

3) пана ѣ мѣтї, вѣсїалїа. а к'їмѣнїю ѣго мѣтї

4) пана лаканокскѣ. пана вѣрїана. а при ѣппѣ

5) володымерскѣ. кѣ фѣѣсїѣ'. сїю кнїгоу

6) на ѿмѣа ѣглѣтѣ тет'рѣ. ѿмѣнїли ѣгоѣѣнїнї.

7) на ѿмѣа раѣ ѣжїї самоїло и зѣ мажѣнѣкою

- 8) своєю фео́досею. ѿ чады́ своїми. ѿвѣно́ ѿ мѣлѣ¹⁾
- 9) ко́ ѿ сѣйко́ съ по́уно́ю. ѿма́женкою́ своєю́.
- 10) горьѣни (видерто).
- 11) (вишкребано) ... (видерто).
- 12) книгоу́ на ѿма́ еглі́ѣ тетръ. до цр́кве сто́ѿ
- 13) ѿ живонача́ноѿ трѡйци. за ѿпжѣне́ѣ грѣхѡ́ сконѣ
- 14) ѿ на сѣйні́ѣ дша́ своѣ. а́ придали сѣю книгоу́ на ѿма́
- 15 і 16 картки порожні.
- 17) та́ моцне́ а́ непору́шено на вѣкы́ вѣчны́ѿ.
- 18) а́ хто ѿме́ ѿз... неѿ слоужити. повинѣ́ вѣ просити.
- 19) за раба́ вѣіа́. самоѿла ѿ зачада́ ѣ. ѿ за раба́ вѣіа́
- 20) семи́ѿна ѿ за ча́ ѣ. а́ хто вы ѿмѣ́к ѿнимати
- 21) то́уѡ книгоу́ на ѿма́ еглі́ѣ. ѡ тоѣ́ стѣ́
- 22) цр́кве сто́ѿ ѿ живонача́ленѣ́ трѣи́цѣ. а́ мы́
- 23) вишкребано.
- 24) (вишкребано) записоу́емо. не може́ егѡ́ ѡкати ни
- 25) вишкребано.
- 26) ѡ тоѣ́ сто́ѿ цр́кве сто́ѿ ѿ живонача́ноѿ трѡи́цѣ
- 27) а́ х'то вы ѿмѣ́к взѣ́ти по́ ѿли діа́конѡ́ ѿли діа́кѣ.
- 28) ѿли ѿны́ которы́ завы́ чѣкѣ. не ѿма́ѣ стати прѣ́
- 29) лице́ вѣіѣ́, ѡгню́ до́тоинѣ́ воу́де моу́цѣ вѣчно́
- 30) записана сѣа́ книга на ѿма́ еглі́ѣ тетръ.
- 31) (вишкребано) вѣіа́. по ро́жестве́ хѣ́к а́ѡѡ́. (1574)
- 32) мѣ́да ію́. дѣ. в дѣ́ стѣ́го а́ѿла ію́ды в ѿѣлю́.
- 33) да́вшемоу́ вѣ́ начати́, ѿ съвѣ́ршити вѣ́гоѿзво́ѿѿ
- 34) ше́моу́. сла́ чѣ́г ѿ пок'ло́неніѣ́ вѣ́ безконечѣ́
- 35) (вишкребано) а́минѣ́ а́ (вишкребано).
- 36) (вишкребано) еглі́ѣ мѣ́сгрѣ́ны́ѿ ѿ
- 37) мака́ріѣ́ по́ ѿва́чаньскы́ѿ:

Крім тої первісної записки, писаної переписувачем книги і тим самим так давної як сама книга — знаходять ся ще на картках 41—44 дві записки пізнійші і то, здає ся, значно пізнійші — писані також кирилицею :

- 41) Сѣю кни́га ѿмене́ еглі́ѣ тетръ кѣѿѿ
- 42) ра́ вѣіѣ́ а́ндрѣ́ѣ роу́жиловичѣ́ (замазано ѿ написано на-
томість : ма́геѡ́вичѣ́ :) ѿз своєю́
- 43) (нові́йшим писѣ́мом) га́сею ѿ сѣ́ном а́тимо́, ѿ за́тѣм а́ндрѣ́ѣм
роу́жиловичѣ́ ѿдѣ́ѣгоу́

¹⁾ мѣ — є неясно.

²⁾ Може і: єтати.

43) жоновъ досевъ изъ своими чадами (замазано й написано натомиць: своєю дбсею)

44) и придали еи до села хащованѣ ко цркѣи стѣго храма михаила а ктобы мѣ ѡддлити да бѣ прокла

Отже перша з тих двох записок звучала: „Сію книгу именемъ еугеліе тетрь купилъ рабѣ божій Аньдреи Роужиловичъ изъ своев жоновъ Досевъ изъ своими чадами и придали еи до села Хащованѣ¹⁾ ко церкви Стого Храма Миханла, а ктобы малѣ отдалити, да бу прокла“.

Друга з тих записок є поправкою попередньої записки, себ то то в попередній записці перечеркнено слова: „Роужиловичъ“ і під сподом написано замість того „Магеовичъ“, дальше слово „своевъ“ поправлено на „своею“, дальше дописано „Гасею и синомъ Артимомъ и зятємъ Андреемъ Ружиловичемъ Идвігою“ вкінці перечеркнено слова „жоновъ Досевъ изъ своими чадами“ а замість того під сподом дописано „своею Досею“. Ся пізнійша поправка писана зовсім иньшим почерком і далеко блідшим чорнилом, через що легко можна перечитати попереcherкувані слова, писані дуже добрим, темним чорнилом.

II. Друга книга — „Евангеліе учительное“, збірник недільних і сьвяточних проповідей.

Тепер ся книга обіймає 19 аркушів, кождий аркуш по 10 карток або 20 сторін; аркуші нумеровані церковними числами, картки нумеровані. Нема початкових карток і цілого остатнього, двайцятого аркуша. Значить, книга обіймала, здає ся, 20 аркушів = 200 карток = 400 сторін. Тепер є в ній коло 180 карток = 360 сторін. Формат: 30½ см. високий і 19 см. широкий. Оправлена книга в окладинки деревяні, обтягнені шкірою. Писана кирилицею з титлами і юсами, письмом дуже гарним і правильним. Заголовки та ініціяли писані кіновариєю та прикрашені орнаментами. Букви 2—3 mm. високі; на сторону приходить 29 рядків. Мова книги церковна, сильно зрущена і трохи зближена до народної; немало польонізмів. Книга уложена тим способом, що в порядку календарнім (почавши від нового року) подає на кожду неділю і кожде сьвято текст дотичного евангелія в свободнім перекладі, а потім, на підставі того евангелія „на у к у“.

Для прикладу подаю уривки з науки на великдень — в звичайній транскрипції, пропускаючи титла, акценти та юси.

„На день святаго а веселого из мертвых вѣстанія господа бога а спаса нашего ісуса христа. Наука от евлія святаго. которою нам

¹⁾ Хащоване, село в Скільщині, сусідне з Волосянкою.

ознаймити рачиль христос сынъ божій. през іоана святого євлиста.
вѣд. тыми словы.

Кды приходилъ вечеръ. оногo свята жидовского. Марія Магда-
лына. и другая Марія пришли къ гробу. аби ся запевне довѣдали
що ся дѣет у гроба. Тогды въ той часъ почала земля барзо дры-
жати. аггелъ зышол з неба и пришедши къ гробу отвали от него
камень. и сѣлъ на немъ. и былъ его образъ. яко бы блискъ свѣт-
лости небесной. и одѣня его бѣло яко снѣгъ. а оныи сторожеве
которыи то стерегли. излякли ся и были яко мрѣтвы.

конецъ євгліи. Правдиве южъ христіане выплѣнило ся про-
рочество. альбо оная старая повѣсть. народови людскому. ажъ по
фрасунку завше бываеъ веселіе а по бури бываеъ ясность. о за-
правды великій то фрасунокъ былъ. и великое забурѣня христіян-
номъ православнымъ, же отъ початку свѣта завше ходили смутно.
народ христіаньскій. абовѣмъ знали вшитъски же мали ити до пекла.

Під сподом тексту і по краях (на маргінезах) є численні за-
писки, писані с корописію, але нема записки, де коли і ким пи-
сана книга.

1) Записка під сподом тексту на перших сторонах першого
аркуша так споловила і знищена, що годї її відчитати — хіба по-
одинокі слова. Іменно можна прочитати слова: „до села Ізѣ. до
храма¹⁾).

2) Записка під сподом тексту на 1—5 стороні пятого аркуша:
„Сия книга Наимя евангеліе учительное раба божого Іерея
Ѳеодора Із братнею Своєю Із подружием Своими Із домачадци
Своими за здравіе Своє І заотпущеніє грѣховъ Своихъ волныхъ
и неволныхъ І за родичовъ Своихъ вѣчноі Памяти рок. бож. 1673
(1673). Іерей Ѳеодор Дулишковичъ“²⁾).

3) На 16-тій стороні 10-ого аркуша з боку на маргінезі
є записка — властиво лист писаний одним сьвященником до другого,
при чім ціла книга служила за листовий папір. Лист той писаний
дуже давним письмом, скорописію дуже подібною до кирилиці,
з титлами. Осъ він:

„В Бозѣ Превелебный Господине отче илие здоровья доброго
и на всецасливого Повоженя от господа Бога всемогочого на лѣта
долъга І лѣта незамѣронніе чого вам жичу. Прошу честь вам брате...
з ласки своєи мѣнѣ пожичити Полустава у дорогу“.

¹⁾ Село Іза — над Тисою, в Мараморськім комітаті.

²⁾ Дулишковичі — старий і численний сьвященничий рід на Угорській Русі,
оден з Дулишковичів відомий як місцевий руський письменник і діяч.

Письмо, здає ся, давнїйше від того що в записці під 2).

4) На передостатній стороні аркуша 14 є така записка:

„От рождества Христова Року божого **а.џ.с.с.** (1775) мѣсяця Мая Дня **к.д.** (24) — тото ся дѣяло по вознесенію: Человѣкъ.. (буква не незбірна) умерзло уполонїѣ. — Михайлѣ Дулишковіцѣ“.

5) На остатній стороні аркуша 14:

„**ѦР.Х.С.** — **аџав:** (1732) стояло коли ишла стрѣла от полудевной страніни на польску лєнѣша огню Того року не изгибав снѣг допо ирю тогда жона замерзла о ирю на верху и чоловѣкъ у нетрѣв пѣст замерз“.

Записка ся писана кирилицею.

6) Крім того є ще багато иньших записок, що їх годї відчитати.

Кільканацять разів на ріжних місцях пописано „помощь моя от Господа“.

Декуди писані поодинокі букви і проби рисунку. Раз є пословиця:

„Въ юности не хотяще труждати ся

Во старости злѣ страждетъ“.

7) На картці, наліпленій на задній окладинці, виписано кирилицею отсей вірш:

„Пѣснь киевскаго печерскаго монастыря | виложена в Киевѣ градѣ престой бци.

Панѣно хору анѣгелского. Крулева неба гурнего. Возри на мя на грѣшныка — вшитких нецнот милосника. Обрут ку мнѣ очи свои а обачь неронди мои. Которием з млдости пелнилием. И во них вѣкъ свой стратилем. розумѣлемъ же до вѣка. роскошь ма тримаць человека. але мя то омилило, що власне якби не било. цож мам чинити утрапѣній. мукою вѣчною растрашѣній. На котору ся удати сторону. Кому ся отдати во оборону. синамъ твего розгнѣвилем. приказаній не полнимем. стратилем вѣкъ свой в марности. повстань ти моцарко моя. нех мя бронит рука твоя. от неприятеля злого. до конца живота мего,... хоров аггелських гетмана... Висолѣтъ... орлове. киевѣских печар отцове. Вернѣте дне... трапѣоне... грѣхи заражоне. благайте скрулевою пана.

III. В повисше описаній книзі „евангелію учительнім“ знайшов я 8 карток — рештки якоїсь иньшої книги: вони иньшого формату, писані иньшим письмом і иньшою мовою. Формат: високість 30 см., широкість 17 см. На сторону приходить 34 рядки письма. Письмо (кирилиця) меньше правильне; чорнило дуже поруділе. Заголовки писані червоно і прикрашені орнаментами. Титлів

дуже мало; юса ж нема зовсім. Мова українсько-руська; польонізмів не багато. Судячи по заголовкам — картки ті останки якогось збірника проповідей. Читаємо на одній картці такий заголовок: „Казаня на вознесеніє. Благодать и даръ Стго дха Братіє буди Свами аминь. Наймильшии хрістіяне. послухаймо письма слова божого о томъ святѣ днешномъ...” і т. д. На иньшій картці читаємо такий заголовок: „Слово учительное к людем в неделю мытареву албо... арменохъ проклятыхъ и о вѣрѣ их студ... Православный милыи христия...” і т. д.

На двох картках — як легко догадати ся з тексту — писана легенда про сьвятого Алексія. Виймаю з неї кілька уривків.

Початок одної картки трохи знищений.

„... ти панъ великоможный... (заслу)житьь собѣ симбрилю. а коли виполнило ся зѣ лѣтъ: и прішовъ тотъ день. у который то алеѣей святый преставитися и пойти стого свѣта, на вѣчное мешканя, в небесныи роскоши. и повелѣ своему служѣ принести каламаръ и паперу, и сѣвши написавъ у листѣ все житие свое побожное: и ознаймилъ иж то естъ алеѣей сынъ вашъ отче мой милый и мати моя коханаая и твой власный облюбенець, моя вѣрная панно, которыи то есме собѣ чинили прісягу, господу богу чистоту свою телесную заховати до своєї смерти. дякую ти панотче и панѣ матко за выхованя доброе. дякую и тобѣ панно моя наймильшая за твою добрую вѣру. и держи еи до конца: а зо мною ся увидиме. въ остатный день. а такъ написавши лист, лѣтъ на постелѣ своей и отдав душу свою господу богу. в неделю межи службами а лист тот держав у правой руцѣ своей“... „...и сойшло ся многое множество народа во двор Евфимиевъ. и почали искати. и ту пришовши слуга оный который алексеевъ служивъ и рече Евфимиевъ самому: пане умеръ нашъ пелѣрімъ и лист якийсь держить у руцѣ. на щос у мене учора просив каламару и паперу, а теперъ мертвъ лежить. Слышавши то Евфимій пошовъ борзо самъ. и ушол у келію ано лежить жебракъ его мертвъ. и хотѣвъ узяти оный листъ изъ руки его и дознати ся що тамъ въ немъ написано. але алексей его не упустивъ з руки своей: теды Евфимій закликавъ голосно; и пришли царѣ и патріарха... и приступивши оба царѣ: онорій и аркадій хотѣли узяти тот листъ: але онъ и тѣмъ не давъ“...

До сього додаю дві записки на церковних книгах перехованих при церкві в с. Сенечолі, теж повіт Стрийський, недалеко від Волосянки.

„Тріодіонъ“ виданий Петром Могилою в Кієво-печерській Лаврі року 47м (1640), видане друге, на перших сторонах книги:

Ро(ку) Божия 47ми. (1648) Во имя (от)ца... Азъ Григорій Печя(къ)... книгу рекомую трио(дь) по(ст)ную и (зо)зате(м) Свои(м) Наймильши(м) олексою Гусако(м) И даємо є(и) вѣчными часы до Села Синечола До Ц(е)р(кв)и С(вя)таго Храма А(р)хистратига х(ри)сто(ва) Михайла за панованія и(хъ) мости пана Чо(л)га(н)ско(го) за Панованія Короліа Владыслава Четве(р)того За Пана Гетмана Станѣслава Конечпо(л)ского А далисмо за то осмнасце злоти(хъ) За Своє отпущеніє Грѣховъ А хтобы є(и) смѣ(лѣ) о(т)далити и(зо) той Це(р)кви продати украсти позичити Стаковы(м) На Стрѣ(ш)но(м) Судѣ пре(дѣ) неліцемѣ(р)ны(м) Судією зо (м)ною Су(дѣ) буде(т) И на увесь его дом Неха(й) буде(т) Про(к)лятство Анаѣема Амѣнь.

„Апостолъ“ печатаний у Львові в типографії Міхала Слібски року 47нд (1654), на перших сторонах:

Року... 47ди (1668) Во(и)мя о(т)ца И сына и стаго духа амѣнь. Я Катерина Малоушка Сію Книгу рекомую апостолъ купила за о(т)пущеніє грѣховъ(ъ) и за василя небощика изавсѣхъ котории пре(д)маєстато(м) Б(о)жіймъ Су(тѣ) и о(т)даєме ви вѣчными часы До села Синечола доцеркві Стого Храма А(р)хистратига Х(ри)сто(ва) Михайла иза его М(и)л(о)сті велікаго Корол(я) Іоана И за панованія его милости Пана Жураковского... Ахтобы ви смѣ(лѣ) отдалити о(т) тои ц(е)ркви продаті позичити Иукрасти Стакови(м) На страшномъ Судѣ пре(дѣ) неліцемѣрнымъ Судією зо мною Судѣ буде(т) мѣти и на уве(сѣ) его до(м) нехай буде(т) проклять Анаѣема. Амѣнь(ъ) Амѣнь(ъ) Амѣнь(ъ).

В скобки поставлено букви, взяті з титл і значків скорочень.

В. Охримович.

Документ 1586 р. про козацький промисел.

Низше поданий документ, присланий нам співробітником д. Миколою Княжевичом дає інтересний побутовий образок ХVІ в. Трох козаків „низових“: Орел, Щенсний і Климків товариш продали 8 коней татарських — очевидно, сьвіжо здобутих з „диків“ і пригнаних до Черкас, остропольським міщанам Турчиновичу й Грицевичу, що мабуть чи не за конями спеціально й їздили до Черкас. Коней купили вони перед старостинським урядом, за дозволом підстарости, що очевидно з тієї продажі щось собі взяв, але по тій продажі приїхав сам староста — Михайло Вишневецький, казав собі тих

коней показати й вибрав собі одну кобилу — одначе не взяв за дурно — бо то вже були коні перепродані, а заплатив кілька ссотів — дві копи грошей: у самих козаків, коли вони приходили „в земли неприятельскои здобывшися“, звичайно старостинський уряд брав „одно щось лїпше“. За се видав він квіток Острополянам, щоб їх перепустили вже не чіпаючи в иньшїм його замку — Каневі: тоді з Черкас ще не відважались їхати просто степом на Волинь, а як бачимо, їхали на Канев і Білу церкву.

Випадок звичайний, щоденний, та він стає інтереснїйшим, коли зміркуємо, що се діялось 1581 р., серед т. зв. козацької реформи Батория, коли він, вибравши з козаків *przedniejszych z nich* на *posługę naszą*, зобов'язав їх „кримському хану, його доржаві, людям, улусам, степам не чинити жадної шкоди анї в худобі, анї в жадній річи“ (*Acta Stephani Batorei* ed. Ianicki с. 36, 338 — 1578 р.) своєвольну решту козацьку заберав ся винищити. Зверхнїм доглядачем того всього настановлений був — той самий черкаський староста Михайло Вишневецький, що на його урядї продавали козаки татарських коней і сам собі вибрав між ними конячку! Перуни, що греміли в Варшаві, дуже, слабою луною, як бачимо, відзивались над Дніпром.

Але покупців спіткало лихо на дорозі в особі „Янчи Венгра“ — того самого Янчи Беґера, що служив аґентом Батория в зноси́нах з козаками і якийсь час титулуєть ся козацьким писарем (звістки про нього зведені в статі д. А. Стороженка про Оришевського — К. Старина 1897, I с. 142—3). Він їхав з королівськими грошима до Київа — а звідти мабуть до Черкас, віз гроші козакам (порівняти звістки про сю його подорож — *ibidem*) і коло Білої Церкви спіткав тих Острополян. Поміркувавши, що воно є, заарештовав він коней і привів до білоцерковського старостинського уряду, де й списано сей документ. *Tempus et oleum perdidit*, зіставлось сказати Острополянам.

М. Г.

Wypis s ksiąg zamku króla Jego Mczi Białocerkiewskiego.

Roku 1581 miesiąca maia 25 dnia, we czwartek, postanowiwszy sie przedemną Dimithrem Kurcewyczem Bulygu, podstaroszczym białocerkiewskym, sluga króla iego msczi, pan Janczi Wengier, opowiadanie thymi słowy uczinil: yss iako dnia dzisieiszego we czwarthek yadonc do Kiłowa s pieniedzmi króla iego Msczi y przyezdzaiąc go do Bialecerkwi u rządu win pothkałem się na przechrzesciu na poliu z miesszczany osthropolskiemi, poddanemi kxiązencia Jego Msczi woiewody kiłowskiego na imye Yendrzejem Thurczinowyczem y Iwanem Hriceniczem, a oni wiodą koni throie thatharskych, a cworo kliaczy,

tho iesth : kon gniady hromula, piąthno u niego na łopatce lewei krzisz y rozsochi; bachmath plesniwy koilobriwy, lysi, piąthno u niego na łopathe lewei dwa wręby, thakze y na policzku, i thrzeci kon młody sspakowaty, piąthno u niego na łopathe lewei ogniwo, drugie piąthno na yedney nodze lewei półmiesiaca; kliacza hromaczica siwa ze zrehcem' płowym, piąthno u niey na lewey łopathe krzisz, u thei ze klicze drugie piąthno na lewey zadney nodze półsthrzemienia; druga kliacza gniada ze zrzebienciem, piąthno u niei na łopathe lewei ogniwo, a na zadney nodze lewei drugie piąthno — osczi; trzecia kliacza płowa, piąthno u niei na lewej łopathe widła, thakze na lewej nodze zadney kilow; czwartha kliacza czisawa, piąthno u nyei na zadney nodze pręth. A gdym the poddane kxiązencia iego msczi w Ostropolan spothkał, pithałem ich, skąth by the konie myeli, thedy mi w the słowa powiedzieli: yześmy kupili w Czerkassach w-rzędzie iego msczi kniazia Michaiła Wyssniowieckiego za pozwoleniem podstharościego czerkaskiego pana Stanisława Czirskiego, y gdyśmy tych kony y kłacze wszysthkiego ośmiro kupili, w thym lego mscz kniaz stharostha czerkasky do Czerkass prijechał, a one konye y kłacze nam przed się kazał przywiescz. Y gdismy przed yego mscz przywiedli, thedi s thich ośmiorga koni, czośmy u kozaków nizowych, tho yesth u Orla, u Szczę-sne(g)o y u Klimkowe(g)o thowarzissa pokupili, wybrał sobie kłacze siwą hromuczice ze zrzebienciem, za kthórą nam dał dwie kopie grossa, yakoss y kwith nam yego mscz kniaz Wissniowiecki dał, zeby nas s thymy końmy y kliaczamy dobrowolnye przes Kaniew przepószczili Kthóre konye wyssey pomienione y kłacze przy opowiadaniu swoim do mnye na urząd królia yego msczi oddał, yakoss przy onym opowiadaniu pana Yanczego Wengra byli Ich Mscz pan Adam Gosławski, rothmistrz królia yego msczi białocerkiewsky, a pan Ostafi Sękarowsky. Y prosił mnye pan Yanczi Wengier, abym tho opowiadanie ye(g)o y oddanie onych kony do rąk moych abym do ksiąg zamku królia yego msczi białocerkiewskich zapisać roskazał, co iesth zapisano, na co pan Yanczi Wengier y wypis s ksiąg pod pieczenczią moią y pieczencziami pana Adama Gosławskiego y pana Ostafiego Sękarowskiego y z podpisamy ręki własney do siebie wziął. Pisan w Białocerkwi ...ka¹⁾ власна. Adam Gosławski manu propria.

Три печатки: Курцевича, Гославского й Сенкаровського, остан-
ня з руськими ініціалами (ЄПГ).

Архив Скарбу коронного при Варш. Казенній Палаті відділ
IV, кн. 9.

¹⁾ Початку годі відчитати — вшито в оправу.

Образок з львівського життя в середині XVII в.

Подаємо тут урядовий опис події, що сталась у Львові при Руській вулиці межі шляхтичем та руським священником. Польський шляхтич зневажив по п'яному поганим способом о. Кобилянського, проповідника при Успенській церкві, коли сей саме входив у церкву на богослуження, а опісля напав зо слугою на дім єпископа Желиборського і починив у нім шкоди. Факт сам собою доволі дрібний, однак він, так сказати-б, належить до сих типових подій межі обома народностями у Львові. Про утиски православних Русинів і зневаги їх національних та релігійних почувань читаємо дуже багато в історії львівської Руси, але вони походили майже виключно зі сторони фанатичного міщанства, перейнятого католицького духовенства. Тут справа о стільки відмінна що зневагу руським духовним особам заподіяв шляхтич. Ми не можемо приписати шляхті нетолеранції в тій самій мірі, як латинському духовенству та міщанству, тому то признати мусимо, що тут не мало заважила звісна шляхотська самоволя, яка проявлялась дуже часто під час побуту шляхтичів у місті.

Річ дієся саме в тих часах, коли шляхта Руської землі на око більше тверезо дивилась на відносини межі обома народностями — руською та польською. Тоді у постановах судово-вишньєських соймиків поручається послам старатись на соймах: „zeby iusz religia grecka we wszystkich exorbitanciach y praetensiach swoich vspokoiona byla...“ Але мабуть такі бажання були викликані страхом перед українськими революціями. Переходить острах — переривають ся й ліберальні гадки, а виступають події подібні тій, яка тут описана. В частім зневажанню руської народности і віри так зі сторони шляхти як польського міщанства належить шукати причин ворожого, хоча дуже несмілого і неясного, становища руських мешканців Львова підчас походів Хмельницького. Що правда, становище Русинів підчас другої облоги Львова, що була як раз рік по описанім тут випадку, було льояльне, але се поясняється відмінним характером облоги. Хмельницький не хотів зовсім здобувати Львова, і як раз приходили львівським міщанам з козацьких кругів слова заохоти до трівки в обороні.

Описана тут справа закінчила ся на самій протестації. В судових актах львівського замку не подибуємо ані позову ані декрету що до того випадку. Сама пошкодована сторона мабуть добре знала, що не буде мати за свою зневагу ніякої сатісфакції, тому-ж,

видно, й не змагалась судовою дорогою. Що сеї справи не подибуємо поміж актами львівського маїстрату, се річ зовсїж звичайна, бо в осудї справи, де одною стороною був шляхтич, одиноким компетентний був гродський суд.

Документ сей взято з львівських гродських актів т. зв. Бернардинського Архива у Львові: *Inducta Relationum Castrensi*um t. 402 з 1654 р. ст. 1833—8.

Feria tertia in vigilia festi natiuitatis sancti Ioannis Baptistae, a. D. millesimo sexcentesimo quinquagesimo quarto (23 червня 1654).

Do wrzędu y xiąg tutecznych grodzkich lwowskich oblicznie stanąwszy przewielebny w Chrystusie pan imc ociec Arsenius Zeliborski, lwowski, halicki i Kamienca Podolskiego religiey graeckiey władyka y nabożny ociec Elizeusz Kobylanski, przy cerkwi założenia Wniebowzięcia Naswiętszey Panny Maryey, w miescie Lwowie będącey, mieszkaący kaznodzieia, z przytomnością przereczonego imci oycy władyki, natenczas przy cerkwi pomienioney residuiącego y obecnie będącego, zaobliwie swiadczyli y protestowali naprzeciwko vrodzonemu imci panu Hieronimowi Kuropatnickiemu, vczynku nizey mianowanego principałowi, y sługom iego, pomocnikom, ktorych imienia y przezvisk protestantes nie wiedzą, ale iemu dobrze znaiomi są, y na potym w pozwach, gdy sie o nich dowiedzą, mianowac sie deklaruią, albo tez w inquisitiei wiadomo sie pokazać, ktorzy na ten czas z niem w liczbie trzy albo cztery byli, o to,

iz pomieniony imc p. Kuropatnicki, nie mając naymniejszey przyczyny od protestantow, nie nie pamiętaiąc na boiazn bożą, poszanowanie sług iego y osob duchownych, o pokoju pospolitym, kazdemu z osobna a osobliwie ludziom duchownym stanu szlacheckiego y wszelakiey condycyey ludziom, a osobliwie tu we Lwowie przy kosciołach y cerkwiach y w gospodach ich surowie prawem koronnym obwarowanego, we wtorek blisko przeszły o godzinie nieszporney, gdy pomieniony ociec Elizeusz, kaznodzieia, człowiek w leciech podeszły y szędziwy, z mieszkania imci oycy władyki, tamze zaraz przy forcie cerkwie pomienioney będącego, dla nabozenstwa swego do cerkwie wyszedł y na tę forte wstempował, pomieniony pan Kuropatnicki, idąc y przychodząc do teyze forty, iego zpotkawszy, piiany in contemptum religionis ipsius, nie pamiętaiąc na szędziwe lata iego y zakonnicze, naprzod za brodę siwą porwawszy iego, targając, włosow wiele szędziwych wyrwał, słowami niepoczciwemi osobe iego duchowną zelzył, potym szable dobywszy siec y bic chciał. Aż z opatrznosci Panskiej sługa imci oycy władyki trafunkiem na ten despect staruszka przy-

szedrzy, takowey violentyey iemu broniąc y słowami łagodnemi iego chcąc vblągac, aby oycę pomienionego zaniechał, prosił. Na te słowa łagodne y prozbi iego nie dbaiąc, popusciwszy pomienionego starca, na przerzeczonego sługę imci oycę władky, szlachetnego Jana Boiarskiego z czeladzą swą impet obrocił, y onego szablami siekąc, broniącego się, za pomienionym oycem prędko vchodzących (sic) y składającego się w dom mieszkania imci oycę władky wparł y wygnał, tak iż ledwie przed niemi kamienice zamknąc vsignał, z ktorey zapalczywosci swoiey nie mogąc drzwi dobydz, sztychem szable na podpieraających bili y we drzwi siekli. A potym, gdy iuz obaczył z pomocnikami swemi, iż drzwi dobydz nie mógł, lub proszony z gory, aby od takowey violentyey hamował się, ex opposito mieszkania imci oycę władky zaszedł do gospody imci pana Martiana Grabianki, oyczyna swego, y tam z tey gospody, a osobliwie z izdebki, gdzie pan młody Grabianka mieszkanie swoje ma y nauki swoje odprawuie, przez vlice szpetnie łaiąc y lżąc protestantes y stan ich duchowny, do okien mieszkania imci oycę władky kamieniami sam y z czeladką swoją, gratami, kosciami y studentskiemi kałamarzami czeladce swoiey ciskac rozkazywał y sam ciskał. A potym, gdy obawiając się takowey insolentyey iego, protestans ocięc władka okiennice zamykac kazał, z łuku strzelac począł. Y w tym ciskaniu y strzelaniu naprzód kamieniem obraz męki Chrystusa Pana Zbawiciela naszego, na tym mieyscu, gdzie protestans niegodne nabozenstwo swoje Panu Bogu zwykł oddawac, stojący, kamieniem z mieysca onego strącił y w poł figury Panskiey vderzył. Potym na toż mieysce przeciwko łozku iego w pawiment y w cegle z łuku strzalał vderzył, aż zelezce zagięte z pochopu w płatek v łozka iego vderzyło. Postrzegszy potym, iż protestantes pokoiu świętego przestrzegając, ręki iego vchodząc, do wyszszego mieszkania vszli, y tam pomieniony pan Kuropatnicki postrzegszy y dowiedziawszy się o nich, takimże ciskaniem kamieni y strzelaniem z łukow onych infestował, do izby gospodarskiey oknem w ramę zwierciadła wiszącego strzalał z łuku vderzył, tak iż z tamtąd mieysca spokojniejszego protestantes szukac musieli, słowami zelzywemi y sprośnym łaianiem onych, nie opuszczając przez czas nie mały, lżył y znieważał. Ktorey zniewagi sweiey y stanu swego duchownego protestantes inquisitią na niego dowiesc ofiaruią się y powtore o takową zelzywosc siebie y stanu swego duchownego, pokoiu pospolitego zgwałcenie, przeciwko pomienionemu imci panu Kuropatnickiemu, czeladce y pomocnikom iego swiadczą y protestuią się, ofiaruiąc się z nim y pomocnikami iego prawnie o to czynic.

Et in verificationem praemissorum praesentavit officio praesenti imaginem crucifixi, ictu lapidis derasam, sagittas duas, lapides, ossa et atramentaria duo. In qua imagine officium praesens vidit derosionem imaginis. Hic ibidem in continenti coram eodem officio et actis praesentibus castren. capit. leop. statuit ministerialem regni generalem prouidum Ianussium Muszynski, officio notum sibi mli euidentialis testimonii gratia adhibitis Nicolao Bratkowski et Casimiro Strusowski, qui statuti publice libereque recognouerunt, — iz ia wozny y z szlachtą chodzącem we szrodę do domu Stephana Laskowskiego, gospody na ten czas imci xiędza episcopa, przy forcie cerkwie oney, y tamem widział w oknach szyb pięć wybitych, w dolney sieni drzwi sztychem przebite y dwa razy w nich ciętych, w teyze izbie dolney w pawimencie w cegle znak, gdzie strzała vderzyła, w drugiey izbie na gorę strzała w ramie zwierciadła tkwiącą—zastalem y okno postrzelone widziałem, co przez imci pana Kuropatnickiego y czeladz iego vczyniono iest.

C. Томашевський.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1895 р.: Часописи видавані на Україні російській.

(Далі.¹⁾)

Університетськія извѣстія (київські), кн. 1—12 (рік XXXVI).

З розвідок присвячених історії літератури важніші: А. М. Лободи про руський богатирський епос (N 1, 4, 10, 11). Автор розбирає справу головнo з погляду історично-літературного, етнографічного та поясняє характери і походжене богатирського епосу. — Е. Анічкова, про наукові задачі історії літератури, вступна лекція (N 4). — Н. Гльокке, Рифмотворная Псалтир Симеона Полоцького та її відносини до Псалтирі Яна Кохановского (N 9). — К. Радченка, сербський письменник Досифей Обрадович і його літер. діяльність (6). З праць історичних найважливіша В. Данилевича: Нарис історії полоцької землі до кінця XIV ст. (N 1, 2, 5, 6, 9, 11). Праця ся обговорена в „Записках“ окремо (т. XVIII). М. Довнара-Запольського, з історії литовсько-польської боротьби за Волинь (N 8), обговорена також окремо (т. XIX). Згадаємо ще розвідку І. Лучицького, Селянська земельна власність у Франції до революції (N 3).

Поміж офіціальними рецензіями визначає ся прихильна рецензія В. Антоновича на працю П. Іванова „Историческія судьбы Волынской земли“ (N 3). З інших зазначимо просторий огляд важніших праць зі славістики за 1895 р. Т. Флорінского (N 5).

В додатках визначають ся: М. Довнара - Запольського „Пісні Пинчуків“, збірник етнографічних матеріалів зібраних на Білоруськім Полісся (NN 1, 2, 4, 6, 9) вже обговорений в Записках (т. XI). І. Косоногов і П. Броунов подають дослідні метеорологічної обсерваторії

---

¹⁾ Див. Записки т. XVII.

університету сьв. Володимира (NN 1, 3, 7—12). Проф. В. Антонович подає продовжене і кінець огляду: Монети старинного сьвіта переховані в нумізматичнім кабінеті унів. св. Володимира (NN 2, 5, 10—12).

Вкінці згадаємо ще: Н. Яснопольського, про географічний розклад державних росходів у Росії (1—7, 9, 11, 12), та І. Козловського видане „Соверщанія краткого лѣтъ 7190—92“ С. Медвѣдева (N 2).

Записки императорскаго харьковскаго университета (кн. 1—4).

В науковім відділі надруковано: продовжене праці проф. І. Нетушила „Огляд римських державних старинностей“ (N 1, 3); продовжене праці проф. Л. Загурекого з римського права (1, 2, 4); проф. І. Оршанський надрукував частину своєї студії про спадщинне право (1, 2, 3); далі іде переклад А. Менгера (бувшого ректора віденського унів.) про соціальні завдання судівництва (3); А. Вязігіна — Примітки до історії західноєвропейської полемічної літератури XI ст. (докінчене N 4); згадаємо ще статтю проф. Бузескула: Генрих Зібель як історик-політик (4); вкінці подані результати метеорологічних дослідів універс. стації (1, 4).

У відділі „Літописи харківського університету“ (N 1, 3, 4) подибуємо продовжене праці проф. Багалія „Нарис історії харківського університету“; проф. Лебедєва „Історія богословської катедри в харківськім університеті“; проф. Зеленогорський подав початок біографії Н. Шада, що був професором філософії в Харківськім університеті (1804—1817); проф. Попов подав огляд життя і діяльності прозектора Ф. Гана; некрологи (проф. Собестиянського, Кучина, Сокальського) закінчують сей відділ.

З відділу критики зазначимо рецензію проф. Шепелевича на книжку А. Кіріпичікова „Очерки по истории новой русской литературы“ (N 3). В додатках друковано переклад праці Кардуччі „Огляд розвитку національної літератури в Італії“ переклад Ріттера (3, 4). С. Т.

Труды Киевской Духовной Академіи.

„Галицько-руська депутація в Римі. По поводу 300-их роковин Берестейської Унії“ і „Кардинальство галицького уніятського митрополита Сильвестра Сембратовича“ (I). Обидві статі писані пок. проф. І. Малишевським; се статі публіцистичні, що мають на меті розповсюдити в російських читачах такий, а не інший погляд на справу. Писані вони в російсько-релігійно-об'єднувачнім напрямку на основі звісток, поданих Галичанином і т. д. Дивно й прикро вражає, що автори, видно, не дає спокою „так звана українофільська спілка“ і її нова фонетика, він її дуже зневажає і вважає її до чого нездатною.

Адрес Римському папі, поданий галичанами-уніятами по поводу 300-літя унії (1595—1895) А. Б-ва (II). Се зовсім незначна замітка ще

більш незначного автора, що хоче вразити викладом явної нікчемности та неправдивости уніятської адреси. В кінці робить ся зовсім вже недотепний здогад, що унія має шкідливий вплив і на економічний устрій Галичини.

Грецький Катерининський монастир у Києві Н. Петрова (І к.).

З нагоди грецького київського монастиря автор говорить зразу про оселі та обставини Греків на Україні взагалі з часів прилучення України до Росії, від коли їм давано особні права і привілеї. Увагу автора звертають Греки ніжинські і він слідить за розвитком їх церковних прав. Потім побачивши аналогічне сьому в історії Греків київських, він звертає ся до властивої своєї мети — історії Катерининського монастиря. Київські Греки, котрих було мало, не могли вдіяти того, що ніжинські. Їм перешкаджали багато київські міщане й Синайський грецький монастир. З 1733 р. аж до 1739 піклують ся Греки за допомогою київського митрополита, Рафаїла Заборовського, щоб дозволено було їм вибудувати для себе церкву і мати при ній свої справи. Зразу вони просили, щоб їм дозволили стару камінну церкву на Подолі в Петропавловськім монастирі поновити для себе і при ній завести школу грецької мови і вчителя; але се не повелось. Тоді вони випросили дозвіл вибудувати нову церкву на приватній землі й р. 1742 церква сьв. Катерини вже була введена. Головним діячем коло заснованя сеї церкви та окремої парафії при ній виходить, на погляд автора, ігумен синайський Євгеній, — досить оборотний, шальвіроватий, навіть нечесний грек. При новій церкві скоро засновало ся брацтво і все се разом стало належати до управи київського митрополита. По новим проханням ігумен Євгенія р. 1748 Катерининська церква була переіменована в монастир і віддана під безпосередний догляд Синайської гори. Настоятелі сего монастиря найбільш доглядали економічні його справи, бо треба було і собі щось мати і на Синай відсилати. Через се тут було стовпище грецьких жебраків, котрі всюди нишпорили за милостинею. В парохіяльних обставинах сего монастиря може бути цікаво те, що, хоч се був грецький монастир, але головну службу справляли тут руські сили й біле духовенство — люде взагалі незвичайні, необачні заволоки. Наїзджали сюда часом гості з далекої Греції; звістку про деяких подає автор. Також подає він імена деяких ігуменів після Євгенія. Оповіданє про сі (як бачим головню початкові) справи Катерининського монастиря займає мало не всю статтю. Далі автор бере лиш деякі факти з історії його, подає їх дуже коротко і несподівано спинаєть ся на 1857 р. Взагалі історія монастиря виходить недокладна і досить неповна. Причина сему, як признаєть ся сам автор, та, що він не має тепер ніякого приступу до архиву Катерининської

церкви. Те, що є в статі, засновано по найбільше на актах консисторського архіву, з котрих автор звичайно дає чимало.

„Московський митрополит Макарий Булгаков“ О. І. Титова (II, IV, VI, VII, IX, X). Сей докладний нарис життя і діяльності вченого митрополита почався друкувати ще в XII кн. 1895 р. і в сім році не скінчився. Один том вийшов окремим виданням, то про него окреме буде й мова (див. бібліографію).

„Київська Різдество-Предтеченська або Борисо-Глібська церква“. Н. І. Петрова (II, III). (Про неї в Записках т. XVI).

„Історично-топографічні нариси давнього Києва“ Н. І. Петрова (V, VI, VII, IX, XI).

Се має бути цікава розвідка про давній Київ на основі довголітньої праці ш. професора по місцевій історії-археології. Прийдець ся здибати тут з деякими спеціальними поглядами його в сій справі. В сім році стаття не вийшла вся.

„Київська академія з половини XVIII ст. до переїзду її в 1819 р. В. Серебренікова. (З поводу нововідкритих документів). (N VI, VII, IX, XI). Друкування сеї статі в сім році ще не скінчилося.

„Прот. А. А. Самборський. Законоучитель (катихет) імператора Олександра І.“ Св'ящ. Н. Стеллецького. (X—XII). Рецензія буде окрема.

Як звичайно, в сім році подавалися в Трудах Академії звістки про церковно-археологічне товариство при Академії. Зі справоздання сего товариства бачимо, що колекції його побільшилися значним прибутком (1044 N) всяких пам'яток давнини і книжок (III к.).

С. Г.

„Вѣра и Разумъ“ (харківська духовна часопись).

Державний стан римсько-католицької церкви в Росії від Катерини II до теперішнього часу. К. Богословського (N 17, 19, 22 і 23).

Отся основно зложена стаття не скінчена: тут виложено тільки стан католицької церкви в царювання Катерини II і Павла Петровича. Імператриця Катерина признавала, подібно Петру Великому, в чужинцях важне значіння в справі зацпення в Росії західної культури і через те вона ще перед прилученням до Росії польських країн давала їм чимало релігійних полекш. При тім же імператриця визначала ся філософською віротерпимістю, і через те вона в загалі дбала про впорядкування релігійного боку життя чужинців, в тім числі й католиків. З прилукою до

Росії нових країн, де чимало було католиків, імператриця почала улаштовувати в Росії римську церкву різними способами, як основаннем у Могилеві архієпископства і т. и. Але в той же час імператриця підняла в прилучених країнах і значінне православної віри, тай відокремила уніятську церкву від шкідливого впливу на неї католицтва. При імператорі Павлі Петровичу змінила ся політика російського уряду супроти р. католицтва; йому дано великі права на шкоду православію, змогло ся значінне єзуїтів і т. и.

Чи дала кому-небудь яку-небудь користь Берестейська унія? Проф. А. Беляєва (N 18).

Статя публіцистична. На постановлений в заголовку запит, статя дає таку відповідь: унія нікому ніякої користи не дала, а погубила багатьох; не дала вона користи латинській церкві і папі, ані польським королям і їх державі, ані самим православним єпископам, що відступили від віри своїх батьків, ані тому народови, що вони довели до унії в Римом.

Нариси з історії староруської письменности Н. Протопопова (N 1 і др.). Се історія руської літератури, переказана „своїми словами“ по працям Порфірьєва, Буслаєва і т. и. Нічого нового тут нема; не взято тут на увагу й новіших дослідів на тім полі.

Київські Епархіальні Вѣдомости.

Проти звичаю, дуже мало історичних статей.

До статі: „Унія й нова сполюка уніятів у 1794—1795 році в границях теперішнього Липовецького повіту“. Сьвящ. М. Словачевського (N 3).

В доповнення до статі про унію, поміщеної в минулому році в тих же Відомостях, автор на підставі родинних переказів подає звістки про православного сьвященника минулого століття Степана Словачевського, що був зразу капітаном польської служби, а після того висьвячений православним єпископом на Волощині в 1763 р. був довгий час майже самотнім православним сьвященником у винницькому повіті, — при чому певного місця служби не мав, а мандрував з місця на місце, сповняючи православним Брацлавщини треби, за що не раз зазнавав різних неприємностей від Поляків. Булацьке жите своє він скінчив нарешті спокійно в с. Лугувій Липовецького повіту.

Про продаж церковних сьвічок у Київській єпархії в XVIII ст. П. (N 3).

Замітка, написана на підставі документів Архиву Київської консисторії, вказує, що українське духовенство в XVIII ст. старалось вдержати за собою монополію продажі церковних сьвічок (як і тепер).

Що було в давнину на місці теперішньої Андреївської церкви (N 9).

Зміст реферату, що читав проф. Н. Петров у Церковно-археологічному товаристві при К. Дух. Акад. Доводить ся, що теперішня Андреївська церква була на місці давніх Андреївської в Янчині монастирі та Крестовоздвиженської церкви, основаних більш менш у тому місці, де, по літописному сказанню, св. ап. Андрей заткнув хрест, — се передрук з газети „Кієвлянинъ“.

Є ще етнографічна стаття: Святки — Новий рік на Україні та єрданська нарада на селі. Сьвящ. С. Брояковського.

Волинські Епарх. Вѣдомости 1896 р.

Історія первісного устрою волинської духовної семинарії та реєстри вихованців, що скінчили курс науки в ній за столітє її іstownання (1796—1896). Н. Теодоровича (N 1 і далі). — Се цілий ряд статей та реєстрів з поводу сповненого в 1896 р. століття з часу основання волинської семинарії. Первісно вона була основана 14 мая 1796 р. в м. Острові, знаменитому гнізді князів Острозьких; уміщено її в будинках місцевого монастиря, що навернувся перед тим із унії. Тут пробував й єпархіяльний архиєрей тай консистория. Опісля через пожежу, у 1725 р. семинария перенесена в м. Аннополь, де була 11 років, а потім переведена у Кременець, де є й тепер. Статя написана на підставі архивальних документів семинарії і хоч не зовсім оброблена, то має чи мало матеріалів для історії просвіти на Волині з кінця минувшого століття.

Історико-статистичний опис церков та парафій волинської єпархії. Н. Теодоровича (N 1 і далі). Продовжуєть ся опис парафій Староконстантинівського повіта, на взір давніших описів, що вийшли особними книжками, яких є вже три.

До історії давнього православного Почаївського монастиря на Волині. Прот. Н. Трипольського (N 15—18, 25—26, 30—31).

Під сим заголовком напечатані якісь документи з нісенітницею. Зразу напечатана на польській мові рукопись XVIII ст. де подають ся мов би то певні звістки про початок монастиря іще в до-татарський час, далі про перших ігуменів Почаївських і т. и. За тим подано кілька уривків з якоїсь буцїм-то літописі. Уривки ті видавець зачислює до XIII—XIV ст.; там є між иньшим запись якогось Михайла Центера Почаївському монастиреви. Та всі ті документи не мають ніякої ціни — се або грубе фальшивство якогось сміхотворця, або якась фантазія темного василіянина минувшого століття.

Ся статя з документами увійшла в „Волинскій Историко-Статистическій Сборникъ“, вип. I (Почаїв-Житомир, 1896 р.) — виданнє недавно

заснованого Волинського церковно - археологічного товариства і нею попсовано серйозний зміст усього збірника (див. Записки т. XVI).

До історії Почаївської Лаври. Н. Теодоровича. (N 20—22, 25, 26).

Тут видані в оригінальному тексті отсі документи з архива Почаївської Лаври, з коментарями автора :

а) Грамота Жигмунда I, 20 мая 1527 р. кременецькому старості Якову Монтовтовичу, по просьбі власника м. Почаїва Василя Богдановича Гойського, про те, що маєтність Почаїв, котра ранійше належала Кременецькому замкови, як Почаїв був переданий Гойському, вийшла з під догляду кременецького старости, через що на ярмарку в день Успенія Богоматери староста не може брати ярмарочних доходів і в загалі не повинен ні до чого мішати ся.

б) Запись шляхтича Єрофея Василевича Гойського жінці своїй Анні Тихоновні, з роду Козинській, на 30.000 кіп грошів литовських і на доживотне володінне маєтностями Почаїв, Комнатка, Савчинці, Єрофеево (тепер Комарівка) і частини с. Ледухова та Бережців (усі тепер Кременецького повіту) — 22 листопада 1578 р.

в) Така ж запись сестри Єрофея Гойського Анастасії Василівни, по чоловікови Лосятинської, вдовиці Єрофея Гойського, Анні Тихоновні Гойській де відступає її вказані вище маєтності за 10.000 кіп лит. грошів — 10 жовтня 1585 р.

г) Декрет короля Стефана Батория в процесі владительки Почаєва й частини Бережців Анни Гойської з Іваном Некрашевичем Бережецьким та його братами, власниками другої частини Бережців, — 20 листопада 1585 р.; сим декретом відмовлено було в претенсіях Бережецького на право доходів із новозаселеного місточка й замка на ґрунті „урочище Рокитва“ й иньших ґрунтів у Бережцях.

д) Розграничення маєтностей Анни Гойської у Почаєві й частини у Бережцях від маєтностей Бережецьких та Андрузьких у другій частині Бережців — 17 листопада 1592 р.

е) Декрет підкоморського суда в процесі Анни Гойської з Ісеринськими за Лосятинські землі, що признав той суд Гойській, — 22 жовтня 1594 р.

ж) Запись Романа Гавриловича Гойського Теодорови та Еві Домашевським суми 2500 зл. на його маєтності Устечку та Радимні (Кременецьк. повіта) — 1632 р. і потвердження тої записи його сестрою Іриною Гавриловою княгинею Соломерецькою, 1636 р.

з) Запись шляхтича Теодора Домашевського своїй жінці Еві, з роду Бережецькій, доживотя 12.000 зл. польських, забезпеченого на маєтностях Колмові (Дубен. пов.) та Зборові (Володим. пов.), що були у нього „в заставі“ від Яна Немирича, 1638 р.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости.

Високопреосвященний Іоанникій, перший православний архипастир Подільщини (1795—1819 рр.). А. Неселовського. (NN 40—49).

Після прилучення Подільщини до Росії в 1793 р., почала ся швидка прилука подільських уніятів до православної церкви, так що за рік число прилучених у колишніх Подільському та Брацлавському воеводствах доходило до мільйона. Минський архієпископ Садковський, до котрого ієрархічно належала тоді Подільщина, не міг собі дати справи з такою великою епархією, що все більше й більше росла числом вірних. Через те в 1795 р. була заснована осібна епархія для новоприлучених до Росії країн Подільщини та Брацлавщини. Першим подільським архипастиром був Іоанникій, по фамілії Никифорович-Полонський. Родом із Волині, він знав усі умови життя країни і через те діяльність його була дуже корисна для Подільщини; то був справдішній організатор подільської епархії. Автор у-купі з короткою біографією подає способи Іоанникія до гарного впорядкування епархії при найнекористніших зверхніх умовах для новоіменованого православного єпископа. Зразу Іоанникій, приїхавши в Подільщину, не знайшов у губерському місті Каменці догідного для себе уміщення і мусів жити кілька років у Шаргороді, більше ніж за 100 верстов від Каменця, в монастирі, що був недавно обернений на православний із базиліянського. Тут, у Шаргороді, первісно була устроєна консисторія, семінарія й т. п. Аж у 1799 р. Іоанникій переїхав у Каменець, куди перенесені були і всі епархіяльні заклади, що були в Шаргороді. При преосв. Іоанникію скінчила ся прилука подільських уніятів, при чому в декотрих місцях тій справі перешкоджали пани, то віднимаючи від православних церкви, то притісняючи попів, що прилучили ся до православія. Іоанникію прийшло ся чимало працювати в таких і подібних справах. В загалі ж се був визначний діяч, що орудував епархією 24 роки. Умер він у 1819 р. в Каменці, де й похований.¹⁾

Місто Брацлав і його церкви. Сьвящ. Гаврила Григоренка (N 2—7). В сій статі подають ся в формі коротких літописних записів звістки про те місто з XV ст. та про його церкви, і далі про будову церков, що існують тепер. Статя зроблена уривково.

Латино-уніяцький сьвятий Йосафат Кунцевич (із за 300-ліття Берестейської унії) П. В-ла. (N 23—34). Тенденційна стаття, що викладає біографію сього завзятого пропагандиста унії, зроблена на під-

¹⁾ Про нього див. ще Записки т. XV, зам. про книжку: Подольскіе Архипастыри.

ставі друкованих жерел і нового нічого не дає проти того, що напечатано раніше у виданню Батюшкова: „Бѣлоруссія и Литва“ й иньш.

Відвідини государем імператором Миколаєм I м. Каменця в 1842 р. Е. С. (N 29). Отся замітка написана із за століття уродження сього царя, що сповнилось у 1896 р.

Святитель Теодосий Углицький, архієпископ чернигівський (N 33). Коротка біографія з поводу відкриття мощів і канонізації того сьвятого, що були в 1896 р. В сій статі вказуєть ся, що Теодосий Углицький був мабуть родом із м. Уланова, Литинського повіта Подільської губернії, як се можна думати по листах сього сьвятителя до свояка.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости.

Нямецька чудотворна ікона Божої Матери. Е. Михалевича (N 4).

Подають ся історичні звістки про Нямецьку ікону, що зберігаєть ся в Нямецькій Лаврі, при р. Нямці, в тій частині Руминії, що перше звалась Молдавією. Копія сїєї ікони є в Новонямецькому монастирі, що лежить у Бессарабії, в Бендерському повіті, на березі р. Дністра. Отся остатня ікона зветь ся те ж Нямецькою або Двуличною. Оригінальна ж Нямецька ікона була прислана в 1426 р. візантійським імператором Іваном Палеологом молдавському господарєви Олександру I — Доброму, в подяку остатньому за гостинне прийняте, коли Иван, іще бувши царевичем, переїздив через Молдавию по дорозі з Відня.

Курковський монастир у Бессарабії. Е. Михалевича (NN 7—10). В сьому нарисі подана історія Курковского або Куртвовського монастиря, в лісовій частині Бессарабії, що звуть місцеві жильці Кодру, в Оргіївському повіті, в 45 верст. від Кишеньова.

Про заснування сього монастиря народ розказує різні легенди. По одному сказанню заснував монастир якийсь ватажок у воєводи Степана на імя Думитраш Курка. Раз Турки полонили його дівчину; з молитвою до Бога пустив ся він шукати її тай знайшов за допомогою якогось старця, що взяв з нього зарік піти в чернецтво, коли тільки знайдеть ся дівчина; такий же зарік був узятий і з неї. Коли Думитраш знайшов дівчину і оженив ся з нею, то вони все турбувались даними зарокami, нарешті розійшлись і обоє оснували по монастирю — Думитраш чоловічий куртівський, а його жінка жіночий в сусідах. По иньшому оповіданню оснувачем монастиря був розбійник Думитраш Курка, що як якось убив на дорозі свого батька й матір, став каятись, пішов до старця, що порадив йому посадити в землю палицю, що нею він убив своїх батьків, носити ротом воду й підливати ту палицю, і коли палиця виросте й дасть плоди, тоді й Бог простить йому великі гріхи.

Розбійник так і зробив; палиця дала плід, і він поставив на тому місці Курківський монастир, де й був першим настоятелем.

По документам відомо, що Курківський монастир заснував коло половини XVIII ст. чернець Іван Курка, інакше Курть, звідки й назва монастиря. Він поставив першу церкву в ім'я св. Дмитра, дав монастиреви свою батьківщину с. Морозен. Перед смертю (+ 1775 р.) він заповів право орудувати монастирем своєму своякови дякови Теодору Курці. Зразу ся оселя звала ся скитом, а після того в 1810 р. перейменована на монастир. Чи мало поміг упорядкувати монастир та збільшити єго нерухомий масток у початку теперішнього століття офіцер Теодор Сабєу, що вступив у монастир і прийняв чернецтво під ім'ям Філарета. А в сімдесятих роках те ж чимало позаходив ся тут коло внорядкування монастиря архімандрит Варлаам Чернявський (Українець, родом із села Вікниці Хотинського повіту, опісля єпископ Минський). Тепер у Курському монастирі живе до 100 душ братчиків (по більшій частині Молдаване); старшинє вікарний архієрей Бессарабської єпархії; монастир має 3401 дес. землі.

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія.

В 1896 р. відбулось урочисте відкриттє мощів чернигівського святиителя Теодосія Углицького (+ 1696 р.). З сього поводу було поміщено кілька історичних статей у Черн. Еп. Извѣст., а то: Святиитель Теодосій Углицький, архієпископ Чернигівський, св'ящ. А. В-ського (N 3), коротка біографія; справа про місце вродин св. Теодосія Углицького, архієпископа Чернигівського, Г. Бородуліна (N 23). Автор остатньої статі критично розбирає гадки про місце вродин св. Теодосія місцем його вродин уважають отсі місцевости: м. Углич, Чернигів, с. Семашково Стародубського повіту Черн. губ. та Уланів Подільської губ.) і доходить до того, що Теодосій безперечно походив із правобережної України і найімовірнійше з м. Уланова в Подільщині, як то доводжено і в згаданій попереді статі Подільських Відомостей.

Образки з минулого Чернигівської духовної семинарії (N 5 і дд.). Се історичні нариси Чернигівської семинарії, найстарійшої з усіх семинарій Росії. Основана вона коло 1700 р. Чернигівським архієпископом Іваном Максимовичем (опісля митрополит сибірський) і була зразу, як і Кієво-могилянська академія, загально-просвітним, а не спеціально-духовним закладом. У статі є цікаві звістки особливо про житє учителів та учеників у перший період житя сього закладу, що надає статі загальнійший інтерес.

Архієрейські могили в м. Ніжині Чернигівської губ. (N 22). Подаяють ся звістки про отсих єрархів, що спочивають в Ніжині: Мелетія, архієп. архидонського + 1696 р.; Михайла, митрополита болгарського

+ 1721 р., що втік із Шумли в часи війни Яна Собеського з господаром Дукою; Дамяна, якогось єпископа грецького + 1731 р.; Єпіфанія Тихорського, єпископа білгородського + 1731 р., що оснував у 1726 р., за підмогою київського губернатора Мих. Голіцина, Славено-Греко-Латинську школу в Харкові, названу колегіумом; Іннокентія, архієп. орловського + 1840 р. в дорозі з Волини в Орбл; Іоанникия, єп. ставропольського + 1880 р.

Повість про чудотворну Чернігівську Ілінсько-Троїцьку ікону Божої Матери. (N 7). Виписка з літописі Величка, що при єпископі Лазарі Барановичу в Чевнигівському Ілінсько-Троїцькому монастирі в 1662 р. образ Божої Матери плакав; звідти ж перепечатано й пісні в честь цієї ікони.

Баликинський чудотворний образ Божої Матери Чернігівської губернії та копія з неї в м. Орлі (N 11—12). Історичні звістки про оригінал, що передав у Баликинську церкву в 1711 р. значний товариш Стародубського полку Дульський.

Новий храм у м. Глухові — одна з важних річей Чернігівської єпархії. В. Рклпцького (N 1). Описується велична й скусна церква, поставлена на засоби звісних богачів братів Миколи й Теодора Терещенків, посвячена 19 сент. 1895.

Літопись Різдво-Богородичної церкви с. Делтовки Конотопського повіту (N 21 і дд.). Подається чи мало етнографічних звісток.

Полтавська Епарх. Вѣдомости.

Паїсій Яновський, архімандрит Лубенського Мгарського Спасо-преображенського монастиря. І. Юзефовича (N 7, 8 і 11).

Біографія сього архімандрита, що правив Мгарським монастирем від 1769 до 1776 р., розказана вкупі зо значними подіями з життя монастиря. З сих подій значні дві: за управи Паїсія монастир поповнив ся черцями, що втекли з Паянського монастиря в Молдавшині „через неможливі нагінки на християн від Турків“; а в 1775 р. Мгарський монастир дуже потерпів від пожежі, і Паїсію перший час прийшло ся попрацювати коло обнови монастиря.

До історії монастирів Золотоносського, Красногорського і колишнього прилученого до нього Виноградського Успенського. І. Ю. (N 22—23).

Наводить ся документ 1775 р., з поводу указу сьв. Синода із за суперечок між київським митрополитом і переяславським єпископом, до якої єпархії Виноградський монастир повинен належати. В сьому документі подають ся історичні звістки як про сей Виноградський монастир, так і про инший Золотоносський. Між иньшим із сього документа видно, що Виноградський Успенський монастир (стояв на правому

боці Дніпра, в воїводстві Київському, серед гір, над річкою Ірдинем, — через що називавсь і Межигірським Ірдинським) — оснований ігуменом Герасимом Івашковським за універсалом гетьмана Богдана Хмельницького 20 сентября 1656 р. В половині XVIII ст. братчики сього Виноградського монастиря, утікши на лівий бік Дніпра від переслідувань Поляків, оснували в Переяславському полку коло Золотоноші православний Красногорський Золотоноський монастирь.

Історично-статистичні звістки про Преображенську церкву с. Великого Кобелячка, Кобеляцького повіту. Сьвящ. І. П'ясецького (N 13 і 14).

Церква існує тут недавно і вона перенесена в 1869 р. з місцевости Нові Сенжари, — від них Великий Кобелячок (тепер село, колись хутор) віддалений 12 вер.; через те в статті подають ся історичні звістки про парохію й церкву м. Сенжар (починаючи з половини минушого століття).

Історичний нарис осад Кобеляцького повіту взагалі та історичний і церковно-статистичний нарис осад Кобеляцького повіту, положених вздовж річки Ворскли особливо. Сьвящ. Н. Пирського (N 19—20).

Подані поки що короткі історичні звістки про місцевість, що займає тепер Кобеляцький повіт.

Хресто-воздвиженська церква с. Лютьєвих Будищ Зіньківського повіту. В. К. (N 24—25). Історичні й статистичні звістки про парохію подані тут тільки з кінця минулого століття.

Посвящення церкви в селі Єрківцях Переяславського повіту. Сьвящ. Н. Богдановського. Подають ся історичні звістки про парохію з XVI ст. аж до теп. часу.

12-те вересня 1896 р. в м. Переяславі (N 30). /

Опис урочистого освячення в Переяславі Успенської церкви, поставленої в пам'ять прилуки України до Росії. Ся церква, поставлена на тому місці, де в 1098 р. була поставлена церква вел. кн. Володимиром Мономахом, є пята по числу. Перша церква знищена Татарами в 1239 р. В 1586 р. Василь Василевич Острозький поставив дерев'яну церкву, де була зложена присяга в 1654 р. В 1660 р. ся церква згоріла і незабаром була поставлена нова „на кошть Государевъ — царя Алексія Михайловича“, та й ся церква згоріла в 1761 р. Після того була поставлена парохіянами четверта церква те ж дерев'яна, в 1880 р. розібрана через старість. Остатня пята церква була поставлена на жертвуванні засоби, зібрані по більшій частині в полудневих губерніях.

Замітка про розділ м. Лубнів на церковні парохії. І. Ю. (N 2).

На підставі документа 1778 р. з архива Київської консисторії оповідаєть ся про спори вірних за границі трьох парохій міста

Лубнів, при чому згадується розграничення парохій, зроблене ще в 1667 р.

Берестейська церковна унія (N 31—34). Історичний нарис із заповідання в 1896 р. 300-ліття унії.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости.

Століття сьв. церкви в містечку Котовці Новомосковського повіту Катеринославської епархії. Прот. Знаменського (N 24).

Із поданих у сій статі звісток видно, що в Котовці (при річці Орелі, на границі Полтавської губернії) перед побудованням у 1796 р. теперішньої церкви була раніше Преображенська церква, заснована в р. 1774 заходом кошового атамана Петра Калнишевського. Тепер у Котовській церкві зберігається кілька річей від запорозьких козаків, як н. пр. срібна чаша, євангеліє й иньш.; всі сі річі з XVIII ст.

Століття Успенської церкви м. Катеринослава (N 17). Отся, найстарша в місті, церква первісно була основана 31 авг. 1795 р. заходом правителя Катеринославського намісництва Йосифа Хорвата; та дерев'яний будинок незабаром постарів ся, і в 1838 р. була основана нова камінна церква, скінчена по 12 роках.

В Херсонських Епархіальних Вѣдомостях нема ні одной інтересної для нас статі.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости.

Духовні школи Курсько-Білогородської епархії (N 1 і дл.). Продовження історичних нарисів Курської духовної семінарії, початих раніше, в 1895 р.

Святитель Йоасаф Горленко, єпископ білогородський та обоянський. Прот. А. Танкова (N 40—41).

Подають ся матеріяли з консисторського архіва, що доторкають ся управи Білогородською епархією в період 1748—1754 рр.

З історії розколу в Курській епархії. А. Танкова (N 50—52). Те ж архівні матеріяли з першої половини XIX ст.

Курський Знаменський монастир. А. Танкова (N 32 і дл.). Ряд окремих історичних заміток про сей монастир, зв'язний тим, що тут є дуже шанований образ Знаменія Божої Матері і катедра курського єпископа. Між иньшим у сій статі наводять ся грамоти на землі царів Михайла Феодоровича (1613, 1618 і 1629), Алексея Михайловича (1656 і 1661), таї грамота московського патріярха Філарета 1626 р.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости.

Заснування Воронізької семінарії (1745 р.) Н. Полікарпова.

Установляється факт заснування семінарії в 1745 р. і наводяться кілька документів того часу що до життя новозаснованого учебного закладу.

Матеріали для історії Воронізької єпархії. Резолюції Арсенія II, єпископа воронізького і черкаського (1800—1810 рр.) (N 2, 15, 16, 18—20). Продовження початого в 1895 р.

Введенська церква м. Вороніж (її початкова історія і варті уваги річи). Св'ящ. К. Чернишова (N 1).

Введенська церква була зразу побудована в 1700 р. Тоді Петро Великий уряджуючи робітню та адміралство на р. Вороніжі, міських жильців переселив на край міста коло Акатова Олексіївського монастиря. Осадники нової слободи і побудували собі церкву Введенську, зразу дерев'яну, а потім у 1770 р. камінну. Ця церква діставала від своїх парафіян цінні подарунки — судину й т. и., що й описано в статі.

До історії соборної церкви в м. Коротояці. Подав св'ящ. Харусін із переднім словом св'ящ. С. Зверєва (N 1).

Тут наводяться два документи про присяжку в 1687 р. государем Іваном і Петром Алексієвичами та царівною Софією в Коротояцький собор, що був побудований у 1647 р., риз (орнат) на 20 р. (= теперішніх 340 р.) з огляду на бідність собора.

Св'ятий Митрофан, єпископ Воронізький, в м. Єльці в 1682 р. та заснування ним Єлецкого дівочього монастиря Н. Полікарпова. (N 16). В 1682 р. єп. Митрофан їхав із Москви у Вороніж на свою катедру і дізнавши ся, що в місті живуть черниці по приватним домам, заснував незабаром у Єльці монастир, а потім випросив у государя Івана й Петра Алексієвичів землю сему монастиреви, дав правила громадського життя і т. и.

Останні дні життя, смерть і похорони св'ятителя Митрофана. Н. Полікарпова (N 22 і 23).

Стаття написана на підставі нових документів: прихода-росхідних книжок Воронізького архиєрейського дому 1699—1704 рр., що зберігаються в Моск. Архиві Мін. Справедл., духовного заповіту єп. Митрофана (в синод. ризниці) та актів про відкриття мощів (в Архиві Синоду).

Синодик св'ятителя Митрофана Н. Полікарпова (N 13, 14, 18, 21). — Продовження початого в 1895 р.

Тут печатається самий синодик, чи властиво передне слово до синодика — різні моральні статі. В кінці автор, покликуючи ся на книжку проф. Юр'ївського (Дерптського) університета, Петухова „Нариси з літературної історії Синодика“ (1895 р.), доходить до висновку, що до синодика св. Митрофана взято статі різних авторів і різних часів, починаючи з кінця XVI ст.

Синодик Борисівського монастиря. А. Савелєва (N 4).

Описаний синодик XVII ст., що є в церкві села Борщева Корото-
яцького повіту; вона колись була монастирська, а тепер обернена в па-
рафіяльну.

Слово до пастирів святителя Митрофана. Н. Полікарпова
(N 1).

До поміщеного тут слова, взятого з житєписі, що зладив ієромонах
Анікіта (вид. 1838 р.), додано коментарії: показуєть ся, що се слово
було написано еп. Митрофаном незабаром після того, як він настав на
нововідкритій воронізькій катедрі в 1682 р.; в своїм слові він кличе
святцєнників, аби признали вагу свого покликання і таким способом
були гідними помічниками єпископа в справі просвєти Христовим учен-
нем Воронізької країни, тоді ще дикої, що складала ся з усякої збира-
нини — утікачів, висланих, розкольників і т. и.

Листи святителя Дмитра Ростовського до черця Чудовського ма-
настиря Θεолога (N 13).

Напечатаний лист по оригіналу, що знайдено в бібліотеці Воро-
нізької семинарії, хоч він напечатаний ранійше (але неоправно)
в Ярославскихъ Еп. Вѣдомостяхъ 1860 р. і в книжці І. Шляпкіна
„Свѣ. Дмитро Ростовський і його час“ (Спб. 1891). Лист не має дати,
але належить мабуть до 1708 р. В тім листі святитель пише про свій
„Літописець келейний“ і поручає купити ему декотрі книжки.

Надгробне слово префекта Евфимія Болховитинова 1790 р. Под.
свѣщ. С. Звєрєв (N 14).

Напечатане слово проголосив в 1790 р. префект Воронізької семи-
нарії Евфимій Болховитинов, що був після київським митрополитом,
над гробом жінки намістника й генерал-губернатора Воронізької губернії
В. Черткова.

Холмско-Варшавскій Епархіальний Вѣстникъ.

Єпископи давньої Холмської православної єпархії. Свѣщ. А. Сит-
кевича (N 3).

Спис холмських владик і біографічні звістки про них первісно були
уміщені в „Холмському Календарі“ 1888 р., а після в тім же виданю
за 1895 р. В отсій статі вони поповнені новими датами, добутиими з но-
вих дослідів і видань, особливо з опублікованих давніх актів Холмської
Руси у XIX томі Актів Виленської Археографічної Комісії.

Соборні крилоси або капітули в західно-руській церкві в XV—XVI ст.
Павла Божи́ка (N 18).

На підставі актів виясняють ся права та обовязки соборних крило-
сів — ради духовенства при єпископі або коллегії соборного вишого духо-
венства для управи церковними справами, коли не було єпископа. Подібна,

та докладніша стаття А. Лотоцького уміщена в IX т. Записок Наук. Тов. Такі ж статі уміщені в інших виданнях, а іменно в Києвск. Еп. Вѣдомостяхъ 1895 р. N 24 (С. А.) і Полоцкихъ Еп. Вѣд. 1896 р. N 4—5 (А. Лиховицького). Поява цих статей — про одну справу різних авторів — поясняється тим, що в 1895 р. у Київській Духовній Академії була дана така тема студентам.

Про вищу церковно-адміністративну управу в західно-руській церкві і спеціально в Холмській єпархії в часи унії з Римом (1596—1875 рр.). Г. Ольховського (N 20 і 22). Тут наводять ся митрополити, єпископи й інші особи, що брали участь в управі уніятськими церковними справами; се подано в звязку з загально-горожанськими подіями, через що стаття читається з інтересом.

Масіковий стан і матеріяльна безпека Холмського кафедрального собора і при ньому єпископа й соборного клира в часи унії (1596—1875 рр.), його ж, Ольховського (N 23 і дд.). Отся стаття, що є немов продовженням попередньої, вказує, які доходи мав собор різними часами від своїх маєтностей, від доходів декотрих монастирів і від держави. При тому дрібно розказується про маєтності собора, про захоплення й судові процеси за ті маєтності, про різні цінні добутки церковних річей, про розміри грошових вкладок і повинностей соборних і т. ин.

Декотрі постанови й інструкції холмських соймиків 1636—1681 рр. В. Площанського. (N 14). — Перепечатка з Литовск. Еп. Вѣдомостей.

Описъ благочестивого въ Польській області состоящаго Яблученскаго Свято-Онуфрієвскаго монастыря 1775 р. (N 11, 15 і 16). Докладна опись Яблочинського монастиря, що є в Підлясью, при зах. Бузі, тепер Люблинської губ., видано в оригінальному виді по документу 1775 р., що знайшов прот. П. Орловський в Архиві Київської Дух. Консисторії.

До історії Білгорайської давньої руської парохії. Сьвящ. П. Фомина (N 1). В отсій статі наводять ся декотрі надписи на церковних книгах, що вживались у Білгорайській церкві XVII і XVIII століття.

Історично-статистичний опис парохії й церкви в с. Бончі, Люблинського благочинницького округу Холмсько-Варшавської єпархії. Сьвящ. В. Гопчанського (N 3 і 4). Сї звістки не сягають далі першої половини XVIII ст.

Справозданє Холмського православного Свято-Богородицького братства за 1894/5 рік. Тут подані, між иншим, звістки про Холмський церковно-археологічний музей, що ним орудує братство. За справоз-

даний рік увійшло до музею 350 давніх річей, в тім числі по церковному малярству й скульптурі 7, церковній посуді й т. н. 9, грамот і рукописей 4, старий друк 1, фотографій 3, монет і дукатів 106, книжок і брошур 90.

В Холм.-Варш. Еп. Вѣд. за 1896 р. поміщено три етнографічні статі описуючого характеру: „Пасха в Західній Росії“ (N 7), „Купало“ (12 і 13) і „Різдвяні сьвятки в Підлясью“ (N 24). Ю. С.

Сборникъ Херсонскаго земства (XXIX рік)¹⁾ подав у першім піврічнику такі розправи економічного змісту: 1) „Багатирі і підсусідки“ — економічні нариси Кобеляцького уїзду, Полтавської губ., В. Василенка. 2) Статистично-економічний нарис присілка Білявки Золотобанковської волости, Херсонського у. Народної осьвіти в губернії доторкають ся розправи: 1) „Чи має земство право відкривати і вдержувати школи типа шкіл грамоти“, А. Парамонова; 2) „Про бібліотеки при земських лічебницях і про книжні склади при лічних земських амбулаториях“ П. Кудрявцова; „Про чарівну ліхтарню в народній школі“ Н. Борисова. З сільським господарством мають звязок розправи: „Боротьба з засухами обробкою поля“, Е. Чикаленка, 2) „Про нечистоту хліба“, А. Бораневича, 3) „Про молочну ферму в Єлисаветському уїзді Херс. губ.“, П. Кузьменка. Природописного змісту розправи: 1) „Результати аналізу зразків води в Херсонській губернії“ В. В. Топорова, 2) „До справи про клімат міста Херсону“ В. Самойліна. Загальними земськими справами з організаційного боку обмежують ся „Листи про уїздну земську статистику“ В. Василенка.

Не передаючи змісту названих висше розправ, найчастійше доволі просторих, годить ся зазначити тут найголовніші тези й висновки сих розправ. В „Багатирях“ і „Підсусідках“ (два окремі нариси) досить просторо з'ясовуєть ся побут багатирів і підсусідків, з одного боку, по масовим материялам статистичного опису кількох уїздів Полтавщини, з другого боку — з власних здобутків автора. В „Багатирях“ найцікавіші ті риси, якими відріжняють ся багатирі-хлібороби від панків і полупанків, доволі забезпечених землею (20—200 дес.) як хліборобські круги. В „Підсусідках“ автор, покористувавшись широко науковими працями про колишню суспільність на Україні, виразно з'ясував справу, як і через віщо повели ся підсусідки, як складав ся їх побут і як тепер вони бідують у Полтавщині.

¹⁾ Містимо охоче сі справоздання, зроблені земськими діячами на Україні російській, хоча вони своїм укладом й виходять з прийнятої в сім відділі схеми.

В статистично-економічному нарисі „Присілок Біляївка Херс. губ.“, на підставі матеріялів подворної переписи, зробленої виключно за для сього поселка в 1895 р., зазначається економічний побут тутешніх мешканців, які осіли тут 2—3 роки назад на землі, що дістали від держави. Тут викладається, як селяне забезпечені землею, скотом, знаряддями і будинками; показується склад людности по полах і віком, посівний простір і урожай усяких хлібів, громадські розходи і повинности в усьому присілкові. Цікавий вивід, до якого доводять певні матеріяли подворної переписи. Біляївці, у яких приходить ся гуртом на господарство 9 дес. надільної землі, потребують доставати ще на стороні вдвоє більше землі за для обробки і живуть про те середно. Що ж буде — питається ся кінець кінців розслідач побуту Біляївців, — коли кругом Біляївки обсядуть Німці або й інші господарі, які самі стануть обробляти всю свою землю і оставлять Біляївців тільки з надільною землею? Тоді Біляївцям, що осіли тут 2—3 роки назад, знову доведеть ся мандрувати кудись, де вільніше на землю.

Росправа „Чи має земство право відкривати і вдержувати школи типу шкіл грамоти“ ставить на віч, що прошення у уряду багатьох земських зібрань за останні часи про дозвіл відкривати школи грамоти чиняться через непорозуміння, бо земству вільно по давньому закону держати такі школи, і сей закон не скасовано. Через те, коли земство часом зустрічає перепони заводити такі школи, то слід земським зібранням не просити дозволу, а жалуватись за порушення законного права. Та сього — каже автор розправи — земські зібрання за останні часи чогось не хотять робити, поступаючи своїми правами і роблячи иноді шкоду місцевим інтересам, за які вони мусіли б сильно стояти.

В статі „Про бібліотеки при земських лічебницях і про книжні склади при лічних земських амбулаториях“ звертається увага найголовніше на те, що при лічних книжки за для читання звичайно потрібні бувають багатьом хворим, коли вони починають одужувати, а при лічних амбулаториях, де звичайно буває багато народу, ширити книжки дуже зручно, тим паче, що земські лікарі, знаючи, з одного боку, селян, а з другого боку книжки, внали б кого надіяти якою книжкою. Пропонується тут засновання таких бібліотек і книжних складів по всій Херсонщині.

Статя „Про чарівну ліхтарню в народній школі“ показує, як з такою ліхтарнею вели ся народні відчити в школах Александрійського у. Херс. губ. протягом 7 років з 1889 по 1895 р. Цифрами доводить ся тут, що такі відчити дуже шанують селяне молоді й дорослі: за 7 років на 854 відчитих при 263 школах перебувало се-

лян 163.777, в тому числі 84.816 дорослих, — себ-то взагалі на відчитих при 1 школі було селян 623, на однім відчиті було їх 192.

Інтересні статті — „Боротьба з засухами обробкою поля“, „Про засьмічення хліба“, „Про молочну ферму в Єлисаветському у.“ — займають ся питаннями місцевої господарської практики.

Росправа „Про результати аналізу зразків води в Херсонській губ.“ показує, що в багатьох місцях в сій стороні бракує доброї води, позиточною людям і доводить, що місцями тут слід би було покопати новим способом, через бурові отвори, громадські колодязі, бо заводити колодязі не сила окремим сільським господарям.

Статя „Про клімат міста Херсона“ з'ясовує по даним метеорологічної стації Херсонської земської господарської школи, за 14 років а) температуру м. Херсона: амплітуда середніх річних хитань 28, 4° (25—(-3, 9°)); б) тиснення повітря: 785—734 м. м.; в) напрямок вітру найголовніше з півночі і з півдня: 41% (N) і 37% (S) проти 36% зі сходу сонця (O) і 28% з заходу сонця (W); г) осадки: взагалі за 14 років на 1 рік приходить ся 100 днів з осадками, при середній силі осадків на 1 день 3, 36 м. м. Виклад дотикаєть ся теж випарок, вогкості повітря, туманів, хмарности, роси, инея і т. и.

В „Листах про уїздну земську статистику“ доводить ся, що земські справи вимагають, аби в кожному уїзді при земських управах організовані були статистичні відділи, метою котрих було б слідити за найголовнішими відмінами в економічному побуті людности в кожному уїзді.

В другім піврічнику маємо переважно біжучі відомости (хроніки) та реферати для чергових земських річних зборів. Крім того є статі: 1) Про спосіб знаходити оціночні райони по м. Єлисаветграду, А. Усєнина, — статя написана в звязку з оціночними працями, що мають виконатись в усіх земських губерніях Росії по закону 1893 року; 2) Про вивіз хліба з Александрійського уїзду Херс. губ. за роки 1893—1895, Н. Трегубова і 3) Про асекурацію посівів від граду в краях західньої Європи і в Росії — передрук з петербурської часописи „Земледіліє“ (доводить, що асекування посівів від граду в Росії зовсім не розпросторене, — асекуєть ся менше ніж 1/200 частина загального простору посівів в Європейській Росії).

Між численними докладами (коло сотки) Херс. губ. земської управи земським зборам 1896 р. найцікавіші і найпросторійші доклади про народну освіту в губ. і про хліборобські спілки в повітах Александрійському та Єлисаветградському. В докладі про народну освіту в селах викладаєть ся, що на $\frac{3}{4}$ міліона душ селян у Херсон-

ський губ. існує 906 початкових народних шкіл, де навчається 55.134 хлопців і дівчат. Коли зауважити, що діти в шкільних літах дають 10% всієї людності, то виходить, що учить ся по школах менше $\frac{1}{3}$ частини дітей, яким слід учити ся в школах. Всіх осель в Херсонському губ. коло 5.000, а школи існують лиш у 646 оселях, себ-то тільки $\frac{1}{6}$ всіх осель. Коли не лічити осель, в яких менше 10 дворів, то й то оселі, де є школи, дадуть коло $\frac{1}{3}$ осель, де треба було б існувати хоч не величким школам, коли б всі діти в шкільних літах учили ся в школах. Херсонська губ. управа вираховала, що для того, аби можна було учити в школах всіх дітей в шкільних літах, не стає в Херс. губ. 968 шкіл: в дрібних оселях треба завести 756 шкіл, в більших оселях, в яких немає тепер шкіл, треба збудувати 45 шкіл, а в великих селах до тих шкіл, які є, треба додати ще 167 шкіл, що б учили ся всі діти в шкільних літах.

Всі школи, які тепер є в Херсонщині, удержують ся коштом земства, сільських громад, міністерства просвіти, духовного відомства і приватних людей. Найбільша частина розходів на народні школи припадає на бюджети уїздних земств, що по бюджету на останній рік тратять на школи в 6 уїздах губернії 276.716 рублів. Значну частину розходів на школи несуть теж сільські громади, що звичайно на свій кошт ставлять будинки для шкіл у своїх селах, а до того ще беруть на себе хоч і не велику частину розходів на удержання шкіл що-року. Через те, що земство засновує школи в тих селах, де громади беруть ся будувати шкільні будинки, й виходить тепер так, що школи існують в найбільших і найбагатших селах.

З попереднього видно, що існуючими школами не задовольнена і третя частина дітей в шкільних літах, що теперішні школи розділені по просторі губернії не рівно, що уїздні земства й сільські громади й тепер, коли бракує шкіл $\frac{2}{3}$ осель губернії, тратять на шкільно діло багато грошей, і тратити більше не мають змоги. Через таку постанову справи Херс. губ. управа губ. пропонувала земським зборам 1895 року передати питання про введення загального навчання в губернії на осуд уїздних земських зібрань, зауважуючи, що за-для загального навчання сільських дітей в губернії до тих видатків, які йдуть на школи, треба ще додати коло 5 мільйонів рублів од разу на будівництво шкільних будинків і що року на вдержання шкіл 400 тисяч руб. з верхом, коли заводити не які-небудь дешевенькі школи, а школи звичайного земського типу. Ухвали уїздних земських зборів по сьому питанню розбили ся. Одні покладали, що загальне навчання — така гаряча потреба, що зразу треба братись за се діло з рахунком виконати його протягом кількох років, заводячи школи звичайного земського типа (Херс. уїзд).

Інші кавали, що аби завести потрібне число шкіл теперішнього земського типа, не вистачить коштів, а через се поруч з тими земськими школами, які є, слід заводити недорогі школи грамоти, що ставили б своєю метою вивчити дітей писати, читати й рахувати (Ананівський у.). Інші покладали, що поставивши загальне навчання метою, найкраще робити се діло повагом, по змозі, а щоб діло се невпинно поступало наперед, то треба завести окремий шкільний фонд з особливих земських асигновань і з цього фонду відкривати школи, починаючи з найбільшійших осель, що не мають ніякої змоги поставити будинку для шкіл (Одеський у.). А то ще й так казали, що поперед, ніж добиватись загального навчання, слід дбати, щоб ті школи, які вже є, поліпшали, краще навчали дітей, ніж тепер се робить ся. — Херсонська губ. управа з'єднуючи сі розрізнені думки про способи завести загальне навчання в губернії, пропонувала черговим губ. зем. зборам 1896 року: 1) окремого шкільного фонду не заводити, бо фонд сей не може бути доволі повним, що б протягом недовгого часу завести потрібне число шкіл для загального навчання; 2) треба давати уїздам із суми губерньського земства підпомоги на будування нових, перебудову й напругу старих шкільних будинків в розмірі $\frac{1}{3}$ того, що тратить ся в уїздах на народні школи по бюджетах уїздних земств; 3) просити уїздні земські зібрання, щоб народні школи відкривались і вдержувались на земський кошт, без видатків сільських громад, що їм і важко нести сі розходи, і не має змоги заводити такі школи, як слід що до шкільних меблів, учених предметів і таке иньше; сільські громади можна лише приєднувати, коли вони мають спромогу наймити сторожа за-для шкіл, давати опал і воду, а коли громада заможна то й брати уділ в удержанню школи більшою чи меньшою сумою грошей, яку треба давати в уїздну земську управу. Окрім того за-для заведення загального навчання яко мога скорійше, Херс. губерньські земські збори, згодившись з сими ухвалами губернь. управи, по її ж таки ініціативі, признало потрібним просити в уряді: 1) щоб міністерство просвіти державними коштами заводило в Херс. губ. нові міністерські школи в числі, яке б відповідало потребам краю; 2) щоб із скарбу видавалась певна частина стипендії учителям і учителькам земських шкіл, які скінчили курс в духовних і учительських семінаріях, а також у вищих і середніх школах; 3) щоб із скарбу видавалось по 1.000 руб. на кожний шкільний будинок, який буде ставитись в Херс. губ. і 4) щоб скарб вернув сільським громадам втерянї ним доходи від коршем після того як у Херсонщині завела ся монополюна продаж горячих напїтків, а також щоб казна вертала що року земствам Херсонської губернії 136.913 руб. 23 коп. в заміну потраченого земством акцизного збору з патентів, теж через державну моно-

полію на продаж горячих питків з 1 липня 1896 року. Як видно з попереднього викладу, Херсонське земство, особливо губернське добре береться провадити справу народної просвіти. В трудному сьогочасному економічному стані Херс. краю і то добре буде, коли земство дібеться хоч частини того, що внесло в програму свої діяльності по народній просвіті.

Доклад Херсонської губ. управи про хліборобські спілки тим цікавий, що він доторкається речі, яка має дуже велику вагу в сьогочасному економічному стані селян-хліборобів. В Херсонщині тепер, як і в иньших сторонах на Україні, багато хліборобів з'убожіло найголовніше через недороди хліба за останні роки, а найпаче після тяжкого неврожаю в 1892 р. Процес з'убожіння значної частини хліборобів середньої спроможности поряд з побільшенням багатства у невеликого числа душ, які вміють користувати ся тяжкими обставинами своїх сусід, — сей процес за останні часи дуже поступив на перед. Багато хліборобів, що попереду були справжніми хозяїнами, тепер перебиваються без худоби або недоволі забезпечені скотиною, часто такою слабою, що й робота її нікчемна. Багато хліборобів не тільки позбули ся робочою худоби, а й хліборобських знарядів, плугів то-що, не мають змоги держати таких, як треба, щоб сильно переорана земля хоч сяк так родила. При таких економічних обставинах єднання окремих хліборобів у спілки з'являється певним способом побільшити економічну силу під'упалих сільських господарств. На єднання окремих хліборобських господарств у спілки звернувши увагу Микола Левицький, присяжний повірений (адвокат) в Єлисаветграді, якому, по його професії, часто доводило ся бачити велике убожество селян і задумуватись над причинами сього убожества. В 1894 році доб. Левицький склав першу хліборобську „артель“ (спілку)¹⁾ з маломощних хазяїнів у селі, де він виріс, де знав добре усіх селян, де й селяне добре його знали. Склавши сю спілку, д. Левицький обміркував справу спілки з боку місцевих обставин, уложив „артельну“ умову і надрукувавши розповсюдив, щоб звернути увагу людей на спілковий спосіб вести хліборобське господарство. В умові²⁾ виразно проведений принцип з'єднання всіх економічних сил господарств, що складають спілки без ніякої шкоди для иньших, індивідуальних нахилів народного характеру. Всі господарі складають ся до купи землею, скотом, знарядями; живуть же кожний з своєю сім'єю як хотять, і як уміють. Коли хто дає до купи більше якого маєтку, ніж иньші

¹⁾ Може видаватись дивним, що до сих українських спілок замість народного імени приложено німецько-великоросійське „артель“, але на то є російські „обставини“.

²⁾ Див. про неї Записки т. XIV, Н. Хроніка с. 2—3.

члени спілки, то інші йому сплачують за лишок проти інших чи то землі чи то робочої худоби, чи то плуг, або-що. Хатне господарство — своє в кожного члена спілки. Спілкова умова д. Левицького зробила велике враження як на селян-хліборобів, так і на інтелігентні круги в Росії. Незабаром після того, як склалась перша спілка, почали складатись хліборобські спілки й по інших селах довкола з моральною допомогою д. Левицького. Про хліборобські спілки в Херсонщині стали писати в газетах і журналах, а поряд з тим представлялись доклади в різних учених товариствах, які слідять за економічним побутом у Росії. Місцеві уїздні земства — дивна се річ, тільки ж не нова — не звернули спочатку належної уваги на хліборобські спілки, які складались в їх уїздах, покладаючи, що спілки начеб-то не питомі тутешньому народному побуту, не продержаться довго і розпадуться. Такий погляд на хліборобські спілки, що десятками заснувались в Александрійському та Єлисаветградському у. Херс. губ., привезли земські гласні з сих уїздів і в губернські земські зібрання; та там найшлись і інші думки про спілки; — кілька гласних губернського зібрання виголосило думку, що хліборобські спілки — річ важлива і що слід губ. земств піддержати їх. Чергові земські зібрання 1895 року поручили окремій комісії, по виборі губ. управи, дослідити спілки на місцях і представити реферат про них черговим земським зібранням 1896 року. З цього реферату ми отсе беремо свідчення про хліборобські спілки в Херсонщині.

В листопаді 1896 р. вибрана Херс. губ. управою комісія з предсідателів губ. упр. та уїздних управ, двох гласних губ. зібрання, трьох статистиків і трьох земських агрономів об'їзджали розділивши на двоє 70 спілок з 78 заснованих д. Левицьким в 14 селах Александрійського та Єлисаветградського уїздів. Поспішаючись дослідити спілки до земських зібрань, які відбувались в середині листопаду, комісія мусіла об'їзджати спілки раніше, як се слід було зробити, щоб побачити, як спілки поділять ся урожаєм, — річ найважливіша при спілковому способі вести господарство. Дізнатись цього і не удалось комісії через те, що хліб ще буває в той час невиспеланий. Тільки ж і те, що побачила комісія, об'їзджаючи спілки, має вагу. А побачила комісія те, що спілкові господарі значно подужчали економічно після того, як скупились в спілку, завівши добрих робочих коней, справні хліборобські знаряди і т. и. Роботи в полі під жнива і в оранку вели ся в спілках завчасно і жваво, як се буває в гурті, де робота йде веселіше і де кожний робітник не хоче відстати від другого. Констатувала комісія велику вигоду спілкового господарства, де на 5—6 господарів держить ся добрий плуг замість 5—6 лихеньких, де четверо добрих коней устигають робити ту роботу, якої не робили попереду й десятеро слабосилих і загодованих коней в окре-

мих хазайнів, коли вони обробляли своє поле кожен окреме. Багато й інших вигод спілкового хазайства запримітила земська комісія, що до будинків потрібних у хазайстві, до всякого дрібного знаряду і т. и. всього сього при спілковому хазайнуванні в полі треба менше, ніж тоді, коли кожен хазайнує окремо, і все се в спілці може бути значно кращим, ніж у окремих хазайів. Вигода спілкового хазайнування найбільше примітна тоді, коли кілька спілок злучають ся до купи за-для таких чи інших операцій по хазайству. Кільком спілкам, наприклад, легко взяти в аренду величенький шматок землі, легко купити кінну або й парову молотилку, легко користуватись паровим жлином і іншими річами, про які й думати не можна було окремим слабосилим хазайінам.

В 70 досліджених спілках земська комісія налічила 287 хазайств і 1505 душ об. полу; наділеної землі сі хазайіни мають 1.543 $\frac{7}{8}$ дес.; робітників в спілках нараховано 324, окрім того худоби 5 коров, 16 штук дрібної худоби, а хліборобські знаряди ось які: 124 вози, 11 фургонів, 7 саней, 8 плугів простих і 50 усовершених, 7 крумерів, 5 рал, 114 борон, 5 кінних молотилок, 1 парова молотилка, 1 віялка, всього худоби й хліборобських знарядів на 18 тисяч рублів з лишком. Земська комісія зауважує, що хоч усе се куплено на позичені гроші, або взято в кредит, та затрата зроблена на речі, без яких не можливо добре хазайнувати. А коли зауважимо, що спілки зложили ся з підупалих хазайнів, то треба згодити ся, що сі хазайства, коли оставались самі по собі, не злучившись, то й задовжені були б вони і такої доброї господарської справи не мали б. — Роблять позички спілки на легких умовах, бо в розпорядок д. М. Левицькому за-для продовжання проб спілкового господарювання дано значні при початку справи кошти: імператорське Вольно - Економічне Товариство на се діло асигнувало 1250 руб., та невідомий на се ж діло дав 10 тисяч рублів; окрім того на ширення спілок хліборобських, людина, що побажала остатись невідомою, дала 200 тисяч рублів. Херсонське губернські земські зібрання черги 1896 р., по докладу губернської управи, постановили 1) відрахувати із запасного капіталу губ. земства 100 тисяч рублів за для позичок окремим хліборобам і дрібним промисловцям, а також усяким компаніям і спілкам на здобуток господарського інвентаря і взагалі на поліпшення селянського хазайства в Херсонщині. 2) Миколі Левицькому губ. зем. зібрання подякувало за його діяльність на користь хліборобів у Херсонщині і дало засоби розізджати йому по всій Херсонській губ. по ділам хліборобських спілок. 3) Агрономічному персоналови губ. земства поручено допомагати спілкам порадами всякий раз, коли спілки в такій пораді мати муть потребу. 4) Статистикам губ. земства поручено слідити за станом хліборобських спілок і їх розвитком

і давати повітовим і губернському земським зібранням справоздання про спілки що року.

Л. II.

Земський Сборникъ Черниговской губерніи.

Земський Збірник в 1896 р. видавав ся тією ж програмою, яка подана в огляді „Збірника“, надрукованому у XIV т. „Записок“; в Збірнику містилися накази правительства і усі закони, які дотикають ся так або інакше земства; в „додатках“, які прикладалися до книжок „Збірника“, надруковані протоколи Земсь. Зібрань, справоздання і доклади Губ. Земської Управи, і інші офіційальні акти Губернського Земства; так були надруковані в „додатках“: „Протоколи XXX сесії Губ. Зем. Зібрання, з усіма до них додатками — докладами Управи Земському Зібранню і т. ин. (1535 сторінок), „Збірки постанов Суражського і Минського земства що до народньої просвіти, А. Клеппера, „Короткий огляд діяльності губернської комісії для оцінки земель“, Протоколи засідань губ. комісії для оцінки земель“, „Межеві (геометричні) відомости про обшир ґрунтів в Чернігівській губ.“, Протоколи засідань підготовної комісії для організації з'їзду земських лікарів“; в тих же додатках надруковані „Етнографічні материяли, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях“, вип. 2, — оповідання, казки, перекази, прислів'я, загадки й т. п.“ Б. Д. Грінченка, обширна праця, де зібрано багато цінного етнографічного материялу (див. про них Записки т. XVIII). Поміж статей, які надруковано у Земськ. Збірнику 1896 р. звертають на себе увагу: „Афанасій Василевич Маркович“ біографічна розвідка М. З. про яку подана вже рецензия в XV т. Записок. „Спілки дрібного промислу (кустарні) і кредит для них“, І. Д-ва — стаття головно дотикаєть ся питання, о скільки можливо допомогти дрібним промислам тими засобами, які взагалі уживають для їх допомоги, і о скільки така допомога може виратувати їх від шкідливого впливу капіталізму. Автор доводить, що артілі або спілки дрібних промисловців (кустарів), банки для допомоги дрібним промислам і т. ин. не мають спроможности бороти ся з впливом капіталізму; хоч він і признає, що така боротьба вельми потрібна, але доводить, що її треба повести не тими способами, яких тепер уживають. По скасованню кріпацтва, говорить автор, економічний розвій Росії пішов шляхом, що руйнує натуральне господарство і витворює мінове, себ то грошово-капіталістичне, і такий економічний розвій Росії доконче мусів зруйнувати дрібний промисел; розріст капіталізму іти ме і далі, а в такому становищу не можна не бачити, що де-які дрібні промисли вже оджили свій вік, де-які ведуть ще боротьбу з капіталізмом, але

боротьбу вельми важку: в інституціях, які мали б бажання і спроможність допомогти дрібним промисловцям, бракує потрібних засобів, і взагалі, при такій допомозі, треба звертати особливу увагу на те, які промисли мають хоч яку-будь спроможність існувати, як будь поліпшати своє становище, — тільки такі треба допомагати, бо єсть і такі дрібні промисли, в яких машини пробили вже шлях і які ледві живуть: в відносинах до таких промислів, на думку автора, допомога може виявитися у тому тільки, щоб полегшати їм перетворення у форми великого промислу — шкода підтримувати їх існування, яке промислів дрібних! З наведеного погляду автор розглядає окремі дрібні промисли, спілки дрібних промисловців і кредитові інституції, що мають на меті допомогти тим промислам, і доводить, що боротися з великими промислами можливо лише організуванням спілок, бо тільки вони мають спроможність вживати усю потрібну техніку, коли б тільки мали основний і оборотний капітал, яких їм тепер бракує; таким чином виходить, що спілки не допоможуть, поки брак капіталу буде їм перешкодою у всякому технічному поліпшенню, а неможливість добути потрібний капітал доводить далі сам автор, розглядаючи організацію кредиту спілкам. Окрім браку кредиту, автор, оглядаючи форми, в яких може виявитися спілкова діяльність, доводить, що найбільшими перешкодами їх розвитку треба вважати брак освіти, убожество дрібних промисловців, і неупорядкованість юридичного становища спілок. Передовсім же треба організувати кредит спілкам; позичкові товариства задовольняють хіба $\frac{1}{100}$ частину потреби в кредиті і дати кредит спілкам не спроможні; новий тип дрібних кредитних інституцій, які не що давно покликані до життя урядом, кредитних товариств, які засновують ся на гроші, позичені державним скарбом, земствами і иньшими громадськими інституціями, — впливу на дійсне життя досі не мали, бо державний банк не вельми радо дає позички дрібним промисловцям, а земський кредит власними земськими засобами не дасть значної допомоги, бо і засоби земські не великі, та воно має й иньші пекучі потреби. Оглядаючи інституції допомоги дрібним промислам, головню позичкову касу Тверського земства і Пермського банку для дрібних промислів, автор в діяльності їх вбачає ствердження висловених ним думок — вони, правда, дають кредит, але дають його найбільш заможним дрібним промисловцям, які, дякуючи такому кредиту, стають новими конкурентами иньшим промисловцям, які не спроможні користуватися кредитом, а така постанова справи ще більше нівечить їх.

Дрібних промислів дотикають ся ще дві статі: „Земська гончарська робітня в Олешні“ С. Лисенка і „Опис колезництва в Шиловичах, Борзенського повіту“, священника К. Чикилевського. Д. Лисенко оповідає про те вражіння, яке він дістав

за недовгий свій побут в Олешні, селі Городницького повіту, де існує гончарська робітня, заведена земством за для поліпшення виробів гончарського промислу. Знайомість з сією робітнею викликає у автора питання, якою мусить вона бути? Коли вона витворить ся у просту школу майстерства, тоді покористують ся нею тільки поодинокі особи та, вивчивши усі поліпшення техніки, візьмуть під свою кормигу своїх сусідів, будуть експлуатовати їх, що сприяти ме капіталізації гончарського промислу, сприяти ме витворенню двох типів гончарів: заможних (меншости) і убогих, пригнічених (більшости); коли постановити справу на купецькому ґрунті — тоді земство мати ме грошові здобутки, але воно буде конкурентом гончарам і пригнітить їх, побє їх, яко слабійших; єдиний справедливий вихід з такого становища д. Лисенко вбачає в тому, щоб протягом такого або иньшого часу надати робітні такий напрям, аби вона зробила ся спільною власністю семен, або принаймні, спільною власністю спілки гончарів, а з'організованню її мусить допомогти земство. Д. Лисенка не задовольняє також ще і те, що вироби робітні приладжені до потреб міста, а не села; на його думку, треба найбільше виробляти посуд сільського типу, можливо його поліпшивши, а також з'організувати склади виробів у таких центрах, як Гомель і Чернігів, щоб полегшити і побільшити його спродаж.

Д. Чикилевський описує виріб колес в невеличкому селі Борзенщини, подає історичний огляд сього промислу, економічних його обставин (працюють з 50 дворів 150 чолов.), подає відомости про техніку промислу, струменти, яких вживають, і висловлює думку, що за для розвою промислу вельми б користо прикласти до нього спілкову організацію.

По метеорології поміщено у Збірнику три статі: „Метеорологічна обсерваторія при інституті сіль.-господарства і лісоводства в Александрії, Люблинської губ., і сільсько-господарські сітки Заходу і Сходу“, А. Ч., „Хід метеорологічних елементів у Ніжині“, Я. Х. Вінклера, де автор подає відомости про метеорологічну стацію у Ніжині, її устрій і розширення (вона заснована 1885 р. на кошти гімназії) і її спостереження (до статі додано 30 таблиць), і „Метеорологічний огляд Чернігівської губ. за 2-гу половину 1894 р., професора П. Броунова.

В справі народньої освіти єсть статі: „Упрощені і удешевлені земські школи“, „Справозданне про Ніжинські недільні класи для дорослих за 1895—96 р.“, дотикаєть ся тої ж справи статя А. Р. „Книжна торгівля на Воздвиженським ярмарку 1895 р. в Чернігові“, де подані відомости

про книжний крам, що був у продажу, про способи продажу і покупки книжок, і таблиці, де виказано, які книжки найбільш купувалися; усіх випадків продажу було 93, а принесено було 3 торговельниками 348 назв книжок і 793 примірників. Купували книжки більш випадково, не вибираючи, або вибираючи дуже несвідомо.

По медицині надруковані статі: „До ліку дифтерита противдифтеритною сироваткою, В. Жадкевича, і „Лік дифтер. сироваткою земськими лікарями Черн. губ. за 1895 р. І. Тимошка. Загальне вражіння, яке роблять ці статі, — що уживання дифтерійної сироватки мало корисні наслідки.

Д. А. Г-ий умістив три статі про податки і про земельні відносини селян: „Володіння землею був. поміщицьких селян і оподаткування їх земельними викупними податками“, де він виявляє становище крестян і їх володіння землею після закону 19 лютого 1861 р. і робить історичний огляд змін, які зроблено потім в відносинах селян до володіння землею. „Викуп селянами на повну власність надільних ґрунтів через виплат довгу по викупній позиції“, і „Поземельний устрій державних селян Чернігівської губ. й оподаткування їх селянськими повинностями за дані їм громадські землі“; в останній статі автор робить огляд податків, які платили так звані государственні (державні) селяне властиво за землю, якою користувалися, незалежно від загального „душового“ податку, стежить зміну цих податків і взагалі оподаткування селян властиво за землю, яка була їм надана, наводить, що по переді міра податку не залежала від кількості землі, якою володів селянин, оброк (чинш) брали з „душі“, з особи (2 руб. 53 к.); що 1862 р. податок сей було побільшено, бо до нього додано ще окремий податок по 7 коп. на десятину; по закону 24 листопаду 1866 р., сей податок ще побільшено (1862 р. держ. селяне Черн. губ. платили 275.230 руб. 30 коп. річно, з 1866 р. 306.498 р. 16 коп. річно); чинш, що брали з особи, було знесено і на заміну його заведено „державний чинш“ (госуд. оброк), який платили в залежності від кількості і якості землі, якою володіли селяне; по закону 12 червня 1886 р. знесено і сей чинш, і замість його заведено викупну плату, подібну тому, яку платять бувші панські кріпаки: державні крестяне повинні платити се на протязі 44 років, від 1 січня 1887 до 1 січня 1931 р., коли вони зробилять ся власниками землі, за яку платять викуп, і увільнять ся від його; платять вони в Чернігівщині 447.963 р., себ то на 46% більше, ніж вони платили по закону 24 листопаду 1866 р. Платіж розраховується між громадами і особами відповідно кількості і якості землі.

Особливу увагу треба звернути на вельми цінну і простору працю д. А. Русова „Опись Чернигівської губернії“, початок її (2 глави) надруковано в Зем. Збір. 1896 р. У I відділі своєї праці д. Русов робить історичний огляд Чернигівщини (Чернигівсько-Сіверської землі), наводить наймення найстаріjších осад, описує її природу, устрій життя політичного і горожанського від найдавніших часів, відносини різних станів людности, земельні відносини оперті на його думку на фєвдальній системі; стежучи далі історичний процес життя Чернигівщини, автор подає відомости про оподаткування посполитих і міщан, про їх відносини до панів і князів, землі котрих вони оселили; стежить витворення у селян права власности на землі володіння особистого (ниви і ґрунти) і громадського (останки земель, землі сябрівні і родові). Обертаючи ся до того часу, коли Чернигівщина була повернула під владу Московського царства,* автор доводить, що перехід її під владу Моск. царства не мав особливого впливу на побут селян. Спосіб закріплювання панам і панкам підданих був майже однаковий як в Польській так і в Московській державі, наслідком чого було, що коли у південній Україні люде повстали, за часи Хмельниччини, проти панства, то і Чернигівська людність пристала до повстання, і люде пішли у „козаки“. Після коротенького огляду наслідків Хмельниччини, автор робить нарис устрою тогочасного життя і витворення військово-аристократичної організації, подібної тій, яка існувала в Польщі, але звертає увагу на ріжницю, яка неминуче повинна була існувати навіть і в сій справі, поміж республікою з обраним гетьманом на чолі і королівством Польським або царством Московським. Обертаючи ся до часів, які наступили з переходом козачої республіки під владу Московського Царства, автор розглядає витворення на території Чернигівщини двох станів — козаків і посполитих, які з початку не були остро поділені: заможні посполиті (дуки) вписували ся у козаки, з'убожені козаки переходили у посполиті селяне і міщане, аж поки при кіпці XVII ст. заборонено було посполитим вписувати ся у козаки і зміцнена вага рангових державців на селах; тоді ж, особливо з початку XVIII ст., побільшені податки і усякі тягари, поменшено право власности посполитих на землі, почали ся змагання витворити „вічних підданих“, „кріпостних підданих“. Становище посполитих, говорить автор, що далі гіршало: вони були обтяжені податками володарям землі, повинні були, разом з козаками, виконувати обовязки погоничів до військових транспортів, виконувати роботи по при копанню каналів, при будованню Петербурга, стерегти від Польщі Дніпрову границю, давати провіянт і фураж натурою, або грошми, відбувати різні інші повинности; становище їх зробило ся особливо важким за часи витворення царем Петром „Малоросійської коллегії“: автор перечислює пові по-

датки, які тоді було заведено. Не кращим було і становище козаків в XVIII ст.: їм відбирають їх привілеї, частина їх перетворюється на „російських дворян“, друга відрізняється від посполитих хіба в тому, що заховує право власності на землю. Занотовавши, що 1738 р. посполитим заборонено вільний перехід, д. Русов наводить далі різні урядові накази до часу заведення кріпацтва.

В тім же відділі своєї праці автор робить історичний огляд границь Чернигівщини за різні часи її життя, наводить зміни тих границь і змагання за них між Московією і Польщею, а також подає відомості про кількість людности в Чернигівщині, те ж за різні періоди вказує її збільшення і зменшення, дає відомості про адміністративні зміни, про перетворення „намісництва“ на губернії, натує кількість людей різних станів по ревізіях і переписях 1764, 1782, 1851 і 1858 р., по відомостях Централь. Статист. Комітету 1878 р. і Губ. Земства 1894 р., порівнює критично усі ці відомості і наводить чимало вельми цінних статистичних відомостей, з детальним їх аналізом, — подає етнографічний стан людности Чернигівської губ. по відомостях 1859 р. (Українців 856⁰/₀). По жерелах Губ. Стат. Комітету людности в Чернигівщині 2,354.023.

II відділ праці д. Русова говорить про „Територію Черн. губ.“, і в цьому відділі автор подає відомості про розмежування території Чернигівщини і в загалі про заходи уряду вимірити землю і виявити її кількість. Подаючи історичний огляд цієї справи, починаючи з 1803 р., автор занотовує, що для розширювання земель Черниг. губ. уряд мусів видати окремі інструкції і „Положення о размежевании Черн. и Полтавской губ.“ бо в цих губерніях як характер володіння землею, так і способи його утворення значно відрізнялися від володіння землею в Великоросії. Розмежування земель Чернигівщини тяглося більш 30 років (1859—1891) і визначило, що землі в Чернигівщині 4,745.130 десятин. Порівнюючи ці відомості з тими, які здобула Губ. Земс. Управа за часи статистичних її дослідів (4,752.363), і иньшими (Казен. Палати і ин.), автор на підставі доводів, детально наведених, виводить, що цифри Губ. Земської Управи найпевніші; далі автор робить просторий огляд праці, яку виконали статистики Губ. Земства, скінченої р. 1886, (XV томів), о скільки вона належить до означення кількості земель, а також подає відомості про адміністративний поділ губернії і повітів, поділ землі на певні одиниці при розмежуванні і оцінюванні їх при статистичних працях і дослідях.

Яко „додаток“ до надрукованої частини праці д. Русова уміщені ще „Межеві відомості про обшир земель Черниг. губ.“, де зібрана велика сила цифрового матеріалу, що до кількості і ка-

тегорій земель по окремих повітах і різних дрібних земельних одиницях (досі надруковано тих відомостей 416 сторін і вони ще не скінчені). Сі відомости здобуті з межевих документів, плянів і пояснень до них, і в них детально показано, по окремих „межевих дачах“ кількість землі взагалі і кількість землі кожного роду: городів, сінокосів, лісів і т. ин. Уся праця поділена по повітам, відомости подані в окремих таблицях, до кожної таблиці додані докладні пояснення, примітки і реєстри осад, які не вийшли в межеві „дачі“ і в альфаветні реєстри тих дач. Досі надруковано відомостей для 12 повітів (усіх повітів в Чернігівщині 15) і 1365 окремих межевих дач.

Статя „в обороні великоруської мови“ О. Білозерського має на меті виявити шкідливість утисків української мови не для неї самої тільки, але і для мови великоруської. За епіграф для своєї статі автор бере речення Макса Міллера: „Головні мови живлять ся другорядними, яко ріки своїми притоками“ і на підставі сього доводить, що кожний утиск мови української бє сокирою один з коріневих наростів, які живили і себе і дерево. Автор виявляє, що можна і тепер уже помітити по селах з'убоженне оригінальних виразів і зворотів, які надавали колись українській мові і оздобу і гумор, і доводить, яка шкода буде для української мови цілком, а для великоруської — в тій частині, якою вона могла б покористувати ся з неї, що б збагатити себе, коли сей великий „капітал“ вироблений десятками, а може і сотками поколінь, загине. Нагадуючи, о скільки великоруська мова покористувала ся вже українськими словами, виразами і формами, автор перестерігає, що мова великоруська не тільки не покористуєть ся від утисків українського слова, а, навпаки, сі утиски їй пошкодять: вона залишить ся без таких цінних жерел розвою, які може дати їй мова українська і окрім того охорона її може досягти зовсім несподіваних результатів: мови, яким починають сприяти власти, літературні або иньші, закуті у невні граматичні форми, звичайно зупиняють ся у своєму розвою; для доказу він покликуєть ся на той шкідливий вплив, який, по його думці, мали на французьку мову Буалво і Академня. Утиски укр. мови шкідливі ще і з того боку, що свідомість того, що укр. мовою нехтують, доходить до народу, головно що до мови, яка несе пісню і сільський гумор; критика народу слаба, і вона починає вірити, що усе великоруське краще за своє, особливо пісня, яку провадить найбільше салдат; дякуючи сьому, на вулиці доводить ся чути, замість української пісні, такі як: „ты моя картынушка, а я твій патрет“, або „пигиче гнѣздышко зіскала, зовуть его муравей“. Коли доводить ся слухати писаря, що читає у волості яку „бумагу“, або школяра з року народньої школи, його читання і пояснення, то чуєш якесь дивовижне з'єднання згуків, зовсім

чужих усім відомим мовам: вимова не великоруська і не українська, а якась чудна; ще школяр, повертаючи ся до хліборобства, повертаєть ся і до своєї питомої мови, але писарі і дрібні урядники задержують таку дивовижну вимову, яка однаково прикро вражає як Українця так і Великороса. Занотовуючи у горі наведені з'явища, автор питає „чого ж треба“? і відповідає, що треба повернути ся до минулого: треба, що б дозволено було учителям по народних школах вживати рідної мови в школі, пояснюючи нею предмети шкільного навчання, і треба дозволити друкувати українські книжки правописею, заведеною П. А. Кулішом, замість тої незграбної, яку примушують уживати тепер. Обидві мови, великоруська і українська, каже автор, можуть жити не тільки не ворогуючи, але навіть допомагаючи одна одній; досвід повинен би упевнити, що утиски українського слова тільки шкодять великоруській мові, в інтересах якої їх видимо уживають.

Окрім наведених статей в Земск. Збір. 1896 р. надруковано ще: „Збірка повіт. земських бюджетів на 1895 р.“ П. А. Буш-тедта, „Вказівка для роблення контрактів з підрядчиками на внорядкування під'їздних доріг місцевого значіння“ В. Лянге, „Справозданне з командировки в Нижній Новгород людей, післаних земством для дослїду способів будовання безпечних від огню будинків“, „Справозданне з ботанічних екскурзій на декотрі болота Чернигівської губ.“ А. Ракочі, „Протоколи засідань Глухівського Повіт. Земськ. Зібрання з додатком докладів, бюджету й розділу, і карти Глухівського повіту“, „Протоколи Козелецького Повіт. Земського Зібрання з додатками“, „Протоколи першого засідання Глухівського сільсько-господарського товариства“, „Статистичний і технїчний білянс Черниг. Земськ. Емериталь. каси“, А. Русова.

I. III.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензій й справоздання).

Д. В. Замѣтка о городищахъ-майданахъ (відбитка з часопису: По морю п сушѣ), 1896, с. 73—86 + табл.

Такі звані в народі майдани, инакше розкопані могили, не вважаючи на увагу до них археологів і не по раз ведені суперечки, досі зістають ся невиясненими що до свого початку й призначеня. Автор виписаної тут статі, очевидно добре ознайомлений з ловецькою технікою, бачить в них останки прирядів до ловлення звіря, вказуючи на аналогії з т. зв. вовчими ямами й на уживанне слова майдан у Великоросиян з значіннями звязаними з польованнем. Автор думає, що сей спосіб перейняла Русь від Тюрків-кочовників, через те найбільше майданів трапляєть ся на території їх колишніх кочовищ. Він одначе не застановляєть ся над тим, чи можливо, щоб від таких давних часів могли заховатись такі великі сліди ловецьких прирядів: мусіли-б вони бути занадто масивні. Він вправді думає, що деякі з сих городищ могли заховатись від не дуже давніх часів — навіть з кінця минулого віку, але при тім трудно, щоб память про їх призначенне так цілковито затратилась в народі. В сучасних способах ловецтва автор вказує властиво лише досить далекі аналогії, тим часом трудно собі об'яснити, чому-б той спосіб перевів ся. Все се робить гадки автора дуже гіпотетичними. М. Г.

Études de mythologie slave N I -- Peroun et Saint Élie, par Luis Leger, Париж (Maisonneuve), 1895, ст. 31.

Теж, N II Svantovit et les dieus en „vit“, П., 1896, ст. 40.

Сі брошури становлять передруки (з деякими доповненнями) статей французького слависта, друкованих в Revue d'histoire des religions

в р. 1895—6. Автор, що не раз вже звертав ся до славянської мітології, читав, як поясняє в передмові, спеціальний курс про неї в Collège de France в 1895 р. і має замір обробити ці виклади для опублікування в особнім томі; видані тепер епізоди, як він сподіється, послужать зразком того інтересу, який можуть мати ці його розвідки. Розвідки ці одначе особливим інтересом не визначають ся, хоч автор і показує добру знайомість з літературою славянських старинностей і орудую досить багатим матеріялом.

В першій студії автор збирає відомости про культ Перуна на Русі і сліди його у інших Славян, над паралелею між-Перуном і св. Ілляю (автор зазначає факт присяги християнської Русі в церкві св. Іллі, тим часом як поганська присягала перед Перуном — с. 10) і виказує пережитки віри в св. Ілля, як наступника Перуна у різних сучасних славянських народів (з української етнографії автор наводить лише дві легенди з Буковини, не називаючи джерела — с. 25—6). Се все мало дає нового для славянської мітології. Цікаво-б було вислідити, як зайняв Ілля місце Перуна, та автор сю точку не вияснив відповідно, обмежившись кількома неясними натяками. З одного боку він вказує, що культ Іллі здобув особливе значіння у Греків, де йому присвячували каплиці на горах і святкували день взяття його на небо (с. 23), з другого — висловляє гадку, що між особами старого завіту Ілля належить до тих, що найбільше вражав фантазію руських, славянських або варяжських неофітів, пригадуючи разом славянського Перуна і скандинавського Тора своєю властивістю над дощем і огнем і надприродним перенесенням на небо. Не кажучи за Тора, що як взятий сюди задля скандинавських Русинів, може справу хіба заплутати (мітологія — то одна з дуже слабих точок скандинавської теорії), зістаєть ся непевним — чи Славяне перейняли готові погляди на Ілля від Греків, чи виробили самостійно, чи — нарешті — ся заміна їм була підсунута духовенством навісисне, як то часто думають про подібні заміни.

В другій студії автор зводить тексти про Сьвятовита, далі — відкидаючи гадку (Мікльошіча) про св. Вита в сій імені, зводить імена славянських богів і осіб на вит і звит, і подає своє об'яснення імені в вѣт, вѣщати — бог, що дає справедливі віщування. Далі застановляєть ся над різьбами, в яких бачили Сьвятовита — рюгенською і збруцькою. На останню — спеціально цікаву для нас, звертає автор особливу увагу. Згадавши про скептицизм, з яким прийняли вість про збруцького Сьвятовита по за польськими кругами, і цілковите ігнорування його у новіших славянських мітологів (як Крек, Махаль), автор сам дуже обережно висловляє свій скептицизм в сій справі, признаючи її непорішеною остаточно. Він вказує на занадто велике припасованне

в виконанню сього ідола до оповідання Саксона Граматика (с. 32) і покликаєть ся на лист дра Кентржинського, що зауважив брак слідів давности на камені ідола і ряд сумнівних подробиць в самім виконанню. Додамо, що з наших учених пок. Драгоманов, як видно з недавно публікованих листів його (Житє і Слово, 1897, II), уважав ідол теж фальсіфікатом¹⁾.

Взагалі можна сказати, що сї розвідки д. Леже, не даючи чогось дуже нового і не осягаючи цілковитої повноти, можуть корисно понайти з сучасним станом питань в науці, отже придатись не лише для французького читача, для якого Славянщина є земля незнаєма, а й для Славян самих.

М. Грушевський.

А. И. Кирпичниковъ — Къ литературной исторіи русскихъ лѣтописныхъ сказаній (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности имп. Академіи Наукъ, 1897, I, с. 54—64).

Ся статя з привабливим титулом, що тут ми виписали, є реферат, читаний на торішнім археологічним з'їзді. Нема чого й казати, що вдячну тему вибрав собі автор: аналіза оповідань і легенд, вплетених в текст найдавнішої руської літописи, вияснення їх початку, їх припасовання до схеми літописи — се все питання, що вияснившись, кинули-б масу світла на початки й нашої суспільної історії, й культурного життя, устної й книжної словесности, укладу початкової літописи etc.; розвідки Сухомлінова (в Основі) й Костомарова (в XIII т. Монографій) про сї оповідання зробили лише початок сим студиям. На жаль статя д. Кіріпичнікова дає не багато. Як він поясняє — се витяги з материялу, зібраного покійним (вмер тому рік) Ф. Гіляровим в його книжці „Преданія русской начальной лѣтописи“, видрукованій ще 1878 р., але не виданій в світ автором, що все збирав ся написати до неї вступну розвідку. Д. Кіріпичников застановляєть ся над пізнійшими модифікаціями оповідань Початкової літописи чи властиво її вступної частини — Повісті временних літ — в книжній літературі, великоросійській переважно. Розумієть ся, і ся сторона могла-б бути дуже інтересною, як би дати докладний аналіз

---

¹⁾ Недавно вийшла в світ відбитка статі Ом. Партицького: Велика славянська держава передь двома тисячами лѣтъ, Львів, 1889, 16^о, ст. 100: се передрук фейлетонів „Діла“, що почав тоді робитись, але не вийшов чомусь. Тож годі сю обговорювати як нову, — зауважу тут лише, що автор говорить в ній про Скитів, уважаючи їх за Славян. На с. 72 і далі подав він (тому й згадую про сю книжечку на сім місці) опис збруцького ідола, уважаючи його статуєю Дажбога і пояснюючи поодинокі фігури на нїм; метод тих пояснень звістний читачам „Старинної історії Галичини“.

сих модифікацій, вислідити їх розвій; далі — сі спостереження могли-б кинути ретроспективне світло і на розвій, що перейшли ті оповідання, нім прийшли до свого теперішнього вигляду в Повісти. Та автор не зробив сього, тай не міг зробити в коротенькім рефераті (лише про новгородські баї та пімсту Ольги дає деякі хоч коротенькі уваги). В кінці він на основі „не численних наведених фактів“ робить виводи, між иньшим: що перероблюючи оповідання літописи, пізнійші книжники „майже побожно поводитись з текстом Повісти“; сей вивід трудно зробити навіть з фактів наведених д. К., бо в них бачимо не лише розширення основного текста новими подробицями й епізодами, робленне дублетів etc., але й перемінюванне (напр. в історії Аскольда і Дира). Слова автора про „простоту і брак штучности“ в оповіданні Повісти трохи роблять вражінне, як би він не признавав можливим *mutatis mutandis* перенести свої спостереження й на Повість, що теж показує дуже свідому роботу книжника-укладчика.

М. Г.

К. К. Никольскій — Матеріали для історії древнерусской духовной литературы (Извѣстія отд. русск. языка и слов. Академіи Наукъ, 1897, I с. 65—89).

Д. Нікольскій, автор спеціальної студії про Клима Смолятича (обговореної нами в Записках т. V) в сій розвідці насамперед знайомить нас з своїми шуканнями за „Словом о любви“, що Срезневський надавав Климу Смолятичу, але так неясно сказав про нього, що не знати, про яке „Слово“ він казав. Судячи по вказівкам Срезневського, д. Н. прийшов до виводу, що він розумів тут „Поученіє о любви“ в збірнику Новорусалимського монастиря XVI—XVII в., і подає се саме слово. Воно не має одначе ніяких натяків на Клима в титулі, і в змісті автор не знаходить ніяких вказівок які давали-б право надавати його Климу Смолятичу (крім його дуже механічно-компілятивного характера, що одначе не можна уважати характеристичною ознакою „Посланія“ Клима). В сумі і приналежність сього слова Климу, і тотожність його з Словом, про котре казав Срезневський, застають ся непевними.

Се перший розділ статі автора; дальші два присвячені писанням, що автор надає великоросійським письменникам — Кирилу Білозерському й Нилу Сорському.

М. Г.

М. Довнар-Запольскій — Изъ истории литовско-польской борьбы за Волынь (договоры 1366 г.), К., 1896, с. 13+мала (відбитка з київських „Университетскихъ Извѣстій“).

Д. Довнар-Запольскій застановляє ся в своїй маленькій розвідці над одним неясним питанням з історії боротьби русько-литовської дер-

жави з Польщою за руські землі, а то про обопільні відносини двох умов, що датують ся р. 1366 обидві (документи самі дат не мають), одної загальної — литовських князів з Казимиром, другої сепаратної — Любарта з Казимиром. Автор приймає за доведену попередніми студіями автентичність обох умов і прилучаєть ся до гадки тих, що уважали умову сепаратну пізнійшою від загальної. Докладною аналізою сепаратної умови він доводить, що вона не стоїть в ніякій суперечности з загальною, і спеціяльно — границі володінь Казимира й Любарта не инакші, користнійші для Любарта (як приймали Филевич, Леонтович, Іванов), а згідні з умовою загальною. Ся справа і становить головний предмет розвідки, і автор доводить свій вивід основно, опираючись на означення границь, старанно переведених на малу. Автор, значить, уважає сепаратну умову поясненням деяких прогалин і неясностей загальної спеціяльно що до відносин Любарта до Казимира і висловляє на останку догад, що належить вона до рр. 1368—9; сі комбінації мають вже характер більш гіпотетичний, але автор не дуже на них, здаєть ся, і назирає.

М. Грушевський.

А. И. Яцимирскій — Мелкія замѣтки: I. Отреченныя молитвы и Коледарникъ; II. Запись съ упоминаніемъ Царя Болг. Симеона. (Извѣстія отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ, 1897, II, стор. 356—360).

Рукописні матеріали, опубліковані д. Яцімирским у отсіх „дрібних увагах“, не надто важні, та й єго уваги не дуже. Апокріфічних молитов, винятих із сербо-молдавського рукопису XVIII в. — усього одна, від пропасниці (*Ѡ грозніцѣ*), тай то коротенька і не цікава. Те, що д. Яц. подає як другу молитву (з того самого рукопису), не є властиво молитва, а тзв. „Соломонів узел“, магичний знак, що прогонює біси; сей знак треба було написати „на пріснѣм хлѣбѣ на шкірці“ і дати з’їсти в неділю до схід сонця чоловікови, якого вкусив скажений пес — і чоловік буде здоров. Він помагав і на пньші недуги. Колядник опублікований д. Яц. із того самого рукопису тим хибя цікавий, що не подібний до Колядників опублікованих Тіхонравовим (Памятники отреченной русской литературы II, 377—381). Та се ще не диво, бо ледви чи знайде ся два списки сего ворожбитського твору, що були-б зовсім однакові. В вияснене символіки, яка лежить у основі тих творів, д. Яц. навіть не пробує вдавати ся.

Із одної збірки „слів“ XVII в., писаної молдавським письмом, та мабуть із сербського оригіналу, д. Яц. подає ось яку записку, що читаєть ся на кінці рукопису: „а се многы црѣе мѣдри вѣшѣ и книги многы исписашѣ. Соломон прѣмѣдрѣ вѣ паче вѣсѣх члѣкѣ

въ Ієрлмѣ живоучиѣхъ, неписа въ ѿѣ. притѣчн ѿ ѿѣ. пѣсни. въ дѣи Ізакіилѣ црѣ ѿвѣ ѿѣво ѿ книгъ ѿзѣбраннѣ вѣшѣ, ѿвиж[ѣ] ѿгнѣю прѣдани вѣшѣ. Оригенъ же еретикъ сѣще сѣстави ѿѣ. Книгъ, а ѿѣ. Бѣ потопи, и ѿѣ. пожъже, а Ісидоръ Полѣйскѣ[ѣ] ѿписна ѿѣ. Книгъ. а Птоломѣ[ѣ] Къниголюбѣцъ събра до ѿѣ. Кънигъ. а Евмѣи црѣ вѣлѣгарскѣ[ѣ] ѿписна мнѣшѣ книгъ ѿѣ тако Дѣдѣ црѣ на златѣ строуѣ ѿградиѣ. ѿ книгъ пачѣ вѣсег[ѣ] любѣкѣшиѣ. „Цѣкаво було би знайти жерела, якими користував ся автор сеї записки“ — говорить д. Яц. Нам дивно, чому д. Яц. не зробив сего, коли се так цѣкаво. Дещо він і міг би був знайти в Біблії, дещо в Палей та иньших подібних старих творах. А вже нїяк не можемо згодити ся на думку д. Яц., буцим то остатнї слова записки „дають извѣстнѣй наметъ на участіе болгарскаго князя Симеона въ составленіи Златоструа“. Нїякого такого натяка ми не можемо додати в словахъ, котрі говорять тїлько те, що Симеон любив книги так, як Давид любив грати „на златѣ строуѣ“. Ті Давидові „златѣ строуѣ“ певно помилка замѣсть „златѣ строуны“, та в усякім разі до Симеонова Златоструа від них дуже далеко. Виписка з тексту Златоструа, приведена д. Яц. (сїа кнѣи Златѣстроуѣмъ нарекше... акы златѣми стрѣми чѣкы сладкѣми рѣчѣми ѿмываа) нічого не доказує, бо тут стрѣа справді значить Welle, а не Saite, як у записці про Симеона. *Др. Ів. Франко.*

Ів. Ждановъ — Русскій былевой эпосъ. Исслѣдованія и матеріалы I—V. Петербург, 1895, ст. XII + 629.

Праця Жданова обіймає крім вступу (стор. V—XII) і додатків (стор. 573—614) пять окремих дослідів з загально руського побутового епосу (ст. 1—572) з докладним показчиком імен власних і річий.

У вступі автор старає ся пояснити резони й метод своєї праці. Він хоче причинити ся до роз'ясненя літературної історії билин, себто означити первісний їх склад і вказати переміни, яких вони мусіли зазнати за кілька століть. Справа се не легка, бо 1) давнє письменство заховало лиш дуже скупі звістки про склад і стан побутової поезії минувших століть, 2) записи билин не сягають поза XVII ст., а 3) ми маємо в літописях лиш кілька таких псевдо-історичних оповідань, що по всякій імовірности основують ся на епічних народних переказах — все одно, прозових чи віршових. Та про те тему можна розв'язати, як оперти дослід на внутрішних ознаках, себто на аналізі тих епічних елементів, що входять у склад самоїж тої поезії. Тут треба лише передовсім відділити елементи історично-побутові від елементів чисто-літературних себто таких, що мають своє жерело або в фантазії оригінального поета („по-

етическое замышленіє“) або в спільній скарбниці літературного матеріялу (оповідань і переказів) даної верстви та епохи. Історично-побутові елементи самі вказують на те, коли вони появили ся. Поодинокі-ж чисто літературні елементи можна відділити лише основним аналізом, зробленим по методу порівняння і то як найбільшого матеріялу. Розуміє ся само собою, що при таких аналізі годі устеречи ся від деяких суб'єктивізмів, бо поза певною границею рішає вже про все лише більше або менше тонкий, так сказати, інстинкт дослідника. Та все таки одержуємо, відповідно до скількості порівнаного матеріялу і зручності приложення методу, менше більше певний хронологічний порядок літературних елементів цілого ряду посвоячених зі собою творів народного епосу. Тим способом доходимо до елементів первісних. Та тут можлива ще двояка евенуальність. Первісною може бути історична основа, до котрої потім долучують ся літературні елементи; або противно — первісною може бути літературна основа (оповідане, легенда, притча і т. и.), а історичне імя зі своїми побутовими ознаками пізнійшим. Ендозмоса літературної творчости, власне устного, взагалі та стичні пункти в поодиноких творах спеціально — ось ті елементи, що роблять можливими такі взаїмні впливи. Очевидно перед дослідником стає знов нове і трудне питанє: котрий з двох висше згаданих елементів первіснійший. І тут знов — як в історичних науках взагалі — рішенє може бути лиш до певної границі цілком певне. Та радше нехай сам автор говорить дальше за себе: „Прояви заступлення й пристосованя — пише він — різнять ся не тільки способом злуки билиці й небилиці, але й деяким історично-літературним хронологізмом. Само собою розуміє ся, що оповідання, чужі первісно нашому епосу, могли прибирати руську історичну закраску лише в таких разі, коли пісні билеві в основі, після поступової переробки, почали тратити строго-історичну певність, почали мішати ся з оповіданнями з обсягу казок і легенд. Руська билиця, що приняла ознаки захожої легенди або казки, отворяла дорогу і для противної переміни: захожа легенда перетворювала ся в руську билицю. Самсон, „богатыр съваторуський“, певно міг появити ся в нашім еносі аж тоді, коли місцеві богатырі вийшли йому на зустріч, коли образи тих богатырів, що потемніли від часу і нераз підновляли ся, втратили билеву певність, коли, значить, і поява серед таких богатырів біблійного силача не могла показати ся неімовірністю, що нарушала-б цілність руського епоса (ст. XI)“.

Отсе короткий нарис гадок вступу. Як бачимо, автор дуже ясно розуміє і ціль і метод своєї праці. Метод его — се метод тепер загально прийнятий й одиноко оправданий у всяких научных дослідях — метод порівняння. Ціль автора — просліджене і сконстатоване певного духового процесу в сфері одного важного відділу народної словесности.

Своє завдання автор сповняє знаменито. Ограничуючи умисно свої досліді на п'ять вибраних тем, він оброблює їх так основно і так повно, що ми ніяк не в силі в тім короткім рефераті подати читачеві образу докладности автора. Книжку треба просто самому читати кожному, хто інтересує ся справою билин, або хто хоче бодай пізнати добрий примір найновішого научного методу в історично-літературних і фольклорних дослідях. Правда, автор, так сказати-б, залюблений в свої дослідях, місцями зводить до купи вже надто далекі аналогії, але се майже неминучий в таких дослідях суб'єктивізм і в нічім не може вменшувати вартости цілої праці. Не знаємо також, чи автор толкує собі всі схожості, на які вказує, однаково чи ні. На наш погляд, не всьо таке саме, що є деінде, мусить бути й переняте звідти-ж. Аджеж схожість психічного організму у людей може витворювати схожості й незалежні від себе на пункті культурної ендозмози. А вже певно найменше треба класти на карб сьвідомого перейму.

Автор оброблює отсих п'ять тем: 1) Повість о Вавилонѣ и „Сказаніе о князехъ владимірскихъ“ (стр. 1—151); 2) Повесть объ Александрѣ и Людовикѣ и былина „Неразсказанный сонъ“ (152—192); 3) Василий Буслаевичъ и Волхъ Всеславьевичъ (ст. 193—424); 4) Пѣсни о князѣ Романѣ (ст. 425—523) і 5) Пѣсни о князѣ Михайлѣ (ст. 524—572). Всюди видно велику начитаність автора і зручність в оперованю матеріалом. Автор цитує всюди дословно за жерелом, з якого користав, так що українсько-руські тексти подані ріжною правописю, відповідно до того, чи взяті від Головацького чи Драгоманова чи Рудченка і т. д. О стільки згоджуємо ся в тім пункті з автором, що в записках з уст народа по можности не треба робити ніяких перемін.

В додатках автор надрукував дев'ять (винявши № VIII) рукописних матеріялів, з котрих користав в тексті, а то: 1) Сказаніе о Вавилонѣ градѣ; 2) О Соломонѣ и царцѣ Южской; 3) Посланіе въ Вавилонѣ градѣ отъ царя греческаго Улевуя; 4) Сказаніе о князехъ Владимірскихъ; 5) Посланіе Спиридона Саввы; 6) Походъ Владимира Мономаха къ Цареграду; 7) Новгородскіе розбойники Кій, Щекъ и Хоривъ; 8) Легенда о человекѣ, обреченномъ демону; 9) Демонъ Летавецъ.

Зазначимо ще хіба становище автора до нашої веснянки з забавою, що називає ся „Воротарь“. Автор оспорує супроти Потебні мітичне значенє тої пісні й признає їй (в основі очевидно) характер історичний на підставі місця з Галицько-волинської літописи (П. С. Р. Л. II. 158—159). Думка автора вельми імовірна, як взагалі й иньші виводи автора в цілій его дуже інтересній і цінній книзі.

Іван Копач.

С. Миропольскій — Очеркъ исторіи церковно-приходской школы. Выпускъ третій. Школы на Руси въ XV—XVII в., Спб. 1895, ст. 143.

Погляд автора на предмет та задачу своєї роботи нам досить добре відомий по його першим випускам (рецензії подані в V та VIII томі Записок). В сьому випуску автор не залишає своїх поглядів, а прикладає їх до дальшого періоду руської історії — віків XV—XVII; се все те саме — публістично-історична апологія церковно-парафіяльної школи на підставі матеріялів та власної, нічим нерухомої, теорії автора. Всі випуски написані по одному пляпови і однаковим способом примушують читачів згодити ся з думкою автора, що церковно-парафіяльна школа була на Руси мало що не в часів Геродота і розвиваючись що року, дійшла до теперішнього найліпшого стану, і що вона через те саме єдина бажана народом школа. Ся думка — *idée fixe* автора, від якої він не може ніяк відійти на протягу навіть одної сторінки. Ріжниця між випусками лиш та, що перший випуск є зшитком з літописів, другий з житій, третій з иньших матеріялів, та ще те, що з кожним випуском побільшуєть ся число знаків здивовання та запитання.

Переказувати зміст книжки д. Миропольского зайва праця: головна думка автора ясно показує, що він пише. З матеріялів він вибрав усі ті місця, де є слова „ученіє, школа, письменство, письмо...“, або слова, які хоч починають ся з начальних літер сих слів, і все се прикладає до парафіяльної школи. Автору не шкодить навіть мовчання документів, навпаки, се йому на руку, бо він такої думки про документи що „як вони нічого не кажуть про парафіяльну школу, то се через те, що школа зробилась уже явищем загальним, звичайним“ (стор. 43).

Така невдячна робота викупуєть ся метою автора. А мета досить висока — показати батюшкам і переконати їх, що вони тримають в своїх руках „великий прапор виховання народу на церковному ґрунті“, і примусити їх, хоч з чужого голосу, говорити, що „ми не які-небудь, а ми он які!“ Така мета мусить підтримувати автора в його перешкодах і підбальорувати в боротьбі з науковою історією (бо для нього се найлютіший ворог), тим більш, що він не має спроможности довідати ся, чи багато з батюшок, що обовязково мусять одержувати його книжку, знайшлося таких, щоб хоч розрізали його „історію“.

С. Л.

Alexander Jabłonowski — Kozaczyzna a Legitymizm, dwie legendy polityczno-historyczne Ukrainy — batoryańska i baturyńska (Ateneum, 1896, VIII, с. 247—270).

А. Стороженко — Сводъ данныхъ о Янѣ Орышевскомъ, запорожскомъ гетманѣ временъ Стефана Баторія (Київська Старина, 1897, I с. 125—145).

Сі дві інтересні статі мають те спільне, що обидві дотикають ся справи т. зв. козачої реформи Баторія.

Д. Яблоновський ставить своєю задачею вислідити генезу цієї легенди і звязаної з нею иньшої — що Баторій засновав і надав козакам Батурин. Для історії сих легенд він використав головню матеріял, зібраний в розвідці Ол. Лазаревського про Батурин (в Чтеніях київськ. історич. Товариства т. VI), доповнивши їх вказівками про відгомін сих легенд у польській літературі (у Глішинського і Чарновського)¹⁾, а на вступі подав загальний погляд на обставини, серед котрих зросли сі легенди, і дорога, котрою вони розвивались. Гадки, тут висловлені, мають одначе більш апріорний характер; автор сам зауважає (с. 258): „очевидно, нема на те все, себто до генези самої Баторієвої легенди очевидних доводів, але воно стає безсумнівним при ретроспективнім погляді на минуле“. Автор уважає сі легітимні легенди утвором козацьким, присвоєним звідти польським письменством; д. Лазаревський навпаки уважав автором легенди про Батурин Коховського, (і д. Лазаревський і за ним д. Яблоновський при тім помиляють ся, боуім легенда є вже у Самовидця — вона є в Краткім Описанії, долученім до Самовидця, але значно пізнішій від нього). Справу можна було-б розв'язати лише ближшим студійованнем історії легенди. Можна ще багато найти для її висвітлення. От напр. в козацькій петиції 1660 рр., друкованій в Актах Ю. З. Р. V, де знаходимо скаргу, що Тетеря забрав „комисарські дѣла волностей войска Запорожского по правамъ и грамотамъ великихъ князей Литовскихъ отъ Гедимины, Олгерда, Витолда, Свидригайла и иныхъ, а королей полскихъ Казимера-Яна, Албрехта, Александра, Жигимонта первого, Жигимонта-Августа, Стефана, Жигимонта третьяго, Владислава а бывшего короля Яна-Казимера въ казнѣ войсковой сущіе!“ В загальні погляди шан. автора на козачину не входимо тут: мав я нагоду недавно говорити про них (Записки т. XVII). Піднесу лише одно: автор натискає на те, що Річ Посполита ніколи не робила „пактів“ з козаками, були лише „ординації“, а не обосторонні умови. Шан. автор виходить тут з формального боку, але поза тими формами в дійсности чи ті ординації не укладають ся по формам міжнародного права, і козачина, вже з кінця XVI в.

¹⁾ Додамо, що запозичена у українських істориків „історія“ Чарновського звідти була ще раз запозичена назад — в книжечці про Хмельницького д. Музикантова, виданій 1889 р. Все на світі коловоротно!

(пор. Лясоту) чи не становить пїлковитого status in statu? Адже автор в умовах козаків з Москвою вміє розрізнити форму петиції й царської ласки від їх змісту, що самі видатні російські історики права класифікують як унію держав.

Інший характер має друга стаття. Вона складається з двох частин: на вступі (с. 125—130) знаходимо загальні уваги про обставини, серед яких Баторий забрався до організації козацтва; далі збирає автор відомості про дві особи, що грали важнішу роль в сій організації — Яна Оришевского і Янчу Бегера. До загальних уваг автора про проби козачої організації в XVI в. можна-б чимало додати для відповіднішого освітлення, але автор і не ставив собі ширшої задачі. Натомість доволі повну і цікаву збірку відомостей дано про Оришевского; в додатку подано і неопублікований ще документ: надання Гайсина по смерті Оришевского Свирскому 1605 р. Дещо можна-б і до тих відомостей додати. В документах, видрукованих в Записках т. IX д. Барвінським найшов би автор звістки про нього, яко козацького вождя, в 1594 р., а з кореспонденції Жолкевского (Listy Żółkiewskiego с. 104, 107) бачимо, що по відновленню зносин з козаками на поч. XVII в. Оришевського уживано за посередника, а далі вислано до козацького війська в ролі комісара. Про сю роль його згадувано потім за часів Сагайдачного (Pisma S. Żółkiewskiego с. 318, 333).

В саму справу Баторієвої реформи не вхожу; я мав нагоду говорити про неї в недавній розвідці про Богдана Ружинського (Записки т. XVI) і сподіюся ще до сєї справи спеціально вернутись.

М. Грушевський.

М. Г. Попруженко. — Нѣсколько замѣчаній о сочиненіяхъ Юрія Крижанича (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи наукъ 1897, II, стор. 302—319).

Юрій Крижанич — одна з найцікавійших фігур у Словянщині в XVII віці. З роду Хорват і латинський священик він учився в Італії і враз з папською делегацією висланий був коло 1650 р. до Московщини. Тут він вельми зацікавився народнім життям, мовою, релігійними і політичними справами і по повероті делегації до Риму він ще раз на власну руку в 1655 р. виїхав до Московщини. Тут він звернув на себе увагу уряду своїми писаннями, що доторкалися до важних політичних справ, його арештовано і вислано на Сибір, де сей перший панславист і завзятий москвофіл прожив 18 літ, написав цілий оберемок найрізноманітніших творів починаючи від граматичних розправ, а кінчаючи обширними економічними та політичними трактатами, та мабуть і вмер. Їго писання аж до половини нашого віку спочивали в рукописах порозки-

дані по приватних та публичних бібліотеках або позакопувані в пліснятині архівів. Тільки в остатніх часах учені зацікавилися ним, повигрібали та опублікували дещо з його творів, далеко ще не все, і дали також ряд праць і більше або менше цінних уваг про його життя, його характер і його значіння для історії і науки. До таких детальних праць належить також стаття д. Попруженка, якої заголовок виписано вище. Подавши в примітці бібліографію (не повну) дотеперішніх праць про Крижанича д. П. справедливо завважує, що хоча список тих праць досить довгий, то про те нема ще про Крижанича такої праці, яка-б обіймала ціле його життя і всю його літературно-наукову і політичну діяльність, ба навіть архівний матеріал про него далеко ще не весь повідкриваний і опублікований.

Д. Попруженко подає уваги про три праці Крижаничеві, а то про рукописний том його перекладів із грецької та церковно-словянської мови на латинську, написаний у Римі перед подорожжю до Росії. Д. П. доказує, що те, що перекладено з церковно-словянської мови, виняте було Крижаничем із тзв. Кириллової книги, збірки догматичних, полемічних та канонічних статей виданої в Москві. Далі доказує д. П., що приписаний Крижаничеві твір „De arte bene moriendi“ є не що, як твір єзуїта Беллярміна, переписаний Крижаничем. При кінці рукопису Крижанич написав свої власні переклади двох латинських гимнів до св. Івана Хрестителя. Переклади ті публікує д. Попр. Вони писані латинським буквами, мішаною мовою — не то церковно-словянською, не то хорватською; віршоване зовсім недоладне.

Найважнійший для нас третій причинок поданий д. Попруженком. Їдучи у-друге до Росії Крижанич їхав через Львів, Корець, Лисянку, Борзну до Москви, а приїхавши туди написав на основі своїх спостережень справжній політичний меморіал пз. *Půtno opisanie ot Lewówa do Móskwi*“ і подав його до Посольського приказу, тодішнього уряду заграничних справ. Там очевидно звернули увагу на се писане, бо переклали його з Крижаничевої „всесловянської“ мови на московську. Крижаничів оригінал, писаний латинськими буквами, був уже давно віднайдений в архіві Посольського приказу, використаний Соловйовим, потім опублікований Кулішом, а недавно Белокуровим в „Чтеніяхъ Имп. Общ. истории и древностей Россійскихъ, Москва 1894, кн. 1“. Д. Попр. віднайшов і опублікував московський переклад. Се прецікавий документ, опінений, але, здає ся, не використаний вповні істориками. „Починаючи від Корця — пише Крижанич — і йдучи сюди ближше, де бували битви Черкасів (так по московській термінології Кр — ч називає козаків) з польським королем видно великі спустошення, земля спустошена лежить на кілька днів ходу за-в-довжки і за-в-шир; а що по сьому боці нинішнього року попу-

стошено дуже багато міст, то Черкаси роздумавши про се злякали ся, щоб не загинули всі до одного. Се була перша і головна причина, задля якої вони склонили ся і віддали належний поклін царському величеству.

„В Лисянці на Федора і в Борзні на Середоністе був я на торгових соймах і бачив, як усякі товари продавали дешево, і се нам говорили брехню, що тепер один рубель варт тільки, що давнійше пять або шість рублів. А по нашій думці причина сеї дешевизни не та, буцім то намножило ся купців або товарів, а та, що багато Черкасів вигибло в нинішніх війнах, то й купецьких людей поменшало.

„Черкаси хоча признають ся до православної віри, та мають звичрячі обичаї і норони, а причиною сего між иньшим або найбільше є одна ересь — не духовна, а політична, приналежна до світських справ, а сеї ересі начальники — Ляхи, а від них навчили ся держати ся її міцно і Черкаси і мало що не всі народи в Європі¹⁾. Се ересь така, що забили собі в голову і вважають непохитно правдивим такий погляд, буцім то жити під сим преславним царством руським — значить жити в більшій неволі і підданстві і панщині, гіршій від турецького тиранства, гіршій від Фараонової служби і єгипетської неволі. До сего дідьчого переконання багато допомагають їм люде, що мають духовну власть і грецькі митрополіти, як се ми від неодного чули з великими нашими жалощами“.

Крижанич обіцяє написати окремий трактат і збити сю ересь, а поки що дає московському урядови мудрі ради, як йому поступати з Черкасами. Цар повинен вислати якогось князя, щоби зробив „з Черкасы пристойную згоду“ і Крижанич прописує зараз, яку промову мав би той князь до Черкасів. Він повинен трактувати їх як блудних синів, що по довгій блуканні вертають назад до рідного батька, готового дарувати їм усі провини. „А що ви повіривши невірним спокусникам перелякали ся, аби вам праведний цар не нарушив і не відобрав ваших свобод і вольностей, хоча доси ви не мали на се ані одної зазнаки, — то сьогодні царське величество увільнює вас радо і понад міру від такого страху і такої турботи і наказав великий цар оповістити вам ось що:

1. Славний цар і великий наш володар і помазанник божий обіцяє вам в цілости затримати і охороняти всі ваші давніші вільности.

2. Хочє єго царське величество дізнати ся від вас, чи не жадаєте ще иньших вільностей, і чого пригожого зажадаєте, буде вам дозволено.

3. Крім усього того, що ви по справедливості і відповідно попросите, обіцяє царське величество обдарувати вас ще новою вільністю,

---

¹⁾ Се, скільки нам звісно, перша вказівка на знамениту „польську інтригу“, що буцім то охоплює своїми нитками не тільки всю Русь, але й всю Європу.

щоб ви пізнали батьківську любов і прихильність до вас его величества і завжди стояли поперед усіх і скріплювали ся в вірности“.

Ся незвичайна ласка мало-б бути встановлене окремого „приказу“ для українських справ у Москві і обсажене всіх місць у тім приказі самими Українцями. Натомість радить Крижанич скасувати доживотне гетьманство, а вибирати гетьмана на три роки, а ще ліпше завести двох гетьманів по обох берегах Дніпра, незалежних один від одного. Важніші міста, як Київ і Чернігів, повинні бути незалежні від гетьмана і підлягати просто цареві, а властиво царським воєводам; так само всі новозбудовані оселі повинні бути царські, а не гетьманські і цар може роздавати їх не самим Українцям, але своїм вірним боярам.

Отсе ряд способів придуманих Крижаничем для заспокоєня України, а радше для цілковитого викорінення української ересі — свободолобности. Крижанич являєть ся тут безпосереднім учеником Маккіавеллі і хто зна, чи московський уряд не покористував ся власне его думками, проводячи свою політику на Україні. Та Крижаничеви за сі мудрі ради віддякувано Сибіром. Тільки там, у тобольській самотині він по троха вилічив ся з державного маккіавелізму і дійшов до думок далеко поступовійших і гуманнійших, які висловив у своїй обширній праці „Разговори объ владательству“ (часть її, що становить грубезний том, видав Безсонов пз. „Русское государство въ половинѣ XVII в.“, — більша частина доси лежить в рукописі) ось якими словами: „Всі закони і всі інституції державні повинні йти до спільного добра і не повинно в краю бути ані одного закона, що мав би метою окрему користь якоїсь одної верстви або особи, а йшов на шкоду всіх иньших горожан. Ані одна верства не повинна підносити ся по над другі на стілько, щоби иньші через те терпіли кривду і притиски“. Варто би, щоби хтось звів до купи все те, що Крижанич у різних своїх писаннях сказав про Україну, її жите, звичаї, мову, письменство. Хоч він і не багато бачив на власні очі, та все таки дивив ся очима освіченого Європейця і багато продумав незвичайно бистрим та оригінальним розумом.

Др. Ів. Франко.

Ks. biskup Edward Likowski sufragan poznański — Unia brzeska (r. 1596), Познань, 1896, стор. XX+424.

В ювілейній літературі берестейської унії найвизначнішим явищем є книжка еп. Ліковського, що вже довго працює на тім полі і видав кілька більших і менших розвідок на сю тему.

Автор присвятив свою книжку памяти Жигмонта III, Яна Замойского, кардинала Бернарда Мацієвского та обох руських єпископів

Потія й Терлецького, і пояснив у переднім слові своє становище до теперішнього ювілею берестейської унії, зазначаючи її вагу для сполуки усеї православної церкви з Римом.

Книжка поділена на сім частин: вступ і 6 книг.

У вступі зазначає автор, що, на його думку, не єзуїти ані польський уряд, але сам незavidний стан руської церкви викликав унію — уряд же польський і латинники не тільки не підпирали відповідно справи унії, але шкодили їй на кождім кроці умисно або й не умисно.

В першій книзі є короткий огляд відносин руської церкви до Риму аж до половини XVI ст. Автор вважає доведеним у попередних своїх творах, що руська церква коли приймала християнство, була сполучена з Римом, і тепер лише звертає увагу на поодинокі обставини, що улекшували та приготувляли унію: установлене особної митрополії для земель в. кн. Литовського, закони Ягайла, костанцький собор, флорентійську унію і далші зносини київських митрополітів з Римом.

В другій книзі розказано про стан руської церкви перед унією і то наперед про єпископат, потім про низше духовенство і вкінці про світських людей, особливо братства. Автор дуже живо малює нам сей сумний образ, провадить перед читача єпископів Борзобогатого і Лазовського, що дерли ся над володимирським єпископським престолом, Макария II, котрого король скинув з єпископства, подає звісний лист шляхти до Онисифора Дівочки і особливо вдарає на Гедеона Балабана. І в низшій і в висшій духовенстві автор видить темноту, незнане віри, нахил до протестантських принципів і негідне житє і підпирає се виписками з полемічної літератури (про вартість котрих поговоримо пізнійше). Через те треба було конче зреформувати церкву, але почин до сего не могло дати здеморалізоване духовенство. Тож справу сю взяли в свої руки світські люде, поперед усього князь Острозький, що заложив академію в Острозі і мав право рекомендації, та церковні братства. Але реформа розпочата світськими людьми, на думку автора, не дала ніякої користі, протинно, внесла в церкву більший розрух і їдкіший протестантський дух. На кількох останніх картках сеї книжки автор обговорює відносини східного патріархату і також уживає найчорнійших красок.

Трета книга посвячена пересправам перед самою берестейською унією. Першу думку про неї кинули на Литві єзуїти зараз, коли там усадовили ся. Заняв ся сею справою ревню Поссевін, потім Скарґа своїм твором *O jedności kościoła bożego* (зміст котрого автор подає) і єзуїт Гербест. За їх понукою вийшло кілька перших друків, що вони розширили межи народом; проти них виступали князь Курбський і острозька школа. Коли се стала ся дуже важна для унії пригода, що й спонукала до неї посередно: до Польщі приїхав патріарх Єремія II. Він

скинув Дівочку з митрополії і недовіряючи новому митрополітові Рогозі, настановив екзархом Терлецького. При тім він підніс братства львівське і виленське до гідности ставропігій і сим кинув зерно незгоди. Патріярх завівсь на Терлецькім, бо сей при помочи Мацієвського, латинського єпископа в Луцьку, став на добре думати про унію. Вже в 1590 р. на синодах в Белзі і Берестю постановили зібрані єпископи старатись про унію з римською церквою. Белзьку декларацію доручив Терлецький королеви в осени 1591 р. і дістав від неї в марті другого року дуже ласкаву і повну обіцянок грамоту. В 1593 р. стає Терлецькому до помочи новий ревний товариш у справі унії — Іпатій Потій, зроблений володимирським єпископом за причиною Острозького, що також думав про унію. Але в справу ввів его Терлецький аж під кінець 1594 р. Від тепер властиво тільки ті два єпископи працюють ревню для унії. Рагоза не знає, на котру сторону перехилити ся, иньші єпископи також поводять ся зовсім пасивно. Тим часом король (початок 1595) годить ся на всі пропозиції єпископів з виїмком крісел у сенаті. Врешті митрополіт назначив з'їзд у Берестю, де зложено адреси до короля і папи. Аж тепер почув дещо про заходи єпископату князь Острозький і прийняв їх відразу ворожо, домагаючись загального синоду. Тим часом встиг він приєднати на свій бік Балабана і Копистенського, та так, що про те не знали приклонники унії. Терлецький і Потій, гадаючи, що справа якось поладить ся, поїхали до Риму і формально заключили унію.

Тим часом у краю зняла ся буря, викликана православними на соїмі в маю 1596, за причиною (на думку автора) князя Острозького, що видав був маніфест проти єпископів, мав зносини з протестантами і підпирав братства в їх боротьбі з унією. Також відніс ся князь, а з ним і иньші православні до Царгорода, щоб вислано звідти патріяршого відпоручника. Справді прибув до краю Никифор, але сей (на думку автора) був обманцем і шпігуном Турції. Через сю акцію православна партія не взяла уділу в берестейськім синоді, а уконституовала ся окремо під проводом Никифора в „зборище“. Оба ворожі синоди проклинали себе обопільно; прийняли унію майже самі лише єпископи. Король видав універсал до руського народу затверджуючи акт унії, котрий автор наводить цілком — се IV книга.

Книгу V затитулував автор: „Unia brzeska zagrożona“. Православні під впливом князя Острозького та окружних листів царгородського патріярха готовлять ся до боротьби з унією. Зачинає ся нова полеміка, котру з боку православних вів зразу Христофор Бронський. Але більше шкодила унії робота самого Острозького. Він звязав ся на виленськім з'їзді 1599 з протестантами, під'юджував Наливайка против унії (sic) і т. д.; почались переслідування уніятів, особливо через те, що вони не мали в соїмі

заступників, котрих мали православні і визискували се на свою користь. Поводжене Зебжидовського дуже їм помогло — вони зискали 1607 і 1609 р. конституції в свою користь. Правда, незабаром умер князь Острозький, котрого протестанти узброювали против унії, але ту справу підняли тим ревнїйше церковні братства, особливо виленське, що друкувало полемічні писаня Зизанія і Смотрицького, а останній був найспосібнішим жежи тогочасними полемістами. По сторонї православних стають тепер і козаки. За їх причиною ерусалимський патріярх Теофан засновує нову православну ерархію; особливо в 1632 р. вони здобули важні для православія конституції.

Але унія йде дорогою побіди хоч поволи, та певно (VI книга). Папи й Жигмонт III підпирають її зі всіх сил і улекшують працю уніятським єпископам. Потїй завеїди ратує справу унії на соймах, збирає церковні привилеї, одним словом забезпечує правне становище унії. Наступник его Рутський органїзує уніятську церкву, реформує Василяна, засновує для духовенства школи та семінарію в Минську і всіми силами працює, аби знищити нову православну ерархію та забезпечити унію від заходів латинників у Римі. Ся праця, на думку автора, дала великі і важні наслідки, та ще св. Йосафат Кунцевич своєю мученичою смертю відродив уніятську церкву. Сему головному діячеви унії посвятив автор цілу довгу главу, описуючи его житє, діяльність і смерть, та боронячи его від закидів, що він силою заводив унію.

Праця автора кінчить ся тим моментом, коли Мелетий Смотрицький, доти головна підпора православя, перейшов на унію, і вона скріплена, з запущеним глибоко корінєм, входить в великі бурі XVII ст. і виходить з них побідно. До книжки автор додав реєстр жерел, огляд змісту і поазвучний індекс, а крім того два документи 1596 р.: сповідь віри руських єпископів у Римі і акт самої унії виданий папою.

Праця кс. Ліковського дуже на час прийшла для польської літератури. Її дуже бракувало книжки, що могла-б кожного інформувати про унію на підставі найновїйших жерел. З того погляду книжка кс. Ліковського сповнила свою задачу досить добре (хоч не використано багато дуже важних праць з російської літератури, а навіть і деяких матеріалів). Але становище автора є надто сторонниче, і з сего дуже часто виходять помилки в судах про особи й події. Се дуже пошкодило книжці. Звернемо увагу лише на найважнїйші помилки.

Перші дві книги не дають нічого нового, хіба досить, як на польську книжку, докладне використанє російської літератури. Та сї дві книги мають становити тільки вступ до властивої річї, через те хіба не можна дуже закидувати авторови недокладностей в представленю. Звернемо

лиш увагу на деякі, на нашу думку, хибні місця в тих двох книгах. І так годі сказати, аби литовські князі були язичниками аж до Ягайла (ст. 12). Безпотрібно автор уживає назву Цемівлак (с. 16). Макарий, автор історії руської церкви, не доказує зовсім, як хоче кс. Ліковський (ст. 26), що грамота митрополіта Михайла сфалшована: протівно, Макарий виразно зазначає, що грамота має всі прикмети правдивої, і рішучо відкидає закиди деяких учених, що мова грамоти зближає ся більше до мови кінця XVI як до мови XV ст. (IX 45 ув. 37). Не на місці видає ся й такий *passus* на ст. 29: Москва дбає в другій половині XV ст. про те, аби межи Русинами не забракло прихильників православія. Не могло їх навіть бракувати, бо всі були православні. Так само пише автор на дальших сторонах про пропаганду схізмами, про розпаношене схізмами, що тепер почала плисти широким коритом і т. д., так що читачеві могло-б здаватись, що се якийсь новий протестантський напрям.

Поки розглянемо ся в другій книзі, де автор показав сумний стан руської церкви перед унією, мусимо сказати дещо про становище автора до тої справи. Автор признає й нотує, що король майже виключно обсаджав духовні уряди руської церкви в своїх межах, що при тім королі чинили часто великі надужиття за гроші, але не видить чи не хоче видіти, що се була головна причина непорядків у церкві. Коли король надавав єпископства, монастирі відразу кільком кандидатам і то часто світським, чужого обряду, людям без ніякої моральної вартости, не говорячи уже про теологічну науку, то якже мала виглядати церква під такими зверхниками? Єпископії та архимандрії набувано за гроші для грошей; чи такий єпископ міг старатись підносити освіту у білого духовенства (котрому продавав парохії), чи такий ігумен міг удержувати монастирську карність? Розуміє ся, не могло бути вище духовенство ліпшим від настоятелів при таких обставинах. Тепер ясно, чому шляхта й иньші освічені люде руського обряду чередою переходили на латинство, або протестантство. Але сего кс. Ліковський не підносить у своїй книжці, він знає докоряти королям, коли вони не хотять підпірати унії, але коли вони доводять до упадку руську церкву перед унією, автор мовчить дипломатично і витягає лише бруди православного духовенства. Автор, видно, не пригадує собі, що було в західній церкві, коли світська власть обсаджувала духовні уряди. А вік XVI не був часом Гільдебрандів, котрі-б руську церкву змогли вирвати з тяжкого просоня.

Зовсім не науково трактує автор Гедеона Балабана (с. 41). Він кличе: „W sąłych dziejach Kościoła zachodniego nie znajdziemy dzięki Bogu drugiego podobnego potworu w mitrze biskupiej!“ Не думаємо боронити Балабана, але такі елюкубрації не роблять чести істо-

рикови, коли всякий знає, о скільки вони правдиві (vide хочби Олександр VI, Іоанн XXIII і т. д.). Тут звернемо також увагу на одно у кс. Ліковського. Показуючи стан православної церкви і далі, автор користуєся полемічними брошурками, писаними противною стороною себто латинниками, уніятами і навіть тими, що власне перейшли були з православія на унію, або і латинство, хоч кождий історик повинен зважати на те, що такі неофіти найгірші противники своєї давньої віри і не жалують їй дуже часто зовсім неправдивих закидів. Виставлюване в лихих світлі православія, що правда, дуже легке на підставі тих „поважних“ (ст. 46) свідків, але ми дуже дивуємося, що кс. Ліковський дав себе принадити тою легкостію. І так в числі свідків сумного стану православія наводить автор Льва Кревзу, уніята, Смотрицького після того, як він навернув ся на католицизм, коли він кидав блискавки і громи на схізму (кілька разів), потім Мороховського (католика), Селяву (уніята), Скуминовича (що як раз тоді відступив від православія) і т. д. — ст. 45 і далі.

Ніяк не можна вважати братських шкіл абсолютно шкідливими, шкідливими від попередньої темноти, як то виходить у автора. Наука хочби і взяла злий напрям, завсїгди ліпша від обскурантизму. Всіх братських учителів не можна вважати за „еретиків“, хіба коли способом кс. Ліковського будемо безоглядно і безкритично користувати ся памфлетами противної сторони. Що був межи деякими протестантський дух, ніхто не стане перечити, але тоді трудно було в православній церкві, котра не мала своїх тридентських постанов, розпізнати хто еретик, а хто ні, тим більше, що тоді вона перший раз на добре зіткнула ся з протестантизмом, отже настали такі відносини, як у західній церкві першої половини XVI ст.

Коли чигаємо початок розділу IV про стан східного патріархату після настання схізми, з кожного слова виходить, що автор поясняє упадок єго головню через відділене від Риму. Звичайно об'ясняють єго упадком візантійської держави, з котрою східна церква так міцно була звязана. Брак славних теологів не був там такий вже великий, як хоче автор: студії над візантійщиною в найновіші часи дуже змодифікували застарілі песимістичні погляди.

Перейдїм тепер до дальших книг про саме уложене унії і перші її кроки. Як то було вже зауважено критикою (Kwart. hist. 1897 I 162—169) подає тут кс. Ліковський багато нового, головню з римських архівів, бібліотеки Чарторийських і наукового познанського товариства. Нові здобутки становлять — вияснене становища Жигмонта III до унії, усталене часу, коли підписали акт унії Рагоза і Потій, образ заходів римських нунцій для позискання Астрозького (в III книзі). Взагалі

книга третя — се найліпша частина праці кс. Ліковського. Звернемо увагу лише на кілька недокладностей. І так на ст. 89 знаходимо звістку, що Стефан Баторій не хотів накидати Русинам нового календаря. Тим часом знаємо, що спершу всім підданим було приказано держатись нового календаря, аж коли Русини почали противитись застановлено виконанню едикту. Піднесено вже було нестійність характеристики єпископа Терлецького, головного ініціатора унії. Він міг собі, подібно як ославлений Лаш делію, підбити єпископську мантию позвами до гродів і становить цілковите pendant до Балабана. Але як же відмінно трактує автор ті дві особи, що цілком рівно стоять з морального погляду! Балабан був в очах автора, як згадано, „potwór“, Терлецький — найрозумніший, найревнійший, найпопулярніший з руських владик. Проти загальнознаних закидів, що роблять Терлецькому, ставить автор, що сама їх „potworność“ czyni їх неправдивими, та чинено їх єму аж після настання унії, з боку православних. Перший аргумент троха сьмішний, що до другого — пригадаємо авторови VI том Архива Югозап. Россія. Ми додамо від себе, що автор хоч подає сей том у списі жерел, але знає з него тільки передне слово, бо тільки его цитує, цитуючи сей том (всього 5 разів у книжці — ст. 5, 7, 77, 78, 226). Осмілили бсьмо ся порадити авторови в другім виданю звертати більше уваги не на передне слово, а на самі акти. Їх першорядне значінє для сего періоду змінило б в багатьох місцях погляд автора.

Але вернім до Терлецького. Ми знаємо, чому кс. Ліковський боронить Терлецького, і розуміємо, що він не бере на увагу того, що з виськом хіба Потія всі инші єпископи приступили до унії тільки задля сподіваних вигід і користей, але дивуєм ся, що він доси не зміг здобути ся на те, аби в історичнім трактаті відділити саму справу унії від єї ініціаторів. Чи унія була добром чи лихом, остане ся все спірним, доки католики католиками, а православні православними. Кожний повинен зайняти супроти неї становище, що єму наказує його сумління. Се вільно в історії. Але, коли унія була доброю, то не виходить, що її ініціатори безоглядно добрі, бо инакше таке становище викликає перекручуване фактів і сторонничість.

Так само рад автор збути й письмо сьвітів до Рагози з інструкцією. Про Лукашевича, що его витягнув з архіва, пише кс. Ліковський: „...cokolwiek nieuprzedzenia i spokojnej rozwagi byłoby wystarczyło, aby go przekonać, że tak niemoralnej instrukcyi nie mogło napisać żadne Zgromadzenie zakonne i że to... mogło być chyba falsyfikatem przez wroga Jezuitów wymyślonym i Jezuitom przypisanym. Nie uważamy też wcale za potrzebne dłużej nad nim się zatrzymywać“. Можна би, здає ся нам, трактувати ту річ дещо поважніше.

Третій такий приклад завеликої певности подибуємо у автора на ст. 171, коли він називає патріяршого висланика Никифора просто самозванцем, обманцем, обвинуваченим „не без підстави“ в шпигунстві в інтересі Турції. Доказує-ж автор тільки перший закид, себто що Никифор був самозванцем, і то тим, що по смерті остатнього патріярха (1594 р.) переставала значити і власть протосинкелла, котру він собі приписував на підставі патріяршої грамоти (ніхто не справджував — говорить автор — чи і вона була правдива). Про докази Малишевского (Александрійський патріярхъ Мелетій Пигасъ I 410 ст.) говорить автор, що як їх розважити докладно, то вони викажуть замість сего, що мали доказати, самозванчість Никифора. (Новий спосіб перекидання аргументів!) Та тут пригадаємо авторови, що не треба вважати протосинкелла за рівного римському легатови. Се був уряд прив'язаний до церкви, отже не тратив сили зі смертю патріярха. Адміністратором патріярхату Никифор не був, бо адміністратор мусів сидіти в Царгороді, але що він доріс до такого уряду доказує то, що був адміністратором патріярхату цілих 3 роки, коли Єремія виїхав на Русь. Крім того мав він високий уряд патріяршого архідиякона. Вислав его патріярх Єремія ще в 1594 р., тодіж, коли і александрійський патріярх вислав на Русь Кирила Люкаріса. Але Никифор забавив довго на Волощині, де відбував синод в справі унії, і прибув на Русь, здає ся, нічого не знаючи про смерть Єремії. Потім уже він виступав в імені намісника Гавриїла. Усе те автор супокійно поминає. А прецінь трудно когось признати обманцем майже висавши з пальця. Треба наперед розважити, що за ціль міг він при тім мати. Обманець міг мати тільки матеріальну. Тим часом не чуємо про ніякі такі его домагання. Ще більше ослаблює закид обманства те, що пізнійший патріярх Мелетій Пигас признав і похвалив его поступоване, чого б не робив, колиб Никифор був обманцем, бо знаємо, що пр. Єремія виразно виступав против обманців, що перед его прибутем на Русь там гостювали. А вже обвинувачування в шпигунстві патріярхів і їх висланців повинно би раз бути прогнане з польських книжок, як цілком не оправдане. В тім разі покликуватись на те, що Никифора уязнено в Польщі, цілком не на місці, бо знаємо, що король вже наперед приказав переловлювати висланців гречеського патріярха.

Подібний брак історичної критики показує автор, надаючи Наливайкови (sic) релігійні цілі, що він головно проти унії виступав, і вірячи на слова Рутському, що Теофан насадив на него 70 убійників. Ніякого доказу на се не можна ніде знайти, навіть в польських і унійських письмах ніхто сего не доводить. Автор же повторює се кілька разів (ст. 213, 241, 301, 303). Нічого не варто й нотоване автором, що на Білій Русі всі благословили Бога за унію, бо се взято з уніацької

полемічної брошури „Sowita wina“ (ст. 231). Не знаємо також, чому автор признає тільки назву „Smotrzyński“ доброю, бо так підписував ся, а відкидає назву „Смотрицький“ загально до тепер прийняту, хоч знаємо, що і так він підписував ся (гл. А. Ю. З. Р. I, VI 605—607).

Найбільше розмірно помилок знаходимо в главі про участь козаків в релігійній боротьбі. Автор стоїть ще на становищі давних істориків — себто приписує козакам занадто великий уділ в справі релігійній. Споритись тут з автором не будемо довше — се загально знана річ, а перейдемо до поодиноких місць. І так не можна називати козаків на початку XVII ст. зливом різних народностей; не входячи в справу чужих домішок, можемо констатувати і в XVI і на поч. XVII в. цілковиту перевагу руського елемента (ст. 238). Теофана автор уважає за турецького шпигуна, що мав козаків учинити союзниками Турків і підбурити їх проти Польщі. Автор забув, що се був би союз вовка з бараном та що Сагайдачний був репрезентантом лояльної партії межи козаками. Трохи дивна й заява автора, що кожда ухвала братств була розказом для Запорожа (ст. 243). І то автор взяв з *Relatio Rutscii de vita et miraculis s. Josaphat*. На ст. 249 ужив автор яко джерело про собор православних релігій ксьєндза Оборницького. Не диво, з відти дістав так цікаву річ, що Борецький славний зі свого трохи аристократичного духа, дораджував вирізати шляхту. Закинули бисьмо тут авторови ще недокладність: він нічого не знає про посольства новопоставлених православних єрархів до Москви, а з того мав би нову нагоду доказати православним, що зраджували Польщу.

Над книгою VI не будемо довго застановляти ся. Представлені там річі дуже релятивні і суд зависить тут більше ніж де інде від переконань автора. І автор пішов за своїм переконанєм аж занадто ревню, чого йому годі брати за зло, бо він і доси держав свою річ доволі сторонниче. Хто пізнав перші книги, не буде очікувати великої історичної вартости в останній. А остання власне перевищує всі попередні в ненауковім трактуваню річі. Цитати з літератури протинного табору в тій книзі можна почислити на пальцях. Але всеж таки мусимо тут звернути увагу на деякі місця, напр. в справі знаних листів Льва Сапіги, канцлера литовського, до Йосафата Кунцевича. Автор, не могучи нічого сказати проти їх автентичности, поясняє, що Лев Сапіга дав себе завести галасу (sic) крикливих православних, а яко остаточний доказ, що єго закиди були не правдиві, наводить свідощтва поважних і невідоміх свідків: Геннадія Хмельницького, що був сповідником Йосафата, Дзягилевича, що єго Йосафат навернув, Косинського — єзуїта, Ходику, що на вид тіла мученика мав навернути ся на унію, врешті зізнання обвинених (річ діє ся в Польщі в XVII ст.). Що з такими доказами зробити, полиша-

ємо шановним читачам. Дальше боронить автор відбиране церквей православним, з его становища цілком справедливе, бо в XVII ст. нарід не мав ніякого голосу і про его волю цілком не питано. Се ще одно характеристичне місце.

На остатку звернемо увагу на те, що автор не знаходить в перекладах куруківської згоди 1625 домагань козаків за права православної віри. Може би автор був ласкав подивитись до VI тому книжки Немцевича *Zbiór pamiętników* або до *Źródła do dziejów Polski* Грабовського т. II, а дізнає ся про щось ильше.

Вже з тих подробиць, що їх отут вичислили сьмо, може уважний читач осудити, чого варта книжка кс. Ліковского і які її головні хиби, хоч звернули сьмо увагу лиш на немогі подробиці. Ті хиби: некритичність і сторонничість. Автор не зміг опанувати критично обширного матеріялу, до того прилучилась тенденційність, що місцями заходить може аж задалеко. І вийшло те, що книжка кс. Ліковского гідно може стати в рядах тенденційної польської історичної літератури, а той, хто хотів би довідатись з неї правди, мусить поступати дуже обережно і брати її звістки *cum maximo grano salis*. Та про те годі не признати авторови деякого старання бути безсторонним і визволити ся з морального тону. Отсе зменшене подекуди тенденційности й треба повитати яко перший крок до безсторонности.

Р. Д.

Antoni Prochaska — *Z dziejów unii brzeskiej* (Kwartalnik historyczny, 1896 стор. 522—577).

Хто перечитав сей титул праці дра Прохаски, сподівав би ся, що він подає який небудь важний причинок до історії сеї важної події, розвине якусь доси необроблену его сторону або вискаже який новий погляд. Але заведе ся дуже. Праця п. Прохаски обіймає властиво коротку анекдотичну історію відносин руської церкви до Риму від самих початків, досить обширне і сон амого представленє бідоти руської церкви перед унією, берестейського собору і настаня унії.

В першім розділі автор представляє велике піднесенє руських земель під „добročинним впливом польського права“ по завоюваню їх Казимиром. Але руська церква не бере уділу в тім великім поступі краю і зістає в найбільшій непорядку. Автор малює яркими красками упадок низшого і висшого руського духовенства і викликає тим великий розріст протестантизму. А вини сего упадку не треба і не можна приписувати польським королям: автор наводить множество привилегій наданих їй королями; вина спадає виключно на самих визнаєвців руської віри, що проти таких добрячих королів бунти підносили (*sic*)

і промишляли вічно про зраду. Така розстроєна церква була дуже небезпечна для Польщі, бо позволяла вмішувати ся в польські справи московським і царгородським патріархам.

В другім розділі автор переходить всі проби запровадження унії від часу, коли руська церква відділила ся від Риму, себто від XII ст.: старання Данила, Витовта і флорентійську унію. В кінці XVI ст. підносить справу унії князь Острозький і церковні братства і приспішує її настанє приїзд і діяльність патріарха Єремії. Перший реальний крок до унії подає берестейський собор. Терлецький, а потім і Потій беруть справу в свої руки. Допровадивши справу аж до Сокальського з'їзду 1594 р. автор чинить значний екскурс в справі Балабана і Копистинського, що недавно вступив був на перемиський престол, і подає в підозріне їх прихильність до унії від самого початку. Розділ другий кінчить ся виступом Балабана за унією на львівській синоді 1595 (січень). Початок розділу III представляє заходи кн. Острозького против унії. А про те Потій і Терлецький їдуть до короля, дуже прихильного унії, а потім до Риму, де укладають унію формально. Наступає коротке представлення нерішучости Рагози, синода в Новгородку, переходу Балабана і Копистинського на бік Острозького. На остаток згадує автор коротко про берестейський собор і позволяє собі кілька похвальних елюкубрацій для польського уряду і польських єпископів, великих борців за „відроджене“ руського народу. До розвідки долучено 4 документи з перемиських гродських актів.

Як бачимо з короткого змісту, праця п. Прохаски не має і не може мати великої вартости для історика, вже хотьби тим, що обіймає на малій просторони (55 сторін) такий великий шмат часу. Але й на таким місці можна би чимало доказати, коби не злий розклад і брак методу в его опанованю. І так перше реченє звучить: *Jaki udział wzięły województwa i ziemie wschodnie Polski w unii brzeskiej?* Маємо право гадати, що автор поставив собі те питає і на него хотів в розправі відповісти, говорячи докладно бодай про те, як заховували ся супроти унії шляхта і міщане руські з ріжних околиць краю, де вона була найспільніша і т. д. Тим часом автор дав нам тільки коротку історію змагань до унії, засягаючи далєких часів, тай годі. По щож ставляти собі питання і програми, а не виповнювати їх? Незгідність змісту праці з самим титулом зазначились вже висше. Крім того подибуєм иньші численні помилки в композиції. І так, пощо уступу про зіпсуте в російській церкві? (с. 531 сл.) або представленє упадку Руриковичів по першім зірваню унії? По що посвячувати тільки часу і місця характеристикам Балабана а особливо Копистинського, коли не знаходимо ширших характеристик далеко важніших для унії осіб Потія і Терлець-

кого? Як з сего і з додатку виходить, особа Копистинського особливо займала автора; можемо пожалувати, що автор замість сих загальних уваг про унію не написав монографії про Копистинського.

Становище автора супроти унії є крайню тенденційне, на кождім кроці. Піднесемо тільки деякі місця при критичнім огляді достережених нами помилок. І так трудно згодити ся з автором (522), що унія була відродженєм Руської землі. Способи переведення унії були такі, що могли хіба дорешти здеморалізувати руську єрархію, народу-ж принесли роздвоєнє, уособиці, цілковитий упадок. Не сказав би я також (523), що під добродійним впливом польського права спали з руської суспільности кайдани феудального невільництва і служебництва. Зі шляхти, правда, але для простолюдина хто зна чи се не була найгірша переміна. А вже з сею величаною опікою короля над руською церквою (526 сл.) требаб раз дати спокій. Звернемо передовсім увагу автора на те, що православна віра не була якась то секта, котрій з милости надає ся привилеї, се була споконвічна віра великої частини людности Польського королівства. Коли король яко патрон в королівщинах не міг позволяти церквам розпадатись, коли духовенству і вірі надавав на папері привилеїї, що їм дійсно належали ся, то те не свідчить ще, що він опікувався руською церквою. А чи автор не знає, що се вже загально звісна річ, хто допровадив руську церкву до упадку? що всі знають, що захвалювані королі продавали по кілька нараз надань на руські єпископства і монастирі людям негідним, без всякої моральної вартости, і що все так водить ся: які начальники такі і підвладні? Але автор спокійно усе звалює на бунтівничих Русинів і тільки тут бачить причину деяких суворих заходів королів против православних. Таке поступованє автора дуже добре зрозуміємо, коли перчитасмо дуже певну єго заяву, що польські єпископи і шляхта більше церквей уфундували як їх видер Казимір Великий з рук кочовників (sic). Се автор опирає на списках церковних фундаторів (котрих іще нема, але автор вже знає як виглядати будуть!) Надужитя міської власти як нпр. у Львові, де не позволено православним публично відправляти служби божої, називає автор „środki ostrożności!“ (531). Опис упадку Руриковичів виглядає так, як би єго автор приписував зірваню унії. Після згадки про флорентийську унію автор не згадує нічого про проби до унії за Григорія II, Мисаїла і Йосифа Солтана, хоч се було би дуже на місці.

Характеристика владики Терлецького у автора вийшла так само як у більшости польських письменників, себто прихильно. Автор навіть не відпирає закидів противників, з виємком гадки п. Студинського,

(539 ув. 3), що король не вірив, аби так важке діло як унія могла перепровадити така особа як Терлецький і через те аж у два роки потім відповів на лист владик. Але автор обмежує ся запереченем тому і вказанем на осторожність короля Жигмонта. Ми пригадаєм авторови, що король аж тоді публично прийняв до відомости заходи руських єпископів коло унії, коли видів межи ними Потія. Вертаючи до характеристики Терлецького, додамо, що автор з'їгнував в тій справі і в цілій розвідці VI том I части Архіва Ю. З. Р., а міг би з сего тому ліпше поінформувати ся, на що уживав своєї „енергії і витревалости“ Терлецький. Завважимо ще, що автор не знає, що не на з'їзді берестейським (24/VI 1590), але на белзькім, що відбув ся дещо перед тим, владика умовились межи собою про унію. На Берестейськім було занадто багато учасників, котрі аж пізнійше, як знаємо, довідались про унію, а тоді нічого ще не підозрівали. Звернули бисьмо також увагу автора на те, що про Балабана не можна безоглядно судити на підставі ставропигійських записок, бо вони тут дуже сторонничі. Автор переконаний також, що бунт Наливайка стояв в звязку з протестом князя Острозького і владик на „зборищі“ в Берестю! (565). А вже на Никифора, що президував на тім зборі, виливає автор свій гнів зачинаючи від „przybłąda, wywołaniec etc.“ і твердить, що він не був навіть дяконом та удавав екзарха. Передовсім тепер вже відомо, що Никифор був архідяконом при патріарсі і прибув на берестейський собор яко протосинкелл царгородського престолу, та тільки те подають в сумнів его противники, що він не був легальним патріяршим висланником.

Закинулибисьмо ще авторови, що безпідставно і невластиво боронить латинських єпископів від закиду, що вони шкодили унії, але не зробимо сего. Подібно як каже автор (567), що над закидами чиненими латинським єпископам застановляти ся не варто, то само скажемо про противне его твердження: коли порівнаємо з тим місцем увагу 1 ст. 535, де автор називає добродчинним впливом пап їх постанови, аби латинські ордени могли без перешкоди приймати уніяньких Василян, то скажемо по німецьки: „An dem ist Hopfen und Malz verloren“.

Супроти тої сторонничости і злого впорядкованя материялу розвідка п. Прохаски ледви чи осягне своєї мети. Лиш той, що хотів би дещо обширнійше довідатись про єпископа Копистинського і відносини галицьких єпископів в его часи, знайде там дещо нового. Перед ужитєм розправи належить поправити помилку друкарську, а може і lapsus calami на ст. 529 17 в. з долу: замість Жигмонт Август має бути Жигмонт III.

Р. Д.

Dr. L. Kubala — Szkice historyczne. Serya pierwsza i druga, Видане третє, Краків, 1896, стор. 337+316.

Вже само те, що від р. 1880 Szkice дра. Кубалі виходять отсе в 3-тій виданю, свідчить про вартість сих праць автора, не так може плодового як талановитого. Зі всіх праць його Szkice найбільше варті науково, як через сумлінність оброблення, так і через те, що доторкають ся поля дуже інтересного. Се час панованя Яна Казимира, час першорядної ваги для історії України-Руси. Автор старав ся використати не лишень усі надруковані материяли, але й велике багатство рукописей, головню з архіву інституту Оссолінських. Дещо з них він дав у додатках. Szkice складають ся з 12 окремих розвідок, що чинять одну цілість — монографію панованя Яна Казимира від 1648—1653. Передруковано їх в 3 вид., як виходить з порівняння — без перемін. Перейдемо порядком усі, задержуючись на одних довше, на иньших коротше, в міру важности їх для нашої історії.

Перший нарис „Королевич Ян Казимір“ описує молодість його аж до вибору королем. Тут Ян Казимір виходить далеко не таким ідеальним, як у деяких иньших істориків давнійших, а подекуди й теперішніх. За молоду Ян Казимір учив ся у єзуїтів „латини і рахунків, знав мову німецьку, балакав дещо по французьки, італьянської мови навчив ся аж пізнівше, по польськи писав нужденно“ (ст. 4). Що до справ релігійних, то знав усе, що йому подавали єзуїти, що за Жигмонта опанували цілий двір, по части й цілу Польщу. Маючи 18 років К. перестав учитись, але й дальше зоставав ся в побожній опіці (5). „Ум молодого князя був тяжкий, ніщо направду його не обходило; мислити не любив. Чим більше відводжено його від якогось діла, тим сильнійше затинав ся...“ (6). Після смерти батьків (1631, 1632) „не вязаний ніким, привикав до цілодневного неробства, набрав відрази до всякого діла“ (6). Він належав, каже автор, до раси Вазів, драпіжної раси норманської, невгамованої. З такого роду можуть бути герої, авантюристи, але спокійний чоловік — ніколи (7). „В тісній груді і малій голові королевича жаріла іскорка могутности і генія роду, що в злуці з прирожденним лїнивством і з повним браком почутя обовязків зробило його попередю тягарем, а опісля нещастєм Польщі. Він умів цілими місяцями киснути в лїнивстві, утікати від людей, умів тижнями віддаватись практикам релігійним, бути на всьо байдужним — а потім зробити крок, якого ніхто про нього не надіав ся би; умів легковажити жите, корону, свій рід, коли йому надійло, і не бояв ся ніякого діла, до котрого може допровадити слабість характеру або зухвальність темпераменту“.

Другий нарис Облога Львова р. 1648, після пилавецької битви. Автор опирається головню на реляціях Чеховича та Грозваєра¹⁾, що надруковані в Хроніці Зубрицького, та на Хроніці Юзефовича. Опис тодішньої ситуації у Львові хоч не докладний, але понайбільше вірний. Автор старає ся боронити Вишневецького, що на його думку не скривдив так Львова, як сучасники закидують. Він, каже автор, хотів завести військо до могутньої твердині Замостя, що могла успішно загородити дорогу в столицю (sic!) Нам здається, що Замость зовсім не лежить по дорозі з України. На думку автора було-б легкодушно віддавати ворогови усе військо у Львові — але, на нашу думку, не менше легкодушно віддавати на знищенє таке важне місто як Львів. В—ий навіть не поміг Львову з Замостя, ба, він саме не став у Замостю, а опинив ся в Варшаві на елекції. За цілість Львова треба дякувати тільки Хмельницькому. Не критично з боку автора те, що він переповідає вірш Зіморовича (Kozaszuzna) про сцени, які мали відбуватись підчас того, як козаки добували горб св. Юра. Про подібні сцени не говорить ані одно історичне жерело, а видно з них просто, що Головацький зайняв Юра лишень з мотивів стратегічних. Зрештою відразу видно, що опис Зіморовича неймовірний — просто поетична фантазія З—а. Трудно підперти й звістку, немов би підо Львів приходив посол московського царя в справі до корони польської. Певну некритичність жерел можна бачити і в інших нарисах, коли автор приймає без ніяких застережень різні пам'ятки, діярії, що, звістно, рідко бувають безсторонні.

Поміч королівську при облозі збаразькій автор характеризує так: „Ішли немов в отворену пашеку ворога. Небезпечність, яку стягали на річ посполиту, була така страшна, а наслідки сеї виправи такі тяжкі, що годі дивуватись загальному обуренню і оскарженням не то в легкодушности й недбалости, але й у зраді та змові з ворогом. Двір старає ся се нещастє представити яко побіду, так само й сучасні історики...“ (136). При зборівській умові автор не виключає можливости тайних умов короля з Татарами, бо сойм потвердив угоду лишень загально.

Четвертий нарис — оповіданє про посольство Пушкіна в Польщі (1650), факт, що на всі часи полишить ся характерним прикладом політики Москви. Справа царських титулів була лишень претекстом до напруження відносин московсько-польських, бо Москва вже заходила ся коло України, хоч несміливо.

¹⁾ Ця реляція властиве написана не бурмістром Грозваєром, а С. Кушевичем, синдиком льв. (Див. С. К. Кушевич „Записки“ т. XV ст. 8).

Надійшла звісна подія під Берестечком. Поляки переконали ся на соймі, що мусить згинутися або річ посполита або козаки. „Нові вимоги козаків, каже автор, аби Україна була самостійною і аби там селян зрівнати з панами — спровадила усіх до одної думки“. Не знаю звідки се узяв автор (в цілїм тїм розділі нема ані одного цитата), бо запорозькі петиції в р. 1650 далекі від того. В кождім разі сталося, що, замість на Турків, король попровадив велике військо на козаків. В таборі під Сокалем були усі сили річи посполитої; коли-б програно, не стало-б ратунку. „Одначе бракувало чоловіка, що-б сї маси уїняв сильною рукою. Ніхто не мав довіря до гетьманів... короля не люблено, закидувано йому легководушність, змінчивість і цілковиту нездатність до війни. Гетьмани не були гетьманами, обозний не був обозним, стражник стражником, бо сам король хотів усім бути...“ (254). Так характеризує автор короля і його заходи. При самім описі битви автор не пояснює докладно, чому Татаре утікли. На його думку, се вийшло тільки через те, що вбито ханського брата. Але чому Татаре піймали Хмельницького і Виговського? Без спеціальних польсько-татарських укладів годі поняти собі сю ситуацію.

Останній нарис першої серії, Костка Наперський, оповідає про селянські бунти в західній Польщі, що повстали підчас виправи під Берестечко. Автор приписує козацькій агітації занадто великий вплив на сї рухи. Нам здасть ся він далеко меншим. Подані в приписках реляції в Осьвенціма до половини ледви правдиві. Мітичний Стасенко — се не був ніякий полковник козацький. Певнійше, що західно-польський нарід сам підняв ся, за прикладом українського. Скажу ще одно: рух новотарський проявляєть ся саме тоді, коли аналогічний селянський рух у Галицькій Русі вже зовсім притих. Як би се була агітація Хм-ого, то чень була-би скрізь.

В попередніх нарисах автор змалював доволі виразно особу короля; у двох перших нарисах другої серії (процес Радзєйовського і перше „*liberum veto*“) він показує, що не лишень верховна власть була погана, але й шляхта була сильно здеморалізована, далеко не здатна до управи держави.

В „кровавім сватаннї“ описано битву під Батогом. Тут мушу звернути увагу на одну, хоча й другорядну справу. Дочка Лупула мала бути підчас берестецької кампанії в сераю, і навіть продана. Тимчасом ми не могли найти ніде потвердження сього турецького оповідання. Ні австрійський, ні венеціанський посол нічого про те не знає, инакше-б певно сього не пропустили. Правда, венеціанський посол говорить про пробування дочки Лупула в Стамбулі, але в 1649 р. Батогську недолу автор характеризує так: „Рана річи посполитої під Батогом була тяжка

і кровава... В окопах табору лежало 20.000 трупів, цвіт шляхотської молодіжи, багато знаменитих і досвідних офіцерів — страта не до направи. Ніколи тільки крові на однім місці не розлито, провина кликала про німсту до Бога...”

Після опису морової зарази в 1652 р. („Чорна смерть“) автор переходить до довшого оповідання „Жванецька виправа“, обіймаючи в ній усі події 1653 р. В першій уступі („справи волоські“) він обговорює відносини Хмельницького до Молдавії, Молдавії до Валахії, до Семигороду і ин. Тут приписує він Хмельницькому великі заходи коло молдавського господарства ще перед тим як задумав женити сина: „пробував усього, аби дістати се князівство; до нього хотів прилучити Україну і статись дідичним васалом Порти на просторі, рівнім майже половині Польщі“ (II. 174). Автор не підпирає сеї гадки ніяким жерелом, бо о скільки знаємо жерела, нігде не говорить ся про те, аби Х—ий хотів загарбати Волощину ще перед думкою оженити сина з дочкою Лупула. Як раз усі зносини з Лупулом, усі інтриги в Порті йшли до того, аби Лупула держати при собі проти Польщі. Принаймні нічого иньшого ми не бачимо. Ще більше — навіть перша думка про женитьбу сина мабуть не виходила по за сі границі. Так було в перших двох роках, аж опісля появляє ся новий плян гетьмана.

Зрештою, автор в сім оповіданню описує події вірно, хоч не зовсім докладно. Останнє було не дивно при першій виданню „Szkic-ів, але пізнійше появились нові материяли, які все таки можна-б було тепер використати.

Звернемо увагу на одну хибу автора: він не має ніякого критерія в уживаню імен: Волощина, Молдавія, Мультане. Що Волощиною він зве північну частину теперішньої Румунії — се ще можна простити, але ми бачимо, як автор мішає останні дві назви, звучи південних Румунів (Валлахів) Молдаванами. Під назвою Молдавія, Молдаване не можна розуміти нічого иньшого як північну Румунію. Саму жванецьку угоду автор характеризує так: „умови жванецькі виписано не на папері, але кровю і слізмами людськими на Волині, Полісью й Україні“. (Се належить до тайного дозволу Татарам брати ясир). „Таким способом, читаємо далі, закінчила ся домова війна, що в ній Татаре погодили шляхту, козаків і хлопів руських, забравши одних і других у неволю; руські землі попали в таку недолю, що вже більше з неї видобутись не могли. А всім кермував упір легкодушного чоловіка“ (II, 247, 249).

Нарисом „Міщанин польський в XVII в.“ кінчать ся Szkice historyczne. Автор каже тут несправедливо, що домові записки провадила лишень шляхта, міщане незвичайно рідко, — бо авторови попала у руки лишень одна збірка записок міщанина. Се так не є, освіченійші

міщане дуже часто провадили такі записки (Зіморович, Алембек, Кушевич, Кунашак і ин.)¹⁾. Тому то автор, перецінюючи, може за скрупулятно обговорює склепові записки Яна Марковича, краківського купця.

Отсе ми перейшли коротенько цілі „Szkice“, висказуючи подекуди свою гадку, але все таки ми мусимо признати, що сї оповідання дра Кубалі полишать ся ще довго одною з найліпших праць до історії українсько-польських відносин XVII в.

С. Томашівський.

В. О. Эйнгорнъ — Пребываніе въ Москвѣ Іоаннікія Галятовскаго въ 1670 году (Журналъ Министерства Нар. Просвѣщенія, 1896, XI ст. 82—97).

Нам вже доводило ся в Записках згадувати про розвідку д. Е. „Рѣчи, произнесенныя І. Галятовскимъ въ Москвѣ въ 1670 г.“; в безпосереднім звязку з нею стоїть нова стаття того-ж письменника, заголовок котрої ми подали вище, — се як би вступ до „Рѣчей“.

В 1669 р. Йоаннікій Галятівський одержав посаду архимандрита Єлецького монастиря й тоді Баранович радив йому писати до Московського уряду про се і прохати, щоб було прийнято отсю переміну. Галятівський так і зробив, в своїм листі він подав вістку про свій новий стан, а крім того прохав запомоги на реставрацію Єлецького монастиря і потвердження за ним його маєтностей. Вкупі з отсим листом він післав кілька примірників свого твору „Мессія“, котрі й були присвячені самому цареві. Скоро після того одержано прихильну відповідь: цар згодив ся на висвячення Йоаннікія, а за примірники „Мессіа“ прислав на 100 рублей „соболей“. Галятівський після того в новім листі дякував царю, одержані гроші повернув на будованне церкви, а в 1670 р. він знов прохав запомоги у московського уряду. Коли в Єлецькім монастирі була збудована і висвячена нова церква, то й сам Г. поїхав до Москви. На аудієнції у царя Олексія, Г. підніс примірник твору „Мессія Праведный“ і сказав штучну промову, де порівняв царя з Олександром Македонським і з Юстиніаном і прохав у него запомоги своїй праці. Отся промова і друга, котру Г. виголосив в церкві перед царем 9/X 1670, дуже подобала ся, і взагалі Г. зробив приємне вражіння на царя, що можна бачити й з подарунків, котрі одержав Г. і сам і для свого монастиря. З Чернигова Г. написав новий лист зо щирою подякою й знов прохав грошей на друк „Мессії“ і на будовання церкви.

Вкінці д. Ейнгорн наводить, що перебування Г. в Москві мало великий вплив на розвиток тогочасної московської церковної проповіді, й дало новий імпульс до сього розвитку.

О. Г—ий.

¹⁾ Диви в тім W. Łoziński Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie XVI i XVII w.

Sprawozdania komisji do badania historii sztuki w Polsce, T. VI, вип. I, Краків 1897, ст. 82+XXIII+таб. V.

Сей найновіший зошит „Справоздань“ містить в відділі статей лиш одну цікаву для нас статтю Маріяна Соколовського: „Пояси металеві“, яку обговорено вже в XVI т. Записок. Крім неї згадати-б ще можна інформаційну статтю Пекосіньського про „Печаті польські в середніх віках“, де подано опис знаних польських печатей, поки що до XIII в.

В відділі протоколів зазначимо деякі з рефератів, що належать до нашої території.

М. Соколовський (ст. 2) показав фотографію образу Благовіщення XVI в. з глаголицькою написом з Загір'я під Сяноком.

Пр. Болоз-Антоневич (ст. 12) предложив працю „про архітектуру вірменську в Польщі“, де на підставі плянів вірменської катедри у Львові зазначив різниці між стилем вірменським та византийським.

Реферат Деметрикевича (ст. 21) про найдену на костельнім цментарі в Новім Місті, під Добромилем різьбу, що мала на гадку автора належати до порталу романського костела (тепер переходуєть ся вона в Народовім музею в Кракові). На різьбі представлене Преображеніє Господнє: Христос молодий, без бороди, правою рукою благословить, в лівій тримає кулю, по боках Ілля і Мойсей, в долині св. Петро з мечем і апостоли Іван і Яков. По довшій дискусії прийнято гадку Луцкевича, що різьба та є роботою селянською XVI в.

Луцкевич (ст. 23) представив рисунки дверей і вікон давньої палати Мнішів у Ляшках мурованих під Хировом. Г—а.

Józef Włast. Opowiadania historyczne z dziejów okolicy Słuczy i jej dopływów. Краків, 1897, ст. 144.

Про ціль отсеї книжки сам автор говорить таке: „Описуючи значніші місцевости над Случю та її допливами, ми мали на цілі переважно показати по змові крок за кроком перехід їх володіння, від найдавніших часів аж до тепер. Несказану радість робила нам кожда місцевість, що доси лишилася в польських руках. В ряди-годи ми вплітали в наше оповіданє деякі уваги про виїмковий стан дібр, що є в нашім володінню в тутешних провінціях. Се обставини незвісні в иньших частинах Польщі; на будучину вони можуть послужити для історії суспільних порядків Волині в кінці другої половини теперішнього століття. Але найбільше ми мали на цілі докладний опис обставин, серед яких наші надслучові роди мали добра; се, по змові, ми опирали на свідощтві історичних творів, автентичних документів і переказів, що ми чули за молоду“ (ст. 143).

Тримуючись такого плану, автор і застановляє ся на селах і місточках, що лежать над Случю та її допливами, починаючи від жерел Случі та спускаючи ся в низ до устя її в Горинь, себ то на протязі 464 верств. Місцевостий описано коло 40, але односторонно. В більшості сприва ограничує ся сухим перелічуванням по черзі властителів місцевости, часто з нудним вичисленням різних титулів їх. Описують ся тільки двори й костели, описів иньших будинків або памяток старовини ми не знаходимо. Дотикаючись економічного стану сеї частини Волині, автор лише коротко говорить про значінне (колишнє) Случі з сього погляду, і потім інтересуєть ся виключно панським господарством; про місцеву людність, окрім одних офіціальних дат про число людности якої небудь місцевости, ні слова. Взагалі, в книжці нема нічого, що не дотикаєть ся польської шляхти; говорячи-ж про шляхту, д. Власт завсіді держить ся похвального тону, через те, згадуючи про різні історичні події, звязані з описуваними місцевостями, автор спиняєть ся лише на тих, що дають йому нагоду (не рідко з великими натяжками) просьпівати дітірамбтій шляхті.

Що до фактів, подаваних автором, то нового тут нема майже нічого: серед небагатьох жерел, що на них покликує ся автор, найчастійше подibuємо — „Słownik geograficzny“. При певних умовах, запевне було-б цікаво і те, що автор „чув за молоду“, але таких споминок подibuємо в книжці дуже не багато, тай то про факти, що не значать нічого. Дуже мало й дат, що характеризують умови суспільного життя; все, що тут розказуєть ся — загально звісно, а через те автор помиляєть ся в своїх надіях, кажучи, що сї дати пригодять ся на будущиу для історії суспільних порядків Волині другої половини сього столітя. Але неважаючи на тенденційність, що нею пройнята вся книжка, автор заслужив ся тим, що зібрав укупі роскинені звістки по місцевостям і через те отся праця може бути користна, яко справочна книжка. Книжка видана гарно, до неї додані види костелів у Любарті й Полоннім, але нема карти, що в таких виданнях dokonче потрібна. *М. Кн.*

Алексѣй Веселовскій — Западное вліяніе въ новой русской литературѣ, 2 перероблене виданнє, Москва, 1896, ст. VI+253.

Статі д. Ол. Веселовского з історії нової російської літератури друковали ся в російській часописі „Вѣстникъ Европы“ ще в 1881.--82 р.; окреме виданнє вийшло в 1883 р. а тепер ми маємо друге — побільшене, з декотрими відміними.

Мета отсеї книжки — в популярній формі схарактеризувати вплив східно-європейських літератур на розвій російської. В коротенькій пе-

редмові автор знаємить з сьогочасними висновками науки про взаємний вплив літератур, як в загальних напрямках і поглядах, так і в поодиноких темах, і підносить, — на се не раз потім він вказує в аналізі діяльності поодиноких письменників — що запозички не можуть знищити самостійного розвитку літератури, що по роках „вчення“ наступають роки самостійної літературної творчості і окрім того в самім оброблюванню запозиченої теми визначає ся індивідуальність автора і його народу.

В першій розділі д. В. коротенько оглядає російську літературу перед-петровського часу і між иньшим в загальних рисах на стор. 23—25 характеризує значінне України, її літератури й науки XVI—XVII в. в історії духовного розвитку тогочасного російського суспільства. Переходячи з другого розділу до історії нової російської літератури (II—V), д. Веселовський застановляє ся над впливом загальних літературних напрямів на російську літературу, аналізує літературну діяльність поодиноких письменників та вказує західно-європейські елементи як в літературних поглядах; так і в окремих сюжетах.

Для нас тут цікава характеристика В. Наріжного і М. Гоголя; се був, каже Д. Веселовський про В. Наріжного, гарний оповідач, припадково він робить щасливі спостереження і вже має більш чи менш оброблену мову; свою Україну він знав вздовж і впоперек, де, подібно як його попередник Лєсаж — він описував різні закутки народного життя, а в глузуванні над прихильниками старовини він виявив з себе прихильника нової культури (ст. 155—156).

Що до Гоголя, то д. Веселовський вказує, який вплив мала на його західно-європейська література, нотує декотрі з творів, які Гоголь міг знати і які могли вплинути на його (між иньшим вплив Дон-Кіхота виявив ся в ідеї про „Мертві Душі“) і характеризує загальну літературну діяльність Г., застановлюючись досить широко на моменті, що мав величезне значінне в життю й діяльності Г., на крізі 40-х років.

О. Г—ий.

Л. Майковъ — Малорусскій Титъ-Ливій. Историко-литературные очерки, Спб., 1895, ст. 273—291).

Отся стаття д. Майкова се перерібка обговореної в своїй часі на сторонах Записок (т. IV) рецензії брошури Горленка: Изъ истории южнорусскаго общества, де д. М. дав перегляд питання про автора Історії Руссов і характеристику нових поглядів в отсім питанню: і тут як і в рецензії автор не цілком згоджуючись з Горленком в питанню про Історію Руссов, висловляє гадку, що Полетики — батько й син працювали коло сього твору, що Полетика-син з почутя кохання

і шаноби до батька продовжив і закінчив його працю, а ідентичність політичних і суспільних переконань батька і сина надали праці однієї поглядів і суцільності форми, — та вказує на жвавість і докладність подробиць оповідання про гетьманство Розумовського і губернаторство Румянцеву як на доказ сучастности оповідання.

Росповсюдження Історії як і в рецензії так і тут д. М. ставить в зв'язку з справою надання шляхетства українській старшині, що тяглася з першого десятиліття цього віку аж до р. 1835. О. Г—ий.

Stanisław Schnürr-Pepłowski — Obrazy z przeszłości Galicyi i Krakowa 1772—1858, Львів 1896, 2 томи стор. 400.

В першій томі сеї книжки: „Lwów i Lwowianie“ (1—175) автор натякнувши на матеріяли до історії міста Львова згадує про часті огні, що навідували наше місто, почавши від XV ст. (1494, 1511, 1527, 1565, 1571, 1584, 1616, 1623, 1712, 1778, 1800, 1833—8, 1848 і 1864) і про трясення землі (з р. 1578, 1596, 1598, 1619 (велике, по записці ставронигійської хроніки), 1637, 1820, 1834, 1838 і 1878), а потім описує Львів від ринку і йде відтак даліше в міру того, як зростало місто. Цілому описови, багатому фактами й подробицями, бракує ясности, так що трудно орієнтуватись: автор, взявши за основу опису географічне положення, наводить при кожній частині цілу масу історичних споминів, часто не уложених в яку таку систему. Нашої історії і наших відносин автор майже не тикає, хіба тоді, коли їх не може минути. При тім видно, що автор не знає справи: н. пр. пишучи про Шашкевича, він каже, що виступ останнього проти проекту Йос. Лозинського завести латинську азбуку з'єднав йому симпатію намісника барона Кріґа, або знов говорячи про Погодіна, каже, що першим його кроком у Галичині було нав'язане знаєннє з Яхимовичем, Малиновським і Шашкевичом, з котрим уложив дальшу програму поступованя. Хто хоч трохи знає історію тодішніх наших відносин, побачить зараз, що п. Пепловський чув, що десь дзвонили, лиш не знає де. Декуда знов пробиває ся шовіністична жилка, коли автор закидає Малиновському те, що ставши префектом руск. дух. семинарії вплинув на горстку руської молодіжи, аби виступила з тайного союзу польської молодіжи: Stowarzyszenie ludu polskiego. Його навіть дивує, що Малиновський заборонював говорити польські проповіді і то не лише в семинарії, але й опісля на селі. За те він радіє, що між руською молодіжю були й справдішні польські патріоти, так що навіть до польської літератури закріпив та вчив її руський питомець, син руського священника Дмитро Мохнацький.

Другий том складає ся з чотирох уступів: 2. *Dziatwa Apollina*, 3. *Nasze zdrojowiska*, 4. *Cracoviana* і 5. *Silva rerum*, де автор майже ні словом не згадує про інтересні для нас справи, хіба про купелеві місця в східній частині Галичини.

Пл. К.

М. Бережковъ — Городъ Нѣжинъ въ началѣ XIX в., по описанію московскихъ путешественниковъ, замѣтки къ исторіи города, Нѣжин, 1895, ст. 18 (відбитка з XV т. Извѣстій Нѣжинскаго института).

Статя отся містить в собі уривки про Нѣжин з видань початку сього віку — Д. Б(антиш)-К(амєнський) — „Путешествіє въ Молдавію, Валахію и Сербію“ М. 1810 й кн. Долгорукого — „Славны бубны за горами...“ 1810 і „Дневникъ моего путешествія въ Кієвъ (въ 1817)“. Уривки отсі не мають великого загального значіння, але цікаві як старинка з історіі Нѣжина. Перший автор каже, що Нѣжин дуже йому сподобав ся й він його уважає за ліпше повітове місто України. Він застановляєть ся на монастирях й на різних користних для громади інституціях; потім Б. К. переходить до більш-менш просторої характеристики діяльности багатих грецьких виходців Зосім. Д. Долгорукий з більшими подробицями оповідає нам про житє міста; його чарують грецькі церкви, він описує грецьку кавярню, зазначає, чим вирізняють ся Греки з поміж иньших обивателів; оповідає про жидівське весіле. Досить довго застановляєть ся Д. на описи Благовіщенського мужеського монастиря, каже про нѣжинські наукові інституції і нотує, що їх число і характер зовсім задовольняє потреби місцевого суспільства. З дрібних заміток можна зазначити фільольогічний вивід Нѣжина з „нежатої ниви“ — „Нѣжати́на нива“ літописи.

Д. Бережков додає до уривків пояснення й бібліографічні нотатки: з поводу замітки д. Долгорукого, що Нѣжин можна назвати грецьким містом, бо там є багато Греків, д. Бережков наводить статистичні звістки про людність міста Нѣжина 1782 р. з „Топографического описанія Черниговскаго намістничества“ Шафонського.

О. Г—ий.

Священникъ Н. Стеллецкій — Протоіерей А. А. Самборскій, — законоучитель императора Александра I, К., стор. 82.

Головна мета сієї невеличкої брошури, як заявляє сам автор (стор. 3), та, щоб на основі недавно оголошених документів відкинути більш-менш ті несправедливі закиди, що робились колись діяльности

нашого земляка протоєрея Самборського¹⁾). В своїм невеличкім біографічнім начерку автор хоче довести, що Самборський був кращим чоловіком свого часу, з твердими правдиво християнськими релігійними пересвідченнями, та мав найкращий вплив і на релігійні погляди свого вихованця, імп. Александра I (3 стор.).

Андрій Самборський, як бачимо з книжечки о. Стеллецкого, родився в 1732 р. в с. Сироватці Харківської губ., Ахтирськ. повіту. Освіту свою Самборський здобув в білгородській (Курськ. губ.) школі і в Київській Академії. В сі саме часи цариця Катерина II задумала дуже цікаве і симпатичне діло: росповсюджувати по імперії раціональні методи хліборобства через сільських священиків. Для сього вона приказувала посылати видатніших—учнів—Київської Академії в Англію для вучення раціональної агрономії. Таким чином дістався в Англію і Самборський. Там він пробув кілька років, студиюючи агрономію й англійську мову. Року 1768 Самборського було іменовано настоятелем Лондонської православної церкви, „яко чоловіка, що добре вивчився англійській мові і може відправляти церковні служби на грецькій мові“ (5 стор.). Року 1782 С., тоді вже протоєрея, відкликано по волі цариці в Росію, щоб він проважав цісаревича Павла з його жінкою в їх подорожі по Європі. Після сієї подорожі Самборський поїхав до родини в вітчизну. Проїздяючи через поля і села України, Самборський з великим жалем бачив, що хліборобство у нас стоїть зовсім низько, — що раціонально обробляти землю у нас майже ніхто не вмів, що в хліборобстві у нас традиція має більш сили, ніж справдешня сучасна наука хліборобська, що через се селяне тратають мало не половину хліба, безпотрібно натружують і себе і свою скотину, і взагалі на добрій землі і самі живуть доволі бідно і державі не дають таких доходів, яких можна було б сподіватись (8 стор.). Вдруге поїхати в Англію Самборському вже не довелося: року 1784 його було іменовано законоучителем (катихетом) і вчителем англійської мови вел. кн. Олександра і Константина Павловичів. О. Стеллецький досить докладно говорить про діяльність Самборського, яко законоучителя вел. князів; в сій то самій частині своєї брошурки о. Стеллецький піклується найбільш про те, аби усунути недобру славу, що розпустили про Самборського деякі письменники (12—43 ст.). Ми не будемо переказувати сієї частини книжечки о. Стеллецкого, бо се історії нашого краю не дотикається, скажемо тільки, що своєї мети автор добився: досить добре довів, що Самборський був щиро право-

---

¹⁾ О. Морозов, — „Іезуити в Росію“, ч. II, стор. 20—25. Проф. В. Надлер, — „Вѣра и Разумъ“ 1884 р. N. 9, стор. 732—735.

славним християнином, що його щирі релігійні пересвідчення мали найкращий вплив на молодого Олександра. Року 1799 Самборського було приділено духовником вел. княгині Олександри Павловни, що вийшла заміж за ерц-герцога австрійського Йосифа, палатина венгерського. Тут о. Стеллецкий знов дуже довго спиваєть ся, аби довести, що Самборський був щиро православним християнином, і для сього вказує на те, як Самборський піддержував вел. княгиню, як боров ся з католиками і т. ин. (43—60 стор.). Залишивши всяку службу, Самборський на останці свого життя завжди жив в своїй маєтності, Стратилатовці (Харк. губ.). Живучи на селі, добре знаючи агрономію і будучи чоловіком дуже доброго серця, Самборський зробив багато добра своїм крепакам: збудовав їм школу, лічницю, шпиталь для вдів і сиріт, засновав селянський суд з старих хозяїв, випишував їм із Англії хліборобські машини та навчав їх уживати, взагалі піклував ся аби прикласти до сільського хозяйства ті агропомічні відомости, що здобув він в Англії. До сього треба додати, що він ніколи не карав суворо своїх крепаків і не знесилював їх важкою роботою. Опочив прот. Самборський року 1815 на 82 р. життя (61- 82).

Так коротенько можна переказати зміст сієї невеличкої книжечки. По нашій думці, се досить докладно оброблена біографія прот. Самборського: хоч нових вартних матеріалів автор дає дуже мало (тільки кілька листів Самборського), алеж з того матеріалу, що був під руками у нього, автор скористував ся дуже зручно і совістно. Взагалі треба подякувати о. Стелецькому за те, що він присвячує свої сили на розроблене рідної історії; опріч сієї брошури він написав досі: *Странствующій українській філософъ Григорій Савичъ Сковорода*, *Хорошевській Вознесенській дѣвичій монастирь*, *Харьковській коллегіумъ до преобразования его въ 1817 г.* (про останню працю див. *Записки* т. XV).

Макарій (Булгаковъ), митрополитъ московскій и коломенскій, историко-біографическій очеркъ *Θ. Титова*, т. I, К., 1895, ст. 459.

Се лиш перший том біографічного нарису, що має обняти собою житє й діяльність звісного історика українсько-руської й російської церкви. Сей том містить в собі оповідання про дитячі роки М. Макарія, про його науку в школах аж до Київської академії, про його службу бакалавром в сій же академії і ректором кїєво-подільських духовних шкіл, і потім про його службу в Петербурскій академії.

М. Макарій вмер 1882 р. і до сеї пори за него ще докладно не писано, що д. Титов уважає дивним з огляду на його заслуги і розпо-

всюджене його наукових творів. „Берем ся за перо, каже автор в передмові до своєї роботи, не з тим, щоби подати повний образ величного єрарха — нам чужа така мета, а з тим, щоби поділитись з своїми читачами зібраними нами, по довгих вишукуваннях, відомостями, а тим самим й иньших заохотити до того-ж і таким способом хоч по часті прискорити той час, коли можливе буде утворене повної житєписи м. Макария“. Автор і справді в отсій роботі додержує своїх замірів: він досить пильно й старанно назбирав до купи різного біографічного материялу: архивного, друкованого й устного. Критичне освітлення біограф не вважає своїм обовязком, він навіть навмисне стараєть ся стримувати ся з особистими своїми поглядами, заставляє говорити иньших, аби таким способом не дати в своїй роботі місця ніякому субєктивизму. Автор сам наче боїть ся доторкнути ся до величної фігури митрополита, з превеликої поваги до него. Для него м. Макарий — прєсвятый й прерозумний, автор починає говорити з свого голосу лиш тоді, як хто хоче найти яку небудь пляму в особі владыки, і силкуєть ся стерти сю пляму. Таким робом сей доволі коштовний збірник біографічних відомостей про М. Макария перейнятий якимсь нудним духом, що не має нічого спільного з науковою безсторонністю. Ближче можуть цікавити нас ті розділи, де ведеть ся мова про перебування Макария в Києві: тут подають ся деякі звістки про того часний стан Київської академії — професорської корпорації, науки і т. и.

С. Г—ко.

Очерки Малороссіи („Приходская библиотека“, ред В. И. Шемакина, Спб., 1893, ст. 244.

Російський синод, що тепер силкуєть ся забрати в свої руки усе діло народньої освіти в Росні через так звані „церковно-приходські школи“, організує заразом відповідно своєму пляну й народню лектуру. Таким чинном і почало ся видання Приходская библиотека“, що має на меті розповсюджувати в народі різні елементарні відомости. Отже межи иньшим покладено на меті рядом начерків змалювати усю російську землю. В V випуску сих начерків ведеть ся річ про Україну. Се збірник статей різних авторів під редакцією В. Шемакіна.

Збірник має в собі 4 розділи; попереджує їх гарний вірш А. Толстого: „Україна“. В першім розділі ведеть ся річ про природу України: про будову поверхні й ґрунт, про степи українські (словами Пассека), про Дніпро й його пороги (М. Гоголь й Афанасєв-Чужбинський), про клімат, рослини й звїрину, далі описуєть ся піч українська (Гоголь та Пушкін) і літний день в Україні (Гоголь).

Другий розділ, що може вважати ся найцікавійшим, містить в собі відомости про „Українців і їх побут“: 1. ознаки фізичного й духового

складу Українців. „Українець, говорить ся тут, виявляє прикрі ознаки в порівнянню з Великорусом або й Білорусом“. Межи духовими ознаками зауважуєть ся його прихильність до вільности, до особистої свободи й невідчужуємості. „Але ся прихильність до самостійности, говорить ся далі, має для него великі невідгоди. До громадських інтересів Українець байдужий. Се можна помічати навіть в освіченій верстві“. Що до свого розуму Українець виявляє прихильність до інтуїції; його можна назвати глибоко-мисльним. Заразом в його натурі глибоко розвинено поетичне чуте. Хоч і його уважають нещирим, потайним, але се неправда, бо він буває дуже щирий до того, хто зможе заслужити його віру. В релігії для України має велике значіння не зверхня а внутрішня сторона (з слів М. Костомарова). За сиз наступає 2. „Літо в українськїм селі“ (по Л. Ставровському). 3. Українські села й хутори. Хати й хазайська будівля. Домашні справи. 4. Одежа й їда. 5. Побожність Українців. Повіря й забобони. 6. Народні звичаї при хрестинах, весілях та похоронах. 7. Народна словесність: казки, думи й пісні. Тут можна надібати усякі виїмки з народних українських дум про Хмельничину, про Семена Налива й ин. З поводу дум подають ся деякі історичні звістки, напр. про Коліївщину. Третій розділ трактує про „роботи та промисли Українців“: 1. Хліборобство й його вороги. 2. Культура бураків і тютюну. Садівництво й городництво, скотарство, пчільництво. 3. Сторонні й домашні промисли. Четвертий розділ містить в собі оповідання про „Значніші міста й місцевости України“: про Київ (лише про його важніші святащі), про Почаївську лавру, про Полтаву, як місце звісної битви Петра з Карлом XII. Сей остатній розділ може вважати ся найгіршим через деякі побільшення, навіть видумки в оповіданню про святащі (напр. що в Почаївській Лаврі черпають з „стоги“ воу цілим кухлем та дають пити богомольцям). Погане теж вражіння робить занадто неповздержне звеличене Полтавської битви, де подають ся навіть салдацькі пісні про неї.

Взагалі же треба сказати, що сей збірник для народу, робить досить добре вражіння і відповідає своїй меті. В нему, як рідко, панує дух безсторонности, навіть любови до українського народу. Через те в читачів ся книжка повинна викликати приязнь і щиру цікавість до України, а разом з тим повинна повстати думка, що народ з такими оригінальними рисами повинен іти осібною дорогою національного розвитку. Та шкода, що книжка тут все замовчує.

„Повірки, забобони та упередження Українців, читаємо в другому розділі, залежать від недостатчі просвіти, бо давніше було дуже мало способів її осягнути. Талановита вдача Українців, котрим завдячує „русская“ література такі таланти, як Гоголь та Шевченко, потребує

тільки освіти, щоб її сили розвернулись в цілій красі". А чи ж в сій збірнику є хоч щось про того Шевченка, хоч котрийсь з його чудових віршів, котрі виявляють самий дух України, характеризують її ліпше від усяких описів? Для салдацьких пісень місце нашло ся, а для творів незабутного українського поета — ні.

До збірника додано картку України, а в середині уміщено кілька малюнків для ілюстрації тексту. *С. Г—ко.*

Сборникъ историко-филологическаго общества при институтѣ князя Безбородко въ Нѣжинѣ, т. I, К., 1896, ст. 219.

Отсе маємо перед собою перший том виданий завязаним недавно історично-філологічним товариством при інституті кн. Безбородька в Ніжині, що містить в собі праці членів. Товариство поклало собі метою — праці з обсягу історично-філологічних наук — як се вказує сама назва товариства — і їх розширюваннє та обмін гадок членів в тім напрямі. Рівнож звернено пильну увагу на педагогічне питаннє. В сій першій томі знаходимо кілька праць, що дотикають ся українсько-руської історії: Сребницького „Къ біографіи Георгія Конискаго“, Бережкова „Георгій Конискій, какъ проповѣдникъ“, але що сї праці будуть обговорені в Записках на иньшій місці, то на разі їх поминемо, а займемо ся лишень працею д. Кашпровського „Учрежденіе Смоленской епископiи“.

Праця ся поділяється на дві часті. В першій часті займає ся автор каталогами смоленських єпископів двох відмінних редакцій, що походять з часів доволі пізних, бо первістний автентичний каталог загинув в часі облоги Смоленська. Д. Кашпровський розбирає критично сї каталоги, та старає ся при помочи иньших жерел спорудити критичний каталог смоленських єпископів. Друга частина сеї праці, що займає ся властивим предметом, подає нам коротку історію заснованя смоленського єпископства. Мотивів заснованя сего єпископства автор шукає в бажанню кожного князя, щоб своє князівство зробити разом єпископством і мати єпископа в своїй столиці з двох причин: 1) аби тим увільнитись від посторонного впливу і стати в цілім того слова значеню незалежним, 2) аби мати через єпископа вплив на народ. Єпископи були звичайно політичними сторонниками своїх князів і попирали їх ціли своїм впливом між народом, отже коли якась єпископство, як в сій разі, обіймало два князівства, то єпископи були в аномальнім положеню і попирали інтереси тих князів, в котрих уділі перебували. Цілком природно, що й князі смоленські, не маючи в своїм уділі єпископа, всіми силами

старались зробити свою столицю осередком церковної адміністрації виключно з причин політичних. Вони не боять ся й найбільших жертв матеріальних, аби лише досягнути своєї цілі. І дійсно пощастилося кн. Ростиславови Мстиславовичови в 1137 р. досягнути бажану ціль і заложити самостійне єпископство смоленське. Сей князь щедро вивіновав єпископа і церков катедральну, але зробив застереження в акті фундаційнім, що на випадок прилучення новоутвореного єпископства до переяславського, всі добра церковні повертають наповорот до князя. Се застереження і жертви на цілі церковні показують нам найлучше, яку вагу, на гадку князя, мало самостійне єпископство для його князівства. Замітне ще й те, що князь добровільно зрікає ся своєї юрисдикції і — розуміє ся само собою — доходів сего суду на користь єпископа і то не лише в справах чисто церковних. При тім всім Ростислав мусів побороти великі труднощі. Рішучим противником Ростислава в переведенню сего діла був єпископ переяславський. Він всіми силами противив ся розділові свого єпископства, щоби лише не потерпіти утрати в своїх доходах. Отже єпископ протививсь намірам Ростислава з чисто матеріальних причин, а князь поводивсь політичними мотивами. Ростислав поборов всі противности і довершив діло задумане вже його попередниками в 1137 році, і хоч не мав певности, що до тривалости свого діла, як се бачимо з застереження в фундаційній грамоті, але катедра єпископська в Смоленську від того часу існує аж до нині. *П. Р.*

Записки императорскаго одесскаго общества исторіи и древностей, т. XIX, Одеса, 1896, ст. 128+131+68+113+14.

З відділу, що займаєть ся давньою місцевою археологією, вкажемо на: д. Шкорпила — камені з натикапейськими надписами; Ретовського — генуезькі надписи знайдені у Феодосії 1894; Берт'є Делагард про підробки грецьких старинностей на Черноморю. В „доісторичних памятках Болгарії“ подає д. Шкорпил нарис про передісторичні часи Болгарії в таких уступах: 1) добування кремня, 2) неолітичні могили, 3) неолітична людність, 4) кремінні знаряди, 5) кістяні та рогові знаряди, 6) камінні знаряди, 7) народні перекази про камінні знаряди, 8) глиняні вироби, 9) глиняна судина, 10) орнамент на ній, 11) фауна неолітичного періоду, вкінці 12) мідяна та бронзова епохи в Болгарії. Фон-Штерн подає опис старогрецької вази, знайденої в Керчі. П. Короленко подає історію Ачуєва (1697—1897), міста збудованого Турками після забрання Азова Петром Великим. Додано кілька документів з р. 1781, 1790, 1795.

У відділі матеріялів надруковано кінець „статейного списка подячого Василя Айтемірова“ под. А. Маркевичем¹⁾. Той сам автор подає дальше нові архівні матеріяли до історії Требешан (Сербів з Требеси), переселенців на південну Україну з кінця XVIII і початку XIX ст. Документи писані по московськи і сербськи. Се доповнене збірки матеріялів, що вийшла в 1842 р. в Београді п. т. Архива Сєррада Малише і канетана Башка Бучича-Никшича. А. Дирін подав огляд археологічних знаходів на півострові Зюк.

У відділі Miscellane-ів (Смѣсь) надрукована стаття А. Кочубінського про екскурсію на нижній Дністер (в село Троїцьке). При топографічним описі зауважає автор, що село Ясєки має назву яко прикметник назви Ясєи, столиці Молдавії, і до нього прикладає слова Воскресєнської літописи про „Ясєкий торг“. Село Троїцьке (назване від церкви св. Троїці) має 900 осад і 4.000 мешканців. До половини займають його Молдаване, до половини Великороси. Сі останні при заснованю села були змішані з Українцями; на підставі церковної записки з 1800 р., де чотири прізвища чисто українські, автор навіть схиляєть ся до гадки, що се село було колись чисто українське; але нам здаєть ся, що чотири прізвища ніяк ще не можуть дати підстави до подібного висновку. Мабуть і дуже не багато було Українців, коли вже тепер і одежа і мова Троїчан чисто великоруська, — автор наводить ледви чотири українські слова, що переховались у місцевім говорі. Околиця має багато могил, знаходи часті (судина), тож автор висказує бажанє, аби се село ввля під розвагу археологія.

Поміж некрологами бачимо Василя Дашкова мецената російської етнографії, В. Яковлева, що займав ся історією Одєси і ин.

В протоколах засідань товариства подано зміст читаних рефератів, зазначимо деякі: Е. Фелїцина — Про матеріяли для історії війни Росії з Турцією 1788—1791; А. Маркевича — Про посилку Грека Юрія Палазоґли на Балкан 1763—1764; С. Петровського — Екзарх Молдавлахійський і митрополіт Київський Гавріїл Ванулеко-Бодони; Фон-Штерна, — Про місце де був давний Херсонес і ин.

Кілька археологічних таблиць закінчує сей том Записок.

С. Т.

Сборникъ въ пользу начальныхъ школъ еврейскихъ, Петербург, 1896, ст. 540.

Більш 30 ти років у Петербурзі існує „Товариство для розпросторення просвіти серед Жидів у Росії“. Головну ціль товариства

¹⁾ Про нього див. Записки т. XI.

видно з його назви; крім того воно має помагати учням середних і вищих шкіл та російсько-жидівським писателям-нуждарям, видавати для молодіжи історичні й педагогічні твори і т. и. Як бачимо, на цілі товариства варто звернути пильну увагу, особливо у нас на Україні, де процент жидівської людности чималий. Просьвіта жидівської маси одиникий спосіб, що може поволи усунути, або хоч ослабити скритість, що в ній і доси живе маса жидівської людности, скритість, що, з одного боку, дає відносинам Жидів до решти людности, окремий, в усякім разі небажаний характер, а з другого, викликає спеціальні заходи проти Жидів. На жаль, діяльність товариства, особливо в останні 10—15 років, не могла розвинути ся з потрібною для такої справи енергією; причина — недостача грошей. І що найсумнійше — товариство не могло помагати власне початковій просьвіті: за останні роки воно підпомагало лишень дуже не багато початкових жидівських шкіл.

Задля якої-такої помочи ділу кілька членів товариства запропонували видати збірку; комітет, що орудує справами товариства, прийняв сю думку прихильно і поручив сповнити її членам своїм М. Кулішеру та Брамсону, і ось вийшов великий том, де є чимало інтересного матеріалу. Але, розумієть ся, що засобів дасть отся збірка маленько супроти того, кілька треба, через те комітет, в окремій відозві, уміщений в кінці збірки, вважив потрібним обернути ся до людей прихильних справі просьвіти Жидів з просьбою помочи. „Спільні змагання таких людей тим більше доконечні, — говорить ся в відозві — що через некористний економічний стан більшої частини жидівської людности в границях її осель, тай супроти правил, що утрудняють жидівській молодезі доступ у загальні школи, чи мало родин не мають змоги просьвічати свої діти. Можна надіятись, що сей заклик не буде даремний, атжеж серед Жидів є не мало маючих і самостійних людей“.

Названа збірка, як і більшина таких видань, ріжнородна по змісту: тут є статі наукового і публіцистичного змісту та белетристика. Збірка починаєть ся статею Д. Хвольсона: „Жидівські старопечатні книжки“, де ш. учений зупиняєть ся на т. назв. „інкунабулах“, себто книжках, печатаних до 1500 р. при чому головна увага автора звернена на культурно-історичний бік справи. Статя написана з великим знанем справи, жаль лише, що тон її не завсїгди видержаний і иноді бере пристрастний, коли не казати більше, характер. Потім визначимо статі: В. Соловйова „Коли жили жидівські пророки?“ де автор розбирає твір Ernest'a Navet'a „La modernité des prophètes“; С. Станіславського: „З історії виховання Жидів в давні часи“; А. Воля „Мандрівні казки“; З. Венгерової „Шейлок і його жерела“; М. Кулішера „Просьвітний рух серед Жидів у Германії в кінці XVIII і в першій половині XIX ст.“.

А. Гаркаві в невеличкій статі „З історії культури російських Жидів“ доторкаєть ся печатання жидівських книжок у Росії та Царстві польським. У Польщі печатання жидівських книжок почало ся ранійше, як на Волині та Литві, власне з другої половини XVI ст. Розвій сего діла спинили козацькі війни. Що до властивої України, то печатання книжок розвиваєть ся тут лише з другої половини XVIII ст. або навіть з кінця його і служить міцною зброєю для пропаганди хасидизму. Автор наводить у своїй статі і реєстр місць, де печатали ся жидівські книжки, з означенням часу, відколи звістні печатні видання, а то: в Київській губ.: Бердичів 1798, Біла Церква 1817, Богуслав 1820; в Подільській губ.: Бар?, Межирів 1790, Мінківці 1790, Могилів 1798, Калюс 1809—10, Немирів?; в Волинській губ.: Олексинець 1760, Корець 1776, Полонне 1783, Прицьк 1791, Слаута 1792, Острог і Дубно 1794, Підбережець 1796, Судилків 1798, Житомир і Славковичі 1804, Кременець 1805, Білозірка 1806, Заслав 1807, Межиріч 1809, Радивилів 1814.

Дуже интересна і змістовна статя Л. Брамсона „До історії початкової просвіти Жидів у Росії“. Історію розвитку початкової просвіти автор ділить на три періоди і доволі докладно зупиняєть ся на кождім із них. Ті періоди такі: 1) до початку царювання Олександра I, коли ще не було бесіди ні про який організований вплив на народну школу, з виїмком небагатьох проб; 2) період царювання Олександра I та Миколая I (1801—1855), коли історія просвіти Жидів є переважно історія урядових заходів і лише в невеличкій мірі історія суспільної самодіяльності, нарешті 3) царювання Олександра II та Олександра III (1855—1893), коли прихильність до просвіти проявляєть ся в ширших кругах жидівської людности, коли в справі початкового навчання й виховання починають ся свідомі змагання і суспільність бере чималий активний уділ в організацї шкіл та справді интересуєть ся ними. До сеї статї д. Брамсона по змісту підходить і по части доповняє її статя Г. Вольтке: „Російські люде в справі просвіти Жидів“, де наводять ся думки різних людей в отсій справі з початку сего століття.

Сій справі посвячена статя М. Маргуліса „Про професіональну просвіту Жидів в Одесі“ та кілька спеціальних педагогічних заміток: А. Налімова „Російська читанка в жидівській школі“, Н. Переферковича „До методики жидівських предметів“ і П. Антокольскої „Про наглядне вчення в початковій жидівській школі“.

Цікава статя приват-доц. московського унів. Л. Мінора „Деякі дати з порівняної нервової патології російських Жидів і християн“. Статя основана на особистих і при тому багатьох (3214) обсерваціях автора над хорими Жидами і християнами. Наводимо деякі висновки.

„Нервова патологія російських Жидів, каже автор, показує безперечні відмінні проти нервової патології у російських християн. Супроти загально приписуваного Жидам нахилу до всяких нервових слабостей, я такого загального нахилу констатувати не міг. Противно найгяжші органічні муки головного і хребтового мозку і поряд з ними хвороби судин і звязані з ними хвороби серця, нирок і т. д. подибують ся у християн рішучо частійше, як у Жидів. З органічних мук дві найшкодливійші нервові слабости: хребтові сухоти і прогрессивний параліж — стрічаємо у Жидів найрідше. Причина сеї різниці лежить головно, коли не виключно в переважнім розвитку в християн алькоголізму (в Жидів, по обсервациям автора 2,4%, у християн 15,6%) і затробня сіфілісом (у Жидів 3,5%, у християн 16,8%). І на полі функціональних нервових слабостей було би помилкою признати Жидів загально слабшими як християн. Імовірнійше можна на підставі взятої в праці статистики твердити, що неврастенії у християн навіть трохи більше, як у Жидів. Безперечне першенство належить ся Жидам, як признали всі автори, в хворобі істерією. Тут зазначаєть ся не лиш загальна перевага, але й по окремим полам. Жиди муцни незвичайно легко впадають в істерію“. Далі автор завважує, що істерія — слабість раси, як її звуть французи, і що не буде дуже смілива гіпотеза, що всі Жиди приходять на світ із завдатками істерії.

Цікава й статя дра С. Грузенберга „Гетто і інфекційні слабости (сторінка з антропології Жидів)“. Доторкаєть ся вона справи вразливости Жидів на заразні слабости. Навівши ряд фактів з минулого й теперішнього, що з одного боку кажуть про неподатливість Жидів, через що декотрі вчені бачили тут расову прикмету жидівської нації, а з другого вказують на велику смертельність серед Жидів в часи різних пошестей, автор відкидає істнованне у Жидів сеї окремої расової відзнаки і наводить раціональніше поясненне: причину він бачить в історичних фактах і побутових умовах. Серед остатних багато значить відокремлене Жидів від решти людности певної місцевости, воно дуже остро виходило давнійше, коли напр. в містах для Жидів назначувано окремі квартали — гетто, і зносини їх з иншою людністю були стіснені. Такий розділ істнує, хоч і не в такій степені, і доси, та має чималий вплив на такий чи инший хід заразних слабостей.

Уміщені в збірці статі белетристичного характеру артизмом не визначають ся, а все таки вони подекуди цікаві, бо доторкають ся по більшій частині соціальних тем.

М. Княжевич.

Энциклопедическій Словарь, издатели Брокгаузь и Ефронъ, т. XVII, 1—2, т. XVIII, 1—2, Култагой-Допаревъ, ст. 960, Допари-Мейшагола, ст. 959, Спб., 1896.

За останні часи не було великих перемін ані в редакції ані в програмі цього видання; прибули лише деякі нові співробітники, а взагалі лишають ся тіж самі хибн, які вже доводило ся визначати й раніш: материял оброблено дуже не рівномірно й се найбільш кидаєть ся в вічі, де питання дотикаєть ся України, її історії чи літератури. Лишимо поки що статі спеціально присвячені Україні в XVIII т. с. 483—487, про них буде річ нижче, а поки що перейдемо до загального змісту отсіх томів Словника.

Занотуємо передовсім найбільш просторі й докладні статі географічно-статистичного змісту -- Купянскій у., XVII, Курская губ., Курско-Харьковско-Азовская ж. дорога, Курскъ, Лебединъ, Лемки, Липовець, Литинъ, XVIII Лубны, Луганскъ, Луцкъ, Львовъ, Любегъ, Мглинъ. Всі отсі статі оброблено досить повно і гарно на підставі нових статистичних звісток про людність і економічний стан. Треба тільки занотувати досить характерну подробицю: подаючи звістки про людність майже всі отсі статі оминають поділ етнографічний людности: з дуже рідких винятків треба визначити статю „Курская губ.“, де подано число Українців — коло 450000 (на 2.596000 заг. людн.). В деяких статях наведено коротенькі геологічні відомости наприклад Курская губернія, Лубны і т. п.; до першої з них додава гарна мапа, зроблена Н. Кудрявцевим. Занотуємо деякі недогляди й помилки. В статі про Купянск подано погляд д. Багалія на знахідки візантійських монет VI в., але се пояснене дуже гіпотетичне й штучне. Досить цікава звістка в статі про Курскъ, що його збудовано ще до IX в., але жерело не показано. В статі Лемки не занотовано важної спеціальної праці д. Верхратського. Між звістками в статі про Львів теж є досить дрібних помилок, наприклад про час будування давних церковей, потім про руїни старого замку, котрі наче заховали ся до нашого часу; нема звістки про те, що кілька катедр в університеті мають викладовою мовою руську; історичний нарис дуже коротенький, а вісток про духовне житє цього міста дуже мало.

З статей, що зачіпають питання фолклору занотуємо — Кумовство XVII, Купало, Лада, Сауль Левановичъ, Лель, Марко Богатый XVIII. В першій з отсіх статей автор вважає кmotr за давнє руське слово — але се помилка. В статях своїх про Ладy й Леля В. Мілер висловлює думку, що се не словянські божества, в чім він згожуєть ся з поглядом Крека, Брікнера і деяких иньших вчених.

Перейдемо до статей присвячених історії й літературі українській: в т. XVII — Кунцевич, Курбский, Кухаренко, Лазаревський, Лазар Баранович, Левіцький І. С., Левіцький О., Лисенко, Литовцы, Лобода. XVIII — Лукашевич, Лучицький І., Мазепа, Максимович, Манжура, Маркевич Оп., Маркович М. А. Деякі з статей дуже короткі і мають

дуже мало бібліографічних звісток — Лаврентій, Лебединцев Ф. Г., Левіцький І. С., в перших двох зовсім нема літератури, а в останній біографії присвячено 17 стрічок і в покажчику творів нема. Поміж ворогами й т. и. Зазначимо деякі помилки — в статі про куни знаходимо досить цікаву звістку, що назва „куна“ походить від образів звірят на давніх руських монетах. В статях про Лашнюкова й Лукашевича назви писань їх зовсім зопсовані, а в статі про Левіцького Анатолія нема звісток про нові його праці. В статі про Лірників не занотовано праці Студинського, а в статі про Максимовича М. — Історії Огоновського. В статі про Лисенка не занотована його музика до кобзаря Шевченка. В статі про Литовський Статут не згадано поданої в VI т. Н. Зап. поправки, після котрої думка про друкований Статут 1527 р. втрачає всяку вагу. В статі про Литовську-руську державу занотуємо теж деякі помилки: в часи Гедіміна руська нація займала більш ніж $\frac{1}{3}$ тогочасної території Литовської держави; не показано на підставі яких жерел Нарбут і Стадницький вважали Явнугу за великого князя. Трохи бездоказна звістка, що Ольгерд у загалі неприхильно відносився до литовського елементу; інакше треба було-б стилізувати слова про боротьбу Ольгерда з Польщею. Автор статі не ставить певно означеної границі між історією Польщі й Литви й через те власть ся в надуже цікаві для Литви подробиці Польської історії.

В досить просторій статі про Марка-Вовчка С. Венгеров висловлює ту думку, що вплив Аф. Вас. виявився лише в мові українських оповідань його жінки та що з простого аналізу оповідань можна бачити, що їх писала як раз М. А., котра родом була з Орлівщини. Велике значіння мали оповідання через те, що вони стояли в певному звязку з напрямком епохи, але тепер вони мають лише історичну вагу.

Переїдемо до статей, цілком присвячених Україні-Руси (XVIII 493—487); передовсім занотуємо, що відкинувши дві нецікаві статі про воєнні кадри ми маємо для неї — Малоросійская губернія, М. Коллегія, Малороссы и М. нарѣчіе; що до українських історії й літератури, то про них буде уміщено статі під титулом — Южнорусская литература й Россія Малая. Дуже цікаво було-б знати на якій підставі редактори Словаря уживають три ідентичні назви — Малорусскій, Южнорусскій і Россія Малая; здасть ся, що на се нема реальних причин, а між тим се примушує читача чекати кінця видання (літери Ю) і шкодить загальному вражінню. Статя про Українців в антропологічних відносинах (Д. Анучіна) мала, хоч оброблена досить гарно в тих вузьких границях, котрі визначив для себе автор. Повнійша статя про українську мову С. Буліча: статя дуже цікава й уривок з неї ми подаємо нижче в перекладі. Взагалі, як і завсіди, статі українські дуже малі, й цікаво порів-

няти їх з деякими иньшими. Візьмемо наприклад дві групи статей — Латыши й Литовцы XVIII 388—393 й XVIII 809—830. Отсі дві групи статей зроблено по пляну — література, мітологія, мова, антропологічна характеристика. Візьмемо для порівняння статі з отсіх груп і статі про Україну: статі про мову — латиську, литовську й українську — займають 2, коло 5, коло 5 стовбців, а про нарід 3, 5 і 1½(!). Здасться, що отсі числа ясні самі й коментаря не треба.

Подаємо в перекладі уривок зо статі С. Буліча. „В ту епоху, коли мова Поляків, Сербів, Чехів, Болгарів, Словінців мала більші чи менші відміни від руської, мова Великоросса, Українця і Білорусина їх не мала, себто представляла з себе одну руську мову. Всі фонетичні відзнаки, що відрізняють в наші часи українське наріччє від иньших руських нарічч, виникли вже після того, як загальна руська мова відділила ся від праславянської, значить вони — ознаки язикової варіяції новішої дати, яка зветь ся звичайно наріччєм. Відносини українського наріччя до російської мови можна порівняти з відносинами між словацьким наріччєм і чеською мовою, між кашубським і польською etc., але не з відносинами між мовами польською, чеською, сербською з одного боку й руською — з другого. Само собою ясно, що коли признавати українщину наріччєм, а не язиком, з сього зовсім не виникає не признання за нею прав на самостійне уживання в ролі мови літературної, шкільної, наукової. Не треба забувати, що й сьогочасні відтіни словянських мов між собою колись в загальнословянську епоху були відмінами диялектологічними й лише потім дійшли до значіння відмін язикових. Окремі індоєвропейські мови теж колись були лише наріччями, а ще раніш говірками, мовами індоєвропейського праязыка. Ріжниця між мовою і наріччєм лежить головним чином у більшій чи меншій стародавности їх відзнак, себто є питанням часу. До певної стадії розвою варіяція язикова має ім'я наріччя, а потім язика. В теорії українське наріччя має повну спроможність з часом стати язиком: усе питання в тому, чи вийшли літа наріччю щоб стати язиком, чи ні. На се питання поки що можна дати лише негатиwну відповідь: відміни иньших руських нарічч від українського не остільки великі й численні (досить багато з них зустрічаємо в великоросійських говірках), аби вони сильно перешкождали обопільному порозумінню їх репрезентантів. Не сформувала ся ще цілком і норма української літературної мови. В сій сфері доси ще бачимо вагання, що залежить від спорадичности й нечисленности проб утворити таку мову та браку культурних і політичних центрів, де-б могла вона зміцнитися й розвинути ся. Саме ігнорування таких проб вказує на певну живу потребу, на прирощення стремління українського наріччя стати язиковою одиницею, перетворитись в самостійний язик. Бачити в отсєм змаганню злочинну

прояву українського сепаратизму дуже наївно й можливо лише при великій несвідомості в питаннях мови. Змагання українських письменників утворити свою власну самостійну літературну мову не будуть мати успіху, як вони дійсно не мають ґрунту під собою — й навпаки проби загальмувати самостійний розвиток її — або зайві, або безкорисні“.

О. Г—ий.

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Часописи за р. 1896: Университетскія извѣстія (Київські).

Записки императорскаго харьковскаго университета.

Труды Кіевской Духовной Академіи.

Вѣра и Разумъ.

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости.

Волинскія Епарх. Вѣдомости.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости.

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія.

Полтавскія Епарх. Вѣдомости.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости.

Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ.

Сборникъ Херсонскаго земства.

Земскій Сборникъ Черниговской губерніи.

Д. В. — Замятка о городищахъ-майданахъ, 1896.

L. Leger — Études de mythologie slave N I — Peroun et Saint Elie, 1895.

— N II Svantovit et les dieus en „vit“, 1896.

А. И. Кирпичниковъ — Къ литературной исторіи русскихъ лѣтописныхъ сказаній, 1897.

К. К. Никольскій — Матеріалы для исторіи древнерусской духовной литературы 1897.

М. Довнаръ-Запольскій — Изъ исторіи литовско-польской борьбы за Волинь (договоры 1366 г.), 1896.

А. И. Яцимирскій — Мелкія замѣтки: I. Отреченныя молитвы и Коледажникъ; II. Запись съ упоминаніемъ Царя Болг. Сѹмеона, 1897.

Ив. Ждановъ — Русскій былевой эпосъ, 1895.

С. Мпропольскій — Очеркъ исторіи церковно-приходской школы, выпуск III, 1895

A. Jabłonowski — Kozaczyzna a Legitymizm, dwie legendy polityczno-historyczne Ukrainy — batoryńska i baturyńska, 1896.

A. Стороженко — Сводъ данныхъ о Янѣ Орышевскомъ, запорожскомъ гетманѣ временъ Стефана Баторія, 1897.

М. Г. Попруженко — Нѣсколько замѣчаній о сочиненіяхъ Юрія Крижанича, 1897.

Ks. E. Likowski — Unia brzeska, 1896.

A. Prochaska — Z dziejów unii brzeskiej, 1896.

Dr. L. Kubala — Szkice historyczne, serya I i II., 1896.

B. Θ. Эйнгорнъ — Пребываніе въ Москвѣ Іоаннікія Галатовскаго въ 1670 году, 1896.

Sprawozdania komisji do badania historyi sztuki w Polsce, 1897.

J. Włast. — Opowiadania historyczne z dziejów okolicy Słuczy i jej dopływów, 1897.

A. Веселовскій — Западное вліяніе въ новой русской литературѣ, 1896.

Л. Майковъ — Малорусскій Титъ-Ливій (Историко-литературные очерки, 1895).

Stanisław Schnürr-Pepłowski — Obrazy z przeszłości Galicyi i Krakowa, I—II, 1896.

М. Бережковъ — Городъ Нѣжинъ въ началѣ XIX в., по описанію московскихъ путешественниковъ, 1895.

Н. Стеллецкій — Протоіерей А. А. Самборскій — законоучитель императора Александра I.

Макарій (Булгаковъ), митрополитъ московскій и коломенскій, историко-біографическій очеркъ Θ. Титова, 1895.

Очерки Малороссіи („Приходская бібліотека“ В. И. Шемякина), 1896.

Сборникъ историко-филологическаго общества при институтѣ князя Безбородко въ Нѣжинѣ, т. I, 1896.

Записки императорскаго Одесскаго общества исторіи и древностей, т. XIX, 1896.

Сборникъ въ пользу начальныхъ школъ еврейскихъ, 1896.

Энциклопедическій Словарь, издатели Брокгаузъ и Ефронъ, т. XVII i XVIII, 1896.

З Т О В А Р И С Т В А

(май — вересень 1897 р.).

Діяльність виділу.

На засіданню виділу 5 мая н. ст.:

1) Прийнято 4 нових членів.

2) Прийнято до відомости зложення комітета для збираня складок на науковий фонд русько-української академії наук і видану в тім напрямі відозву.

3) До оцінки конкурсних творів „Зорі“ призначено дир. О. Борковського та проф. Іл. Кокорудза.

4) Прийнято до відомости, що чеська Академія Наук прислала Товариству всі свої видавництва.

На засіданню 18 н. ст. мая:

1) Прийнято 4 нових членів.

2) Справу петиції про запомогу з Чернівців відложено до більшшої інформації.

На засіданню 26 н. ст. мая:

1) Удїлено др. Гр. Величкови запомогу на поїздку до Петербурга для студій над географією Руси-України.

2) Призначено 500 зр. запомоги для „Руської Ради“ в Чернівцях на виданє творів Ю. Федьковича.

3) Постановлено на разі вислати делегатів до комітету для святкування ювілею 1848 р., одначе з застереженням, аби вони брали участь лишень тоді, коли се святкування не буде в суперечности з національними ідеями та статутом Товариства.

На засіданню 9 н. ст. червня:

Передискутовано проєкт нового статута Товариства.

На засіданню 23 н. ст. червня:

1) Прийнятий проєкт нового статуту порішено предложити спеціальній анкеті, куди з поза виділу покликано ще: дра К. Левицького, дра С. Федака, А. Дольницького, о. Стефановича, дра В. Щурата, проф. Ю. Романчука, дра Щ. Сельського, Ів. Белея, дра Колессу, Ів. Копача, Ів. Раковського та проф. В. Білецького. Час збору для анкети визначено 30 н. ст. червня 1897.

2) Ухвалено не брати участі в святкуванню 50-літнього ювілею знесеня панщини і відродження галицьких Русинів, що як показалось, має більш політичний характер.

3) Гроші прислані на „резервовий академічний фонд“ постановлено вилучити окремо і вложити на щадничу книжку тов. „Дністра“.

Фонд сей має служити забезпечкою наукових видавництв Товариства і до-
тацією будучої академії; в сім році виплинуло на него 1163·95 зр.

4) Що до утвореня читальні при бібліотеці Товариства рішено увійти
в переговори з тов. „Просвіта“.

5) Удїлено чл. В. Гнатюкови запомогу на етнографічну поїздку до
Банату серед русько-українські оселі.

6) Ухвалено запропонувати Академіям Наук у Відни і Кракові
обміну видавництв.

7) Прийнято одного нового члена.

На засіданю 7 н. ст. липня:

1) Прийнято до відомости, що статутова анкета згодила ся з не-
значними змінами на проєктований статут, заразом ухвалено сей проєкт
предложити аж звичайним загальним зборам Товариства.

2) Постановлено съвяткувати в 1898 р. 100-літній ювілей І. Ко-
тляревського і 25-літній ювілей Товариства і при сій нагоді скликати
вїзд українсько-руських письменників.

3) Ухвалено взяти для книгарні Товариства решту „Бібліотеки
найзнаменитших повістей“, на рахунок довгу часописи „Дїло“.

На засіданю 14 н. ст. липня:

1) Прийнято 3 нових членів.

2) На письмо дра Пулюя що до виданя літературної спадщини
П. Куліша подано відповідь, що Товариство готове видати деякі з тих
творів по вільнім виборі.

3) Проф. Грушевський заявив, що приналежні йому ремунації за ре-
дакцію виданих до тепер томів „Записок“ в сумі 600 зр. призначає на осіб-
ну стипендію для студентів університету, що віддають ся науковій роботі.

4) Ухвалено отворити при бібліотеці Товариства спільно з бібліо-
текою тов. „Просвіта“ з днем 1 н. ст. жовтня наукову читальню в по-
полудневих годинах. Веденє бібліотеки поручено д. М. Павликови.

5) Ухвалено візвати членів до заплати вкладок за 1897 р., а канди-
датів на членів основателїв до доповнення вкладок.

Діяльність секцій.

12 н. ст. мая засіданє історично-філософічної секції: 1) С. Руд-
ницький відчитав свою розвідку п. з. „Козацько-польська війна в 1625 р.“
(надр. в XVII т. Записок); 2) проф. М. Грушевський подав свою рецен-
зію праці А. Яблоновского про Україну (надр. в XVII т. Записок).

Тогож дня засіданє археографічної комісії: С. Томашівський пред-
ложив плян виданя документів до історії Галичини підчас повстаня
Б. Хмельницького, що мають увійти в оден з дальших томів „Жерел до
історії України-Руси“.

2 н. ст. червня засіданє фільологічної секції: 1) др. І. Франко реферував про рукописну збірку апокріфів (Шекельная вѣчность і ин.) з р. 1721; 2) Л. Гнатишак, В. Гнатюк і О. Роздільський предложили свої збірки народних казок; ухвалено надрукувати в „Етнографічній Збірнику“; 3) Проф. М. Грушевський зреферував статтю О. Кониського: „Хронологія творів Т. Шевченка ч. II“ (надр. в XVII т. Записок).

Тогож дня засіданє історично-філософічної секції: Проф. М. Грушевський подав критичний огляд нових розвідок з історії давньої Руси (надр. в XVIII т. Записок).

16 н. ст. червня засіданє історично-філософічної секції: 1) Др. К. Левіцький предложив розвідки, призначені для VII річника „Правничої Часописи“: Дра С. Дністрянського „Полагода шкоди з огляду економічного і соціального“, Л. Левіцького „Про публичне добро“, дра К. Левіцького „Огляд ексекудийного поступованя“. При тім референт повідомив, що правнича комісія, вибрана секцією для перекладу нових процесових законів, вже покінчила свої роботи; 2) проф. М. Грушевський предложив працю М. Княжевича п. з. „Проект поліпшення торгівлі на Україні 1784 р.“ (надр. в XVIII т. Записок); 7. н. ст. липня засіданє історично-філософічної секції: 1) С. Томашівський зреферував свою розвідку п. з. „Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі“ (надрук. в XIX т. Записок); 2) Проф. М. Грушевський предложив розвідки приготовані д. Хв. Вовком для I т. Збірника матеріалів до етнології України етнологічної збірки: а) Хв. Вовка про передісторичні знахідки на кирилівській улиці в Києві, б) Могильченко про гончарство в селі Олешні в Чернігівщині, в) О. Гриша про весіле в Гадяцькому повіті в Полтавщині, г) М. Кордуби про писанки на Галицькій Волині, ґ) Хв. Вовка про рибальство на Дунаї, д) В. Гнатюка про кушнірство в Бучацькій повіті, е) О. Мосори про Гуцулів, ж) Гриневича про українських переселенців у Сибірі, з) Збірник пісень Максимовича. Ухвалено друкувати.

14 н. ст. липня засіданє фільологічної секції: 1) др. О. Колесса реферував збірку віршів Ів. Некрашевича, зладжену О. Л—ким, ухвалено друкувати.

Тогож дня засіданє історично-філософічної секції: проф. М. Грушевський реферує розвідку О. Лотоцького: Суспільне становище білого (світського) духовенства на Україні і в Росії в XVIII в.; ухвалено друкувати.

Поправка: В статі „Описи Перемишльського староства“ с. 3 рядок 14 з низу надруковано 24¹/₂ зл. треба 24¹/₂ гр.; рядок 6 зн. надрук: Крім того треба Крім того в Бриляницях; с. 7 ряд. 17 зн. надрук. aliquando треба aliquando; с. 17 ряд. 8 зн. надр. procius треба procius.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hrušewskyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj 29—86; 3. Šewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Šewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwiński 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskyj's. Desiderata von M. Hrušewskyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saškewiž, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Šewčenko und Mickiewiž, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hrušewskyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickij 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hrušewskyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Šewčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hrušewskyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Weličko S. 1—36; 2. Bitschrift Honta's und Zeliezniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Šewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archaeographische Note von M. Hrušewskyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von ** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotos“, griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyński S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickij (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 7. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hrušewskyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyński 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrh., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von *Hirudo medicinalis* (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürs, Lithauen, von M. Hrušewskyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwiński s. 1—34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Samhor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Le-wyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von *Vesania melancholica*, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hrušewskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwskyj, I 1—14; 3. Taras Šewčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kušewič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hrušewskyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj 1—36; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Knižewič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hrušewskyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Godex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896, I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

НБ ПНУС

249183

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

у Львові, ул. академічна ч. 8

має на складі меж иньшими отсі книжки :

Байда П. (Ніщинський) Гомерова Одиссея 2 томи	2:20 зр.
Верхратский Ів. — Начерк соматології	1:50 "
Грушевський М. — Виймки з жерел до історії України-Руси, ч. I, до пол. XI в.	1:00 "
— Останні романи Г. Сінкевича	—20 "
— Вступний виклад з історії давньої Руси	—10 "
— Розвідки й матеріали до історії України-Руси ч. I	—50 "
Драгоманов М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	—10 "
— Старі хартиї вільности	— 3 "
Етнографічний збірник т. I і II по	1:50 "
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Ілюстрації королівщин в землях Галицькій і Перемиській	2:00 "
Житє і Слово, вістник літератури, історії і фольклору, рік 1 і 2 по 5, р. 3	2:50 "
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	—20 "
Занєвич — Знесена панщини в Галичині	—50 "
Записки наукового товариства імени Шевченка т. I—XIX по	1:00 "
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I	1:50 "
„Зоря“ письмо літературно-наукове р. III, V, VI без Бібліотеки по	3:00 "
„ „ „ „ „ р. VIII, IX, X і XI по	5:00 "
„ „ „ „ „ літературно-наукове ілюстроване р. XII, XIII, XIV, XV, XVI і XVII по	6:00 "
Історична бібліотека :	
т. I. С. Качала — Коротка істория Руси	1:20 "
т. II М. Костомарова — Дві рус. народности, Федеративні засновники, Нарис народ. історії	2:00 "
т. III і IV Д. Іловайський — Книжний період України-Руси	3:40 "
т. V М. Смирнов — М. Дашкевич — І. Шарапєвич Монографія до історії України-Руси	1:50 "
т. VI Антонович Вол. і Іловайський Д. — Істория великого князівства литовського	1:60 "
IX—XII М. Костомарова — Богдан Хмельницький	6:40 "
XIII — Гетьманованє Виговського і Ю. Хмельницького	1:60 "
XIV—XVI — Руїна	4:20 "
XVII—XVIII М. Костомарова Мазєпа і Мазєпинці, В. Антоновича Останні часи козаччини на Правобережі	3:30 "
Калитовський Ом. Др. — Материяли до літератури апокрифічної	—35 "
Кельнер Л. Др. — Істория педагогії	—60 "
Колєсса Ол. Др. — Шевченко і Міцкевич, порівнююча студия	1:00 "
— Юрий Косован-Федькович	—30 "
Кониський Ол. — Т. Шевченко до викупу з крєпацтва і в академії	—20 "
— Т. Шевченко на першому засланню	—20 "
— Т. Шевченко на другому засланню	—20 "
— Т. Шевченко в дорозі з заслання	—20 "
Костомарів М. — Руська істория в житєписах ч. II і III по	—30 "

Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу	—30 зр.
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	3-50 "
— Руска Правда	—50 "
Метлинського А. — Думки і цісні	—30 "
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	1-00 "
Огоновський Ом. Др. — Історія руської літератури т. І. 3 зр. т. ІІ. 3 зр. т. ІІІ. 4 зр. т. ІV	1-00 "
— Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	1-50 "
Онишкевич Г. — Руска бібліотека т. ІІІ	1-50 "
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. І. Апокріфи старозавітні	2-00 "
Павлик М. — Про читальні	—50 "
— М. П. Драгоманов, его ювілей і похорон	2-00 "
Партицький О. — Старинна історія Галичини	3-00 "
— Словянська держава перед двома тисячами літ	—10 "
— Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	—35 "
— Скандинавщина в давній Руси	—20 "
— Слово о полку Ігоревім	—80 "
— Темні місця в Слові о полку Ігоревім	1-40 "
Правничі часописи, річник по	3-00 "
"Правда" письмо літературно наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	2-00 "
— з р. 1878 1 зр., річи. ХІІІ з доповненем	1-50 "
Руданський С. — Твори т. І—IV	1-80 "
Студинський К. Др. — Лірники, студия	—20 "
— Пересторога, історично-літературна студия	1-00 "
Умапєць і Спідка — Словар російсько-український т. І, ІІ і ІІІ по	2-50 "
Учитель, орган Руского товариства педагогічного з р. 1890, 91, 92, 93, 94, 95 і 96 по	2-00 "
Франко І. Др. — Жіноча неволя в народних піснях	—35 "
— Нарис історії філософії	—30 "
— Наші коляди	—20 "
— Іван Вишенський	1-00 "
Целевич Ю. Др. — Історія скиту манявського	1-20 "
Шевченко Тарас — Кобзар, 3 томи з пересилкою	7-00 "
Шекспір — Драматичні твори, пер. Куліша т. І	1-00 "
Щурат В. Др. — Пісні про Роланда	—50 "
— Чернеча республіка на Афоні	—10 "
— „Чернець“ Т. Шевченка, студия	—10 "

АДРЕСА ТОВАРИСТВА:

Львів, улиця Академічна ч. 8.

ADRESSE:

Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, Lemberg, Akademiestrasse 8.

Ціна тому 1 зр. або 2 корони.

НБ ПНУС

249183